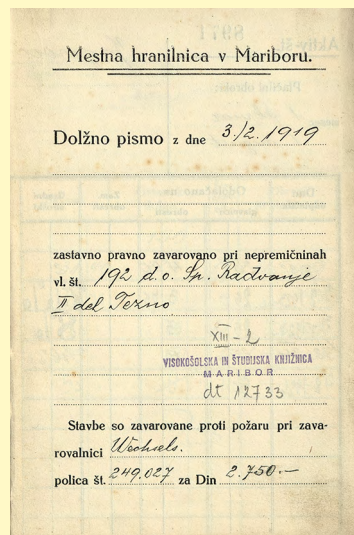

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 96
NOVA VRSTA 61

STR.
1-136

2025

Na naslovnici gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Centra za domoznanstvo
in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

Marburg a. d. Drau, Domplatz m. Sparcassa-Gebäude [Slikovno gradivo] : [Maribor,
Mestna hranilnica]. Založništvo in izdelava - Graz : Kunstverlag S. Frank, 1916-19
COBISS.SI-ID – 60352257

[Knjižica Mestne hranilnice v Mariboru], ZDT Dt XIII-2, 12733

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest,
Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si), Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru (DKUM)

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 96 – Nova vrsta 61
3. zvezek 2025

Review for History and Ethnography

Year 96 – New Series 61
Volume 3, 2025

Maribor
2025

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki (Slovenija) – *Marjeta Ciglenečki, PhD, Associate Professor, (Slovenia)*

red. prof. dr. Darko Darovec (Slovenija) – *Darko Darovec, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

doc. dr. Jerneja Ferlež (Slovenija) – *Jerneja Ferlež, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

Miroslava Grašič, prof. (Slovenija) – *Miroslava Grašič (Slovenia)*

red. prof. dr. Marko Jesenšek (Slovenija) – *Marko Jesenšek, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

doc. dr. Tone Ravnikar (Slovenija) – *Tone Ravnikar, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

red. prof. dr. Franc Rozman (Slovenija) – *Franc Rozman, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

dr. Vlasta Stavbar (Slovenija) – *Vlasta Stavbar, PhD, (Slovenia)*

red. prof. dr. Igor Žiberna (Slovenija) – *Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

dr. Marjan Žnidarič (Slovenija) – *Marjan Žnidarič, PhD, (Slovenia)*

mag. dr. Theodor Domej (Avstrija) – *Theodor Domej, PhD, (Austria)*

prof. dr. Hrvoje Petrić (Hrvaška) – *Hrvoje Petrić, PhD, (Croatia)*

dr. Peter Wiesflecker (Avstrija) – *Peter Wiesflecker, PhD, (Austria)*

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10, SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Tehnična urednica – *Technical editor*

Urška Zupan

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

© 2025, avtorji – *Authors* CC BY-SA 4.0

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS). – *Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).*

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Marjan Toš, *Četniki Jožeta Melaherja – Zmagoslava v Slovenskih goricah* (Chetniks of Jože Melaher – Zmagoslav in the Slovenske gorice) 5
- Janja Hojnik, *»Naj živi kritika!« Vilko Čižmek kot preizkusni kamen socialistične svobode govora* (“Long Live Critique!” Vilko Čižmek as a Touchstone of Socialist Freedom of Speech) 31
- Jelka Piškurić, *Nastanek in razvoj ruralnega socialističnega podjetja. Primer Kovinske industrije Ig* (The Emergence and Development of a Rural Socialist Enterprise. The Case of the Ig Metal Industry) ... 54
- Primož Premzl, *Prostozidar na obisku pri geniju, prostozidarju brez predpasnika, ki je v mladosti živel tudi v Mariboru* (A Freemason Visiting a Genius, a Freemason Without an Apron, Who Also Lived in Maribor in His Youth) 79
- Igor Žiberna, *Izkoriščenost topoklimatskega vinogradniškega potenciala v Slovenskih goricah* (Utilization of the Topoclimatic Viticultural Potential in the Slovenske gorice) 92

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

- Majda Potrata, *Dan Primoža Trubarja 2025* 118

Vincenc Rajšp, <i>Karl W. Schwarz, Der Protestantismus im Donau- und Karpatenraum. Eine Forschungsbilanz des gleichnamigen Instituts an der Comenius-Universität in Bratislava/Pressburg</i>	120
Marjan Toš, <i>Ogenj gasiti in ljudem v pomoč biti</i>	128
Marjan Toš, <i>Zbornik ob 80-letnici Lovske družine Jakob</i>	130

Četniki Jožeta Melaherja – Zmagoslava v Slovenskih goricah

Marjan Toš*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.292>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94(497.4-18)''1941/1945''

Potrjeno – Accepted: 15. 11. 2025 | Objavljeno – Published: 29. 12. 2025

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Marjan Toš: Četniki Jožeta Melaherja – Zmagoslava v Slovenskih goricah. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 96=61(2025), 3, str. 5–30

V delu Slovenskih goric in na Dravskem polju je prišlo od sredine leta 1943 do oblikovanja pomembnejše skupine četnikov Jožeta Melaherja – Zmagoslava, ki so januarja 1945 na Vurberku sklenili sporazum z Nemci. Zanimivo je, da do jeseni 1944 ljudje v Slovenskih goricah med četniki in partizani niso delali bistvenih razlik. Leta 1944 so bile oblikovane tri čete četnikov. Prva je delovala okoli Malečnika, Pernice, Pesnice, Korene in Dvorjan. Druga je delovala na območju Spodnje Ščavnice, Kapele, Ivanjcev in do Gornje Radgone, tretja pa v glavnem okoli Sv. Ane, Benedikta, Sv. Trojice, Negove in Lenarta. Odnosi med partizani in četniki so se bolj zaostrili jeseni 1944 in šele takrat je Jože Melaher – Zmagoslav, četniški vodja, začel iskati stike z okupatorji. V boj zoper četnike v Slovenskih goricah ni posegla nobena večja partizanska enota, pač pa le patrolje Lackovega odreda. Te so v Slovenskih goricah krepile osvobodilno gibanje in slabile četniške pozicije, vendar niso razbile nobene njihove vojaške skupine. Najbolj je znan spopad ene od partizanskih patrolj pri Tašnerju v Partinju pri Jurovskem Dolu 14. januarja 1945.

Ključne besede: Jože Melaher – Zmagoslav, četniki, partizani, OF, nacisti, gestapo, patrolje.

* Marjan Toš, profesor zgodovine in geografije, magister zgodovinskih znanosti z doktoratom iz zgodovinske antropologije, publicist in novinar, 2230 Lenart v Slovenskih goricah, Slovenija, marjan.tos@gmail.com – *Marjan Toš, Professor of history and geography, with a Master's degree in historical sciences and a PhD in historical anthropology, publicist and journalist, SI 2230 Lenart v Slovenskih goricah, Slovenia, marjan.tos@gmail.com.*

Marjan Toš: The Chetniks of Jože Melaher – Zmagoslav in the Slovenske gorice. Review for History and Ethnography, Maribor 96=61(2025), 3, pp. 5–30

From mid-1943 onward, a more significant group of Chetniks led by Jože Melaher – Zmagoslav emerged in parts of the Slovene Hills (Slovenske gorice) and on the Drava Plain. In January 1945, at Vurberk Castle, they concluded an agreement with the Germans. Interestingly, until the autumn of 1944, people in the Slovenske gorice did not make any significant distinction between Chetniks and Partisans. In 1944, three Chetnik companies were formed. The first operated in the areas around Malečnik, Pernica, Pesnica, Korena, and Dvorjane. The second was active in the region of Spodnja Ščavnica, Kapela, Ivanjci, and as far as Gornja Radgona, while the third operated mainly around Sveta Ana, Benedikt, Sveta Trojica, Negova, and Lenart. Relations between Partisans and Chetniks intensified in the autumn of 1944, and only then did Jože Melaher – Zmagoslav, the Chetnik leader, begin to seek contacts with the occupying forces. No major Partisan unit intervened in the fighting against the Chetniks in the Slovenske gorice; instead, only patrols of Lacko's Detachment were deployed. These patrols strengthened the liberation movement in the Slovenske gorice and weakened Chetnik positions, but they did not destroy any of their military units. The best-known clash occurred between one of the Partisan patrols and the Chetniks at the Tašner farm in Partinje near Jurovski Dol on 14 January 1945.

Keywords: Jože Melaher – Zmagoslav, Chetniks, Partisans, Liberation Front (OF), Nazis, Gestapo, patrols.

KRATKI ORIS NEMŠKE OKUPACIJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM

Splošne razmere

Po šestoprilskem napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941 je bila Dravska banovina, torej jugoslovanska Slovenija, razdeljena med italijanske in nemške okupatorje. Slednji so za nekaj dni zasedli tudi Prekmurje in ga nato že 16. aprila 1941 prepustili Madžarom. Natančneje je Hitler razdelil in razmejil Slovenijo v posebnih navodilih o razkosanju Jugoslavije z dne 12. aprila 1941. Navodila so določala, da slovensko Štajersko, Koroško, Gorenjsko, Mežiško dolino, Obsotelje in Posavje ter štiri nemške vasi v Prekmurju dobijo Nemci. Ta del okupirane Slovenije so nemški okupatorju razdelili v dve upravni enoti: v spodnjo Štajersko s sedežem v Mariboru in kasneje v Gradcu ter zasedena območja Koroške in Kranjske s sedežem na Bledu in kasneje v Celovcu. V spodnjo Štajersko so vključili tudi dele okrajev Dravograd, Kamnik, Litija in Krško. Po prvotnih načrtih naj bi okupirana območja 1. oktobra 1941 priključili k rajhu. Formalnopravno so načrtovano priključitev odlagali, najprej iz personalnih razlogov, kasneje pa zaradi narodno-osvobodilnega gibanja. Formalno-pravne priključitve nato ni bilo nikoli, a v praksi so oblasti v obeh okupacijskih enotah delovale in ukrepale, kot da gre za del nemškega rajha, z uveljavitvijo rasne in ostale nacistične zakonodaje.

Italijani so svoj okupirani del Slovenije poimenovali kot Ljubljanska provinca ali Ljubljanska pokrajina in jo priključili k Italiji. Madžari so Prekmurje formalnoppravno priključili k madžarski državi 16. decembra 1941. Neodvisna hrvaška država (NDH) je od razkosane Slovenije dobila obmejne vasi Jesenice na Dolenjskem, Pobrežje, Novo vas pri Mokricah, Slovensko vas in del vasi Čedem pri Kostanjevici. Vsi trije okupatorji so Slovence kot narod obsodili na smrt, torej na etnocid. Glede na nemške radikalne okupacijske metode pa lahko govorimo že od začetka okupacije tudi o genocidu. Na nemškem okupacijskem območju so oblasti izvajale množične izgone slovenskega prebivalstva, množično kolonizacijo Nemcev, pospešeno ponemčevanje slovenskega prebivalstva, rasne preglede, ukinili so vse organizacije in društva, zaplenili premoženje, spremenili krajevna imena, uničili slovenske knjige, prepovedali tisk, izvajali obvezne tečaje nemščine, namestili svoje učitelje in vzgojitelje v nemške šole in vrtce, pripeljali svojo duhovščino, prepovedali tisk, že poleti 1941 so začeli streljati talce, spomladi 1942 pa so začeli s prisilno mobilizacijo v nemško vojsko.

Nacisti so se aprila 1941 na slovenskem Štajerskem odločili za okupacijski sistem šefa civilne uprave, kakršnega so uvajali v okupiranih pokrajinah, do katerih so imeli poseben interes in bi jih radi čim prej vključili v tretji rajh. V prvih treh mesecih okupacije so nacisti še pustili takšno upravno razdelitev zasedenega ozemlja (okraji, občine), kot so jo našli, in so jo le nekoliko spremenili. Julija 1941 so nacisti okupirano slovensko Štajersko razdelili na pet podeželskih (Maribor, Celje, Ptuj, Brežice in Trbovlje) in mestno okrožje (Maribor), nekdanji ljutomerski okraj pa so v upravnem pogledu priključili okrožju Radgona na avstrijskem Štajerskem. Okrožja so vodili politični komisarji, ki so se februarja 1942 preimenovali v deželne svetnike, politični komisar mesta Maribor pa v velikega župana. Zaradi pomanjkanja nemškega uradništva in z namenom, da bi bila uprava na slovenskem Štajerskem enaka kot v pokrajinah nekdanje Avstrije, so nacisti na slovenskem Štajerskem poleti 1941 ukinili okraje in uvedli okrožja. Dne 18. junija je šef civilne uprave izdal odredbo o novi upravni razdelitvi Spodnje Štajerske, ki je pričela veljati 1. julija 1941. Po tej odredbi je bila okupacijska enota Spodnja Štajerska razdeljena na pet podeželskih (Landkreis) in eno mestno (Stadtkreis) okrožje in okrajno glavarstvo Ljutomer, ki je v upravnem pogledu bilo vključeno v podeželsko okrožje Radgona na avstrijskem Štajerskem. Ta razdelitev je bila v skladu s predlogom o upravni razdelitvi, ki sta ga leta 1940 pripravila Inštitut za jugovzhodno nemštvo in Pokrajinski obmejni urad v Gradcu¹.

¹ Podrobneje o tem in značilnostih nemške okupacijske politike na slovenskem Štajerskem v: Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, Maribor 1997 in Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1968.

Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund*)

To je bila organizacija ki je v času nemške okupacije skrbela za ponemčevanje na zasedenem območju Spodnje Štajerske. Zvezo je odredbo 10. maja 1941 ustanovil civilni upravitelj priključenih ozemelj dr. Siegfried Uiberreither (1908–1984); njena naloga je bila »duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih pripraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške narodne skupnosti.«

**Spodnje-
štajerci!**

10. maja 1941 je šef civilne uprave za Spodnje Štajersko Reichsstatthalter Dr. Uiberreither ustanovil že najavljeno organizacijo »Steirischer Heimatbund«.

Kod od njega pooblašteni Bundesführer organizacije »Steirischer Heimatbund« Vas pozivam, da se tudi formalno priznate k Vaši krasni domovini, k Reich-u in našemu Führer-ju Adolf-u Hitler-ju s tem, da se prijavite v organizacijo »Steirischer Heimatbund«.

Organizacija „Steirischer Heimatbund“
je politična organizacija spodnještajerskega prebivalstva, ki se priznava k Führer-ju in Reich-u.

Organizacija „Steirischer Heimatbund“
daje vsakemu posamezniku, bodisi možu ali ženi, fantu ali dekletu, možnost, potrditi svojo pripadnost k Reich-u z odločnim sodelovanjem.

Organizacija „Steirischer Heimatbund“
je s sodelovanjem svojih članov nositeljica velikega političnega, kulturnega in gospodarskega programa in načrta za obnovo Spodnje Štajerske.

U času od 17. do 25. maja 1941
bodo v vseh vaseh in mestih Spodnje Štajerske prijavní uradi, kjer bodo na razpolago prijavnice za vpis v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Vsak zaveden in obnove želeči Štajerc ima v tem času možnost prijaviti se v organizacijo »Steirischer Heimatbund«.

Na podlagi te prijave bo sledil dokončni sprejem.

Štajerci!

Priznajte se k Adolf-u Hitler-ju in prijavite se v organizacijo „Steirischer Heimatbund“!

Der Bundesführer:
Franz Steindl

Slika 1: Plakat s pozivom za vpis v ŠDZ/AMNOM/.

To je storil zato, ker na etnično nečistem teritoriju ni imel namena ustanavljati podružnic NSDAP. Hkrati je z ustanovitvijo te organizacije poskrbel, da je omogočil v Jugoslaviji zatirani nemški manjšini čim hitrejšo reintegracijo v nemško okolje ter jim hkrati pravno urediti državljanstvo in vse pravice, povezane z njim. Štajerska domovinska zveza je imela tudi svoje oborožene oddelke. Pri zveznem vodstvu in kasneje tudi okrožnih vodstvih je deloval nacionalno politični urad z odseki za naseljevanje, državljanstvo in preseljevanje. V organizacijo je bilo včlanjenih 323.807 oseb. *Vermanšaft* so nacisti organizirali v okviru Štajerske domovinske zveze kot nekakšno različico strankine vojske, tako imenovane Sturmabteilung NSDAP, v katero naj bi se po priključitvi slovenske Štajerske k nemškemu rajhu tudi vključil. Obvezniki vermanšafta so bili vsi moški člani Štajerske domovinske zveze med 18. in 45. letom starosti. Jeseni 1941 se je zgornja meja starosti pomaknila že na 50 let. Vermanšaft naj bi svoje člane vzgajal v vojaških veščinah in v duhu nacistične ideologije ter tako pomagal pri ponemčevanju slovenskega prebivalstva na Štajerskem. Vodja vermanšafta na Spodnjem Štajerskem s sedežem v Mariboru je postal polkovnik Franz Blasch. Višji vodstveni kader za vermanšaft je prihajal iz Nemčije. Število žrtev med pripadniki vermanšafta znaša 427 oseb. Leta 1944 so nacisti organizirali *Folkšturm*, in to z namenom popolnega odpora nemškega prebivalstva proti zavezniškim armadam. V to organizacijo so se rekrutirali vsi za orožje sposobni moški od 16. do 60 leta.

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko

Julija 1942 sta bila vpoklicana letnika 1923 in 1924; fantje letnika 1923 so odšli direktno v nemško vojsko (Wehrmacht), letniki 1924 pa najprej v državno delovno službo in od tam v vojsko. Začetek nemške prisilne mobilizacije je bil zelo uspešen. Do konca vojne je okupatorju uspelo vpoklicati v vojsko okoli 28.000 mož in fantov. V vojsko in na delo v nemški rajh v gospodarske panoge, ki so služile vojaškim potrebam, je bilo iz slovenske Štajerske skupaj poslanih od 45 do 50 tisoč oseb. Razlikovati pa moramo med številom mobiliziranih in številom tistih, ki so v nemško vojsko resnično odšli in v njej tudi ostali.

Okupatorjeva prisilna mobilizacija je bila precej uspešnejša na območjih, kjer je bilo narodnoosvobodilno gibanje slabo razvito in partizanska mobilizacija šibka. To velja za slovensko Štajersko nasploh, še posebej pa za Slovenske gorice, kjer po uničenju Lackove slovenskogoriške čete poleti 1942 ni delovala nobena partizanska enota. Izjema so bile patrolje Lackovega odreda, ki pa so večjo aktivnost začele izvajati šele leta 1944, ko so iz Slovenskih goric vodile novince (tudi dezertarje iz nemške vojske) za partizanske enote na Kozjaku

oz. Pohorju. Na nemških bojiščih je padlo okoli 7900 mož in fantov iz slovenske Štajerske ali približno četrtnina mobiliziranih.

Slika 2: Slovenski mobiliziranci v nemško vojsko v ameriškem ujetništvu (arhiv Feliks Jakopec).

Na Štajerskem je bil med nosilci hudih in radikalnih represivnih ukrepov zoper Slovence, še zlasti pa zoper vse sodelavce in pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja gestapo².

² Geheime Staatspolizei – Tajna državna policija Tretjega rajha. Gestapo je pridobival svoje agente in sodelavce že pred okupacijo med slovenskimi sezonskimi delavci v Nemčiji, med okupacijo pa je spretno infiltriral svoje agente v organizacijo OF, KPS in v partizansko gibanje. Gestapo je bila uradna tajna policijska organizacija v nacistični Nemčiji. Kot del Schutzstaffela je bil podrejen Reichssicherheitshauptamt in je bil del ter pododdelek Sicherheitspolizei. Gestapo je bil ustanovljen 26. aprila 1933 v Prusiji iz že obstoječe organizacije »Pruska tajna policija«.

ČETNIŠKO GIBANJE JOŽETA MELAHERJA – ZMAGOSLAVA

O četnikih in četništvu na Slovenskem

Četništvo je najbolj poznano v Srbiji in ima korenine v nekdanjih »hajdukih«, borbah proti Turkom in njihovim vazalom. Med leti 1903 in 1912 (balkanske vojne) so jih začeli imenovati »četniki« in iz tega termina izvira tudi »četovanje«, torej bojevanje. V prvi svetovni vojni so četniki uspešno izvajal gverilski način bojevanja, zato so tudi po kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 predvideli šest jurišnih četniških bataljonov po banovinah³. Najprej je prevzel vodenje četniškega gibanja Kosta Pečanec. A ker je podpiral sodelovanje z Nemci, so se ga ostali četniki začeli izogibat. Med njimi je bil tudi polkovnik Dragoljub (Draža) Mihajlovič⁴. Ta je na Ravni gori organiziral svoj štab in prve četniške enote, ki so že 28. maja 1941 napadle Nemce. 15. novembra 1941 je polkovnika Mihajloviča priznala tudi jugoslovanska begunska kraljeva vlada v Londonu. Četniško »ravnogorsko« gibanje je hotelo ohraniti Kraljevino Jugoslavijo kot unitaristično državo. Četniško ravnogorsko gibanje se je začelo kot oficirsko gibanje. V Srbiji je bilo to v začetku celo »narodno gibanje«, vsekakor pa ni bilo v naslednjem obdobju vojne, ko je pustilo številne sledove bratomorne vojne in kolaboracije z Nemci. Glavni ideolog tega gibanja je bil Stevan Moljevič, glavni politični svetovalec Draže Mihajloviča pa Dragiša Vasić⁵. Mihajlovič, ki je pred drugo svetovno vojno nekaj časa služboval tudi v Celju, je imel v Sloveniji številne znance in prijatelje, ki so njegovo gibanje podprli.⁶ Za Mihajloviča je bilo znano, da je bil angleški obveščevalec; sodeloval naj bi tudi s sovjetsko obveščevalno službo. Da sodeluje z angleško obveščevalno službo, so potrdili tudi Nemci. V Sloveniji je njegovo gibanje zastopal major Karel Novak⁷. Pripadnike njegovih enot, ki so bile od začetka številčno dokaj

³ Marijan F. Krajnc, Slobodan Kljakić, Plava garda, Poveljnikovo zaupno poročilo, Ljubljana-Beograd, 2006 (odslej Plava garda), 12.

⁴ Plava garda, 12. Vojvoda Pečanec je imel vsa pooblastila, da po aprilski okupaciji Jugoslavije organizira gverilo v Jugoslaviji. Avgusta 1941 je začel sodelovati tako z Nemci kot z generalom Milanom Nedićem, zaradi česar mu je begunska vlada v Londonu odvzela vsa pooblastila.

⁵ Plava garda, 13 – 15. Dragiša Vasić je bil prekaljeni agent Kominterne oz. politične obveščevalne službe, medtem ko je polkovnik Draža Mihajlovič že prej sodeloval s sovjetsko vojaško obveščevalno službo. Zato je najbrž zdaj lažje razumeti, zakaj je tudi Stalin tako dolgo podpiral četnike in poslal vojaško misijo v Titov štab šele pred desantom na Drvar maja 1944.

⁶ Plava garda, 13. Polkovnik Mihajlovič je bil poveljnik 39. pehotnega polka v Celju. Postal je dober prijatelj z ing. Jankom Mačkovškom in z družino Šušterič (Šušteršič) iz Žalca.

⁷ Karel Novak (1905–1975) je bil topniški častnik vojske Kraljevine Jugoslavije in je po okupaciji nekaj časa sodeloval z OF. Bil je vodja slovenskih četnikov vse do njihovega hudega poraza v Grčaricah septembra 1943. Novak je bil sodelavec britanske obveščevalne službe

skromne, so voditelji OF in partizanskih oboroženih skupin imenovali »*plavogardisti*«. To je bila oznaka Komunistične partije Slovenije. Poimenovaje izhaja iz modre barve uniform bivših jugoslovanskih oficirjev, ki so vojaško vodili četniške skupine.

Slika 3: Draža Mihailović (Album srbskih četnikov, Kragujevac 1998).

in je imel težave z drugimi nosilci protikomunističnega gibanja med okupacijo na Slovenskem. Prvi spopad med slovenskimi četniki in partizani se je zgodil šele 9. julija 1942 na Gorjancih. Po italijanski kapitulaciji je Novak zaradi nevarnosti pred aretacijo gestapa zapustil Ljubljano in se umaknil v Rim, kjer je do konca vojne delal kot britanski agent. Imel je tudi stike z Dražo Mihajlovičem, ki pa ga je razrešil vodilne funkcije četniškega gibanja na Slovenskem. Pred odhodom v Rim je Novak izstopil iz Slovenske zaveze, ki je bila ustanovljena aprila 1942 in jo je po italijanski kapitulaciji nasledil Narodni odbor za Slovenijo. Slovenska zaveza je sprejela naslednjo obvezo: »*Edina zakonita oborožena sila v Jugoslaviji je Kraljeva jugoslovanska vojska pod poveljstvom generala Draže Mihailovića. Nobena stranka ne more imeti svojih posebnih vojaških formacij ... Slovenska zaveza bo z vsemi sredstvi moralno in materialno podpirala Kraljevo jugoslovansko vojsko*«. Novak je edni v Sloveniji dobil naziv »četniški vojvoda«, ki mu ga je podelil vojvoda Ilija Trifunović-Birčanin, predsednik »Srpske narodne odbrane«. Po »salzburškem« ukazu kralja Petra II. iz leta 1946 je bil vsem četniškim častnikom in podčastnikom priznan za eno stopnjo višji čin, torej podpolkovniku Karlu Novaku polkovniški čin (prim. Plava garda, 197). Njegovo skrivno ime je bilo »Kolben« in ga je v šifriranih poročilih generalu Mihajloviću uporabljala tudi njegova ljubica in osebna obveščevalka Draže Mihailovića v Sloveniji »Mira« (Jovanka Krištof).

Namesto izraza »plavogardisti« so četnike imenovali tudi »ravnogorci« ali »Mihailovičevci«⁸. Karla Novaka je kot poveljnik slovenskih četnikov konec septembra nasledil Ivan Prezelj – Andrej. Zanimivo je, da Novak ni vodil ofenzivnih akcij proti partizanskim enotam in je leta 1942 celo izdal ukaz četnikom, da naj se izmikajo napadom na partizane. »Če pa boste napadeni, sprejmite boj.« Ukazal je tudi, naj četniki po nepotrebem ne napadajo okupatorjevih postojank in vojakov, da bi prihranili nepotrebne žrtve. Novak je vse do jeseni 1941 sodeloval z OF podobno kot Jaka Avšič. Po spopadih med četniki in partizani v Srbiji pa je polkovnik Jaka Avšič prestopil na partizansko stran, major Karel Novak pa je postal poveljnik slovenskih četnikov⁹. Novak je imel pogosto težave s političnimi voditelji protikomunističnega tabora. Tem je po vojni tudi očital, da je zlasti SLS preprečila zmago Jugoslovanske vojske v domovini nad partizani, ko bi bilo to še mogoče, saj je partizanska vojska na začetku štela med 2000 in 3000 mož. S tem so podpisali smrtno obtožbo deset tisočem njihovih privrženecov, ki bi sicer lahko zmagali ali padli za Jugoslavijo pod vodstvom Draže Mihajlovića. Na koncu pa so morali umreti za svoje politične voditelje, ki so se izognili povojnim pobojem¹⁰. Novak se je kolaboracije z okupatorji zavedal, čeprav o tem ni javno govoril. Ko govorimo o teh vprašanjih je treba izpostaviti, da se ne v Jugoslaviji in tudi ne v Sloveniji ideološka kolaboracija ni začela z aprilsko okupacijo in razkosanjem države leta 1941, pač pa ima daljše korenine. Ne smemo prezreti resnice iz arhivov Kominterne, britanske SOE, Vatikana in drugih obveščevalnih služb. Resnica se nanaša tako na partizane kot tudi na četnike, hrvaške ustaše in kasnejše

⁸ Plava garda, 201. Izraz »plavogardisti« so verjetno prinesli iz SZ tam šolajoči vodilni kadri komunistične partije in so ga med revolucijo ter državljansko vojno v SZ uporabljali za pripadnike carskih vojaških akademij, ki so nosili modre (plave) uniforme in se niso pridružili revolucionarni Rdeči armadi boljševikov.

⁹ Plava garda, 20. Navedbe potrjuje tudi Vladimir Vauhnik (Pod krinko, Ljubljana 2017), ki ga literatura omenja kot poveljnika slovenskih četnikov. Vauhnik je bil polkovnik in predvojni jugoslovanski vojaški ataše v Berlinu, med vojno pa britanski obveščevalec v Ljubljani, v Trstu in Bernu. V Ljubljani je pomagal ustanoviti uspešni obveščevalni center BBZ. Še vedno velja za protislovno osebnost, saj mnogi menijo, da je bil tudi sovjetski in celo partizanski agent. Imel je stike tudi z Mihajlovićem in ilegalno ime brigadni general Vlajko in Vojin. Vauhnik je bil član in analitik angleške obveščevalne skupine BBZ v Ljubljani (1941–1944). Spomladi 1944 je postal namestnik poveljnika JVVd v Sloveniji s činom brigadnega generala. Junija 1944 je emigriral v Švico in potem v Argentino. Napisal je spomine z naslovom *Nevidna fronta*. V emigraciji so ga imeli za partizanskega (sovjetskega) obveščevalca, čeprav je bil dejansko sodelavec britanske in dvojnike nemške obveščevalne službe SD.

¹⁰ Novak je to pogosto izpostavljal in jim očital nesposobnost obračunati s komunisti. Ni pa nikoli omenjal stališča, ki je bilo sprejeto na teheranski konferenci treh velikih, da bodo iz tujine vse vojaške enote, ki so sodelovale z Nemci, vrnil v matične države. Slovensko domobranstvo je bilo o tem stališču obveščeno 24. marca 1944 iz Londona (prim. Plava garda, 204).

slovenske domobrance, ki so bili vsi vpleteni v bratomorno vojno v Jugoslaviji. V Sloveniji na srečo samo v Ljubljanski pokrajini. Nekateri avtorji pripominjajo, da je šlo za genocidno, nacionalistično, ideološko in versko vojno. Kar se tiče genocida bi jim težko pritrjeval, zagotovo pa se je treba strinjati s tistimi, ki ocenjujejo, da je šlo v okupirani Sloveniji med leti 1941–1945 za ideološki spopad med komunizmom in protikomunizmom¹¹. Zato v Sloveniji tudi moramo govoriti o državljanski vojni, ki je potekala na teritorialno omejenem območju Ljubljanske pokrajine ter manjšega dela Gorenjske in Primorske. V okupirani Štajerski državljanske vojne ni bilo.

Četniki Jožeta Melaherja Zmagoslava v Slovenskih goricah

Nemške okupacijske oblasti na slovenskem Štajerskem niso dovolile organizacije vojaških oddelkov protikomunističnega tabora, kot so to dovoljevali Italijani v Ljubljanski pokrajini. Kljub temu so se v manjšem delu nemškega okupacijskega območja pojavljali četniški oddelki, ki jih je od sredine leta 1943 snoval in vodil Jože Melaher – Zmagoslav.¹² Jože Melaher, po domače

¹¹ Plava garda, 24–25.

¹² Jože Melaher se je rodil 26. 2. 1913 na Pobrežju pri Mariboru, umrl pa 10. 6. 1991 v Clevelandu v ZDA. Tam je živel od leta 1949 in bil tajnik Baragovega doma (prim. Milan Ževart, *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana 1993, str. 60). Pri njegovih četnikih je šlo za protipartizansko dejavnost, kakršna je bila do jeseni 1943 v glavnem omejena na tisti del Slovenije, ki ga je aprila 1941 dobila Italija. Italijani so podprli organizacijo vaških straž in oboroženih oddelkov MVAC, ki jih je vodstvo NOB in KPS imenovalo »belogardisti«. Prva belogardistična vaška straža je bila ustanovljena 31. julija 1942 v Begunjah pri Cerknici. Prvi vojaški spopad med partizani in protikomunističnimi silami pa se je zgodil že 11. julija 1942 pri Zajčjem Vrhu in pomeni začetek državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini. Treba je razlikovati med MVAC in belogardističnimi vaškimi stražami. »*Legija smrti*« je imela posadke v vaseh Šentjošt nad Horjulom, Rovte, Zaplana in Hotedršica. Najbolj zloglasna belogardistična vaška straža je bila v Bizoviku, ki je izvajala tudi umore na Urhu (prim. Plava garda, 211). Vodstvo slovenskih četnikov je ustanovitev vaških straž odobravalo in tudi sicer podprlo ideološki spopad med komunizmom in protikomunizmom na Slovenskem. V tem kontekstu je treba obravnavati tudi kolaboracijo protikomunističnih sil med okupacijo z Italijani oz. Nemci. Iz vaških straž je bilo po italijanski kapitulaciji ustanovljeno slovensko domobranstvo.

Na Štajerskem si slovenski nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja niso mogli ustvariti pomembnejših pozicij. To velja za celotno obdobje 1941–1945. Jože Melaher nemški okupaciji ni bil naklonjen, saj je bil zavedni Slovenec in je po okupaciji nekaj časa celo sodeloval z OF v Mariboru. Ni se vpisal v članstvo Štajerske domovinske zveze in ga je oktobra 1942 aretiral gestapo. Uspelo mu je pobegniti in se dalj časa skrivati. Med tem časom je navezal stike z »*zanesljivimi slovenskimi rojaki*«, ki so še ostali v domačih krajih. Sredi leta 1943 je Melaher začel povezovati fante in mlade može, ki so bili večinoma dezertarji iz nemške vojske. Melaher je ob redkih stikih z vodstvom protikomunističnega tabora v Ljubljani na terenu spoznal »*prave namene OF in partizanskih enot*«.

Peppek, je bil rojen 26. februarja 1913 v Zrkovcih na Pobrežju pri Mariboru očetu Leopoldu in materi Apoloniji, roj. Klemenčič. Stanovali so na Zrkovski cesti 116/a. Na majhni kmetiji je po vojni ostal starejši brat Anton. Jože je končal realno gimnazijo, nato je delal kot učitelj in uslužbenec. Leta 1937 se je poročil z Marijo, roj. Vrecl, učiteljico, s katero sta imela kasneje v emigraciji tri hčerke. Po odslužitvi vojaškega roka v vojski Kraljevine Jugoslavije je imel čin rezervnega narednika. Bil je katoliško usmerjen, aktiven v mladinskih katoliških organizacijah in v Slovenski ljudski stranki, bil pa je menda tudi član in tajnik JRZ v Mariboru. Po podatkih celjskega Gestapa je bil celo vodja Slovenske straže v Mariboru. Pred nemškim napadom leta 1941 je obiskoval vasi in župnišča vzdolž avstrijske meje od Dravograda do Lendave ter opozarjal na nevarnost pete kolone (nacistov in komunistov). Imel je tudi zaupne sestanke z uglednimi ljudmi (župani, župniki, učitelji)¹³. Aprila 1941 je bil mobiliziran v vojsko Kraljevine Jugoslavije; nemški napad je dočakal v Slavonskem Brodu. Takoj po kapitulaciji in razsulu vojske se je izognil ujetništvu in se vrnil v Maribor. V uniformi in oborožen s puško je v desetih dneh prehodil okrog 400 kilometrov. Skril je uniformo in se okrog 14 dni skrival v bližini doma. Ker je bil prepričan, da ga bodo Nemci zaprli in izselili, se je odločil, da se ne bo prijavil, in se je zato moral skrivati. Maja in junija 1941 je menda začel kar sam vzpostavljati zaupniško mrežo, saj je na Štajerskem skoraj v vsaki vasi poznal nekaj pomembnih ljudi. Seveda to ne bo držalo, saj mu je takšno nalogo naložilo vodstvo Slovenske legije iz Ljubljane oziroma mariborski vodja SLS. Sestajal se je tudi s predstavniki OF in menda je bil celo predviden za predstavnika katoliške skupine v štajerskem (pokrajinskem) odboru OF.

Slika 4: Major Karel Novak (Wikipedija).

¹³ Peppek in njegova osvobodilna vojska, Nedeljski Dnevnik, 6. 2. 2020.

Melaher se je odločil, da po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo ne bo sodeloval z OF, ker menda ni simpatiziral s komunisti. Drago Lorbek, bivši vojaški kapelnik, je nagovarjal Melaherja, naj se pridruži partizanom na Pohorju, vendar ga je ta zavrnil, saj kot katolik ni hotel sodelovati s komunisti. Kot sam pravi, se je 14. julija 1941 prek Celja, Sevnice in Mokronoga prebil v Ljubljano, kjer je pri vodstvu SLS izvedel, da so ravno takrat ustanavljali nelegalno polvojaško Slovensko legijo. Kljub prigovarjanju, naj ostane v Ljubljani, se je po nekaj dneh razočaran vrnil v Maribor. Leto dni se je menda skrival okrog svojega doma. Melaher se je na začetku leta 1943 s troje domačih skrivačev, Mirkom Knupležem, sinom viničarja iz Sv. Petra pri Mariboru in Milkom Golobom, študentom iz Zlatoličja, skrival v t. i. »Lisičjih jamah« pod Kamenščakom pri Dupleku. Za njihovo skrivališče je zvedela sorodnica Poštrakovih iz Dupleka in skrivače prijavila gestapu v Mariboru. Nemški orožniki so obkolili skrivače, vendar niso odločno nastopili, ker je bil Melaher tudi agent nemškega Abwehra. Dne 5. februarja 1943, drugi dan »obleganja«, so zakurili slamo pred vhomom v jamo, da bi tako skrivače prisilili, da zapustijo skrivališče. Zaradi dima in pomanjkanja zrake se je Knuplež skušal rešiti iz begom iz jame, vendar je bil ranjen, zatem pa mu je orožnik s puškinim kopitom razbil glavo. Ker se ostala dva skrivača nista pojavila, so orožniki zmetali v jamo nekaj ročnih bomb in zapustili prizorišče spopada. Melaher in Golob, vsa izmučena, sta se ponoči izmuznila iz »Lisičje jame« in se skrivala pri svojih pajdaših v okolici. Kmalu zatem sta se ločila, saj je Golob prek strica Lešnika odšel k partizanom na Pohorje¹⁴.

Četniška organizacija na Štajerskem je torej nastajala leta 1943 na obrobju Maribora in na širšem območju Slovenskih goric in v delu Dravskega polja. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je konec leta 1943 in na začetku leta 1944 opozarjalo na močno »plavogardistično nevarnost« in dejavnost »plavogardističnih«¹⁵ organizatorjev v Slovenskih goricah, na Dravskem polju in tudi v Mariboru, na območju Donačke gore in v hribih okoli Šentjurja pri Celju¹⁶. Ocene in ukrepi vodstva štajerskega NOB pa niso bili v skladu

¹⁴ Marijan F. Krajnc, Četniški zločin v Prlekiji 1944, Zgodovinski listi, Ljutomer 1/2011. Ker je Melaher mislil, da jih je izdal Jernej Poštrak iz Dupleka, ga je četniška trojka nekaj dni zatem na domu pretepla in zagrozila z likvidacijo. Zato se je skrival po Avstriji in 1950 emigriral v Avstralijo, kjer so hčerke po 66 letih našle njegov grob in drugo družino.

¹⁵ Uporabljena je terminologija, ki jo je uporabljala partizanska stran in komunistično vodstvo NOB, sicer pa so se pripadniki četniških oddelkov poimenovali kot pripadniki »Jugoslovanske vojske v domovini«.

¹⁶ Za ta del okupirane Štajerske je bila takšna ocena povsem napačna, saj na tem območju leta 1943 ni bilo niti enega četnika. Je pa v tem času bilo že vse več dezertirjev iz nemške vojske, še posebej na območju Dupleka in Korene in nekateri med njimi so se šele pozneje pridružili Melaherju. Nasploh na Štajerskem vse od začetka spopadov med partizani in pripadniki protikomunističnega gibanja v Ljubljanski pokrajini leta 1942 ni bilo nobenih

z dejanskimi razmerami na terenu. V zvezi z opozorili vodstva narodno-osvobodilnega gibanja o nevarnosti širjenja plave garde na Štajerskem je treba izpostaviti dva nosilca te teze, in sicer sta to bila centralna komisija VOS za Slovenijo in načelnik okrajne komisije VOS Rudi Knez – Silas. Ta je že oktobra 1943 zahteval likvidacijo organizatorja plave garde Karla Novaka¹⁷. VOS naj bi na veliko iskala četnike, a teh po porazu v Grčaricah septembra 1943 po italijanski kapitulaciji sploh ni bilo. Izjema so bile majhne skupine Jožeta Melaherja Zmagoslava na Štajerskem. Silas je bil prepričan, da se četništvo močno širi v Slovenskih goricah in v Halozah in da sta v to vpletena tudi vidna organizatorja NOB Ivan Nemeč – Vojko in Dušan Špindler Martin¹⁸. Te dezinformacije in zgrešene ocene so pripeljale do »Pohorske afere«, v kontekstu katere moramo govoriti tudi o partizanskem dezertertvu na Pohorju konec leta 1943. Tudi za to dezertertvo so obveščevalci enostavno okrivili plavo gardo. Ker pa so v tem času do partizanskega vodstva na Pohorju prispele informacije o plavi gardi oz. četnikih Jožeta Melaherja z območja Sv. Petra (Malečnika), sta bila Nemeč in Špindler osumljena, da sta plavogardistična funkcionarja¹⁹. Začelo se je obtoževanje vseh novincev, ki so jih poslali na Pohorje iz Slovenskih goric in Prlekije, da so plavogardistično usmerjeni²⁰. 4. januarja 1944 so na kmetijo Urbanc v Lehnu na Pohorju prišli novinci Friderik Hojs iz Male Nedelje, Milan Ploj iz Oseka, Ludvik Rajšp iz Gočove in Maksimilijan Majhen iz Spodnje Voličine. Organi VOS in vodstvo partizanskega štaba so menili, da gre za skupino plavogardistov, zato so jih po hitrem postopku obsodili in usmrtili. Glavni zasliševalci so bili Ivan Tlaker – Luka, Drago Poglajen in Aleksander Vojinovič – Vojin. Pri zaslišanju sta sodelovala tudi Boris Čižmek – Bor in Mitja Ribičič – Ciril. Celotni preiskovalni postopek je bil nestrokoven in neregularen. Novinci so

kolaborantskih enot. Sodelovanje s protikomunističnim taborom iz Ljubljane je že leta 1942 odklonil tudi mariborski škof Ivan Jožef Tomažič. Ta ni podprl ustanavljanja »bele garde« na Štajerskem leta 1942 in tudi ne slovenskega domobranstva po kapitulaciji Italije septembra 1943. Tudi ni podpiral četniškega gibanja Jožeta Melaherja. Ob tem je treba še izpostaviti, da tudi Nemci niso dovoljevali ustanavljanja nobenih vojaških formacij slovenskega protikomunističnega tabora na Štajerskem. Izjema je bilo sodelovanje z Melaherjevimi četniki od januarja 1945 do kapitulacije, pa še to v omejenem obsegu.

¹⁷ Mirko Fajdiga, *Pohorski partizani*, Maribor 1985, 375. Silas je očitno gradil na nepreverjenih podatkih, saj je bil v tem času Karel Novak že v Rimu, kjer je delal za britansko obveščevalno službo.

¹⁸ *Ibid.*, 377. Oba sta bila okrivljena po krivem, saj je več virov potrdilo, da med novinci, ki sta jih pošiljala na Pohorje, ni bilo plavogardistov oz. četnikov.

¹⁹ *Ibid.*, 377. Pokrajinski komite KPS je 28. novembra 1943 napovedal proti plavi gardi poseben razglas. Vodstvo OF na Štajerskem je v zvezi s tem izdalo brošuro »Razkrinkajmo in uničimo plavo gardo«.

²⁰ *Ibid.*, 381.

bili likvidirani po krivici²¹. Pohorska afera je bila teritorialno omejena. V njej je šlo za napačno oceno pokrajinskega vodstva narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem o plavogardistični nevarnosti. Hkrati pa pri tem ni šlo za ubijanje nasprotnikov osvobodilnega boja, ampak za obračunavanje s partizani in nekaterimi sodelavci OF, torej za obračun v vrstah narodnoosvobodilnega gibanja samega²². Pohorska afera ni bila samo zmotno delovanje obveščevalne službe in netočna ocena pokrajinskega vodstva osvobodilnega gibanja, pač pa deloma tudi rezultat gestapovskih vdorov v partizanske enote. Gestapo je namreč znal svojo agenturo profesionalno infiltrirati in to je storil tudi z agentom Vinkom Vukovičem – Guzejem, ki je bil s svojim lažnim pričanjem glavni krivec za smrt nedolžnih partizanskih novincev na Lehnu. Poraja se vprašanje, ali ta agent, ki je bil na Pohorju in od tam pobegnil od partizanov ter pristal pri gestapu, nato pa znova šel kot novinec na Pohorje, z gestapom ni sodeloval že mnogo prej. Sploh, ker je bil Vinko Vukovič – Guzej celo kurir Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Poznal je vodstvo gibanja in vplivne posameznike na terenu. Bil je doma od Male Nedelje v Prlekiji, kjer je imel gestapo dober nadzor nad prebivalstvom, še posebej pa nad aktivisti OF. Domnevamo lahko, da so spoznali njegovo delovanje, ga kompromitirali in pridobili za sodelovanje. To je bila znana metoda gestapa, ki je na nek način tudi sokrivec za Pohorsko afero januarja 1944 na Pohorju. Plavogardistična nevarnost, ki naj bi bila njen poglobitni vzrok, pa seveda še zdaleč ni bila tolikšna nevarnost za NOB, kot so to ocenili v VOS in v štabu Pohorskega odreda. Po besedah zgodovinarja Marjana Linasija je šlo za paranojo partizanskih vodstev pred t. i. vrinjenci. *»Centralni komite Komunistične partije Slovenije je septembra 1943 sprejel oceno, da se bo protirevolucionarni tabor, ki je doživel poraz v ljubljanski pokrajini, sedaj skušal razširiti v druge slovenske pokrajine, na nemško okupacijsko območje, in sicer pod krinko plave garde,«* je poudaril Linasi. Plava garda naj bi po mnenju centralnega komiteja bila manj obremenjena s sodelovanjem z okupatorjem kot bela garda. *»Ocena, da se bo protirevolucionarni tabor pod krinko plave garde razširil tudi na nemško okupacijsko območje, je bil popolnoma zgrešena, ker ni računala na konkretne razmere, saj nemški okupator ni dopustil nobenega sodelovanja z domačo elito,«* je še poudaril Linasi. Rezultat te napačne ocene je bilo po njegovem mrzlično iskanje vrinjencev v partizanskih enotah in v organih osvobodilnega gibanja.

²¹ Ibid. 381. Borčevska organizacija jim je po vojni priznala status partizanskih borcev. V skupini novincev, ki so jih na Pohorju obsodili plavogardizma, se omenjajo tudi Janez Faletič – Brko, Karel Hirš – Drago, Alojz Dunaj – Jastreb, Janko Lupša – Danilo in Martin Štuhec – Prlek. Obveščevalec Bogdan Hrovat – Puklasti Miha je pred samomorom (1948) napisal svojo izjavo o pohorski aferi.

²² Marjan Žnidarič, Posebnosti osvobodilnega boja na Štajerskem v letih 1941–1945, v: Slovenski zbornik 2016 (ur. Janez Stanovnik in Nevenka Troha), Ljubljana 2016, 104.

Mnoge ljudi, ki so bili sumljivi, so zaslišali z mučenjem in pretepanjem ter s sugeriranjem izjav prisilili, da so dali »natančno tiste izjave, kakršne so zasliševalci pač nosili v svojih glavah, ter jih nato ubili«²³.

Slika 5: Jože Melaher, Wikipedija

V tem času je namreč Jože Melaher, ki se ga je med ljudmi oprijel vzdevek Zmagoslav, šele snoval pogoje za svojo organizacijo, nato pa tudi za njeno vojaško formacijo. Melaher je med drugim skrbel za izdajo glasila Kri in zemlja, v začetku leta 1945 pa so začeli četniki izdajati še glasilo za žene in dekleta.²⁴ Spomladi 1944 leta je organiziral zarodke treh čet in štabne enote oziroma zaščite. Središče njegovega delovanja je bilo pri Sv. Petru (Malečniku) pri Mariboru. Tam je imel v barakah tudi svoj štab. Njegov namestnik je bil narednik Franc Ogrizek – Boro. Organiziral je tudi svoje zaledje med prebivalstvom. Melaher je vse bolj pridobival zaupnike po okoliških krajih. Med njimi so bili Ludvik Breznik²⁵, Jože Cvikl, Leopold Habjanič, Janez Kolšek, Jože Kacijan, Slavko Neudauer²⁶ in Marija Vajngerl. Leta 1943 so imeli četniki svoje za-

²³ STA, 17. 3. 2020.

²⁴ 1. januarja 1945 je izšla prva številka glasila Slovenka sem s podnaslovom Glasilo slovenskih deklet in žena za severno Slovenijo. Z glasilom Kri in zemlja je Zmagoslav začel propagando proti Osvobodilni fronti. Začel je tudi s pospešenim zbiranjem pripadnikov četniških oddelkov, ki jih je novačil tudi med ubežniki iz nemške vojske, ki so se skrivali v Slovenskih goricah (prim. Milan Ževart, *Lackov odred 2 8 Lackova četa, Lackov bataljon, Pohorski – Lackov odred*, Maribor 1988, str. 171 – 179). Četniki so med ljudmi delili tudi publikaciji Kri mučencev in Črne bukve.

²⁵ Velik kmet iz Lenarta, ki je imel med prebivalstvom ugled in spoštovanje. Ta je sodeloval z Marijo – Mimiko Vajngerl iz Lenarta, ki je bila povezana z gestapom.

²⁶ Kmečki sin iz Ročice pri Sv. Ani. Po govoricah iz njegovega domačega okolja, ki jih starejši prebivalci še poznajo, naj bi ga ubili četniki sami (prim. Marjan Toš, *Žrtve vojne 1941–1945 in zaradi nje v osrednjih Slovenskih goricah (na območju UE Lenart)*, magistrska naloga PeF, Maribor 2001).

upnike že v vseh Slovenskih goricah, vse do Ljutomera²⁷. Melaher je delal počasi in je svojo četniško organizacijo dokončno oblikoval in organiziral do poletja 1944. Težišče delovanja so bili kraji v osrednjih Slovenskih goricah, sedež vodstva pa v Sv. Petru. Formiral je tri čete. Melaherjevi četniki so bili navzven poznani kot »štajerski četniki« in so bili izključno vojaška organizacija. Leta 1944 je vodstvo četniške organizacije v Sloveniji tudi Melaherjeve pripadnike obravnavalo kot del Jugoslovanske vojske v domovini in njegovo skupino poimenovalo kot »Štajerski odred« z formalnim nazivom četniki III. planinske brigade. Melaher kot vodja štajerskih četnikov je imel stike s poveljnikom slovenskih četnikov Ivanom Prezljem – Andrejem²⁸. Formalno je bil Melaherju predpostavljeni poveljnik Mirko Bitenc, tudi funkcionar Slovenske legije. Zato je štajerske četnike oskrboval tudi s propagandnim gradivom protikomunističnega tabora iz Ljubljane. Štajerski četniki so politično gledano podpirali obnovitev jugoslovanske države kot kraljevine in to v mejah, ki so jih zahtevali že na pariški mirovni konferenci leta 1918. Te zahteve četnikov je Melaher pogosto izpostavljal tudi v glasilu Kri in zelja. Melaher tudi v letu 1944 ni podpiral sovraštva do partizanov in aktivistov OF in zato tudi medsebojnega napadanja ni bilo. Je pa v zraku tlelo precej osebnega maščevanja, ki se je kasneje dejansko tudi udejanjilo²⁹. Konflikti so se začeli po partizanski aretaciji Ludvika Breznika in Marije Vajngerl v Lenartu decembra 1944. Oba so partizani ob Dravi obsodili na smrt in ju ustrelili. Breznik je ranam podlegel, Vajngerlova pa se je iz Drave uspela rešiti in je zbežala ter na Ptuj gestapu

²⁷ Katja Zupanič, Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008, 98. Njen zapis sloni na izjavi aktivnega četnika in tesnejšega Melaherjevega sodelavca Ignacija Harba – Radoslava (Rada), ki pa ni povsem točna, saj četniki razen napada na nemško orožniško postajo v Sv. Juriju ob Ščavnici v Prlekiji niso delovali. Tudi v Ljutomeru jih ni bilo.

²⁸ Ivan Prezelj – Andrej (1895 – 1973), znan tudi po psevdonimih Areta in polkovnik Lesar, slovenski general Jugoslovanske vojske domovini in Slovenske narodne vojske. Med prvo svetovno vojno se je kot rezervni poročnik A-O vojske boril na soški fronti, leta 1919 pa se je pridružil general Maistru in sodeloval v bojih za severno mejo. Kot častnik jugoslovanske kraljeve vojske je končal višjo vojno akademijo in bil vojaški ataše v Grčiji. Po kapitulaciji Jugoslavije aprila 1941 je bil interniran v italijansko taborišče, od koder se je vrnil leta 1942. Priklučil se je slovenskim četnikom in postal namestnik poveljnika majorja Karla Novaka. Spomladi 1944 je bil povišan v brigadnega generala in obenem postavljen za poveljnika slovenske Jugoslovanske vojske v domovini. Decembra 1944 je bil povišan v divizijskega generala, aprila 1945 pa imenovan za poveljnika Slovenske narodne vojske. Maja 1945 se je predal angleški vojski v Italiji, od koder je do 1949 obveščevalno deloval proti Jugoslaviji. Nato je emigriral v ZDA, kjer se je preživljal kot tovarniški delavec in poverjenik časopisa Ameriška domovina.

²⁹ Čeprav je Melaher ukazal, da četniki ne smejo ljudem na silo jemati živeža in ropati, se je tudi to dogajalo. Posamezniki so tudi povsem na svojo roko, iz osebnega maščevanja obračunavali s sodelavci ali podporniki OF, o čemer priča primer Ide Rojko iz Svete Trojice in Franciške Kaučič iz Negove. Četniki so na svojo roko ropali živila pri kmetih, od koder so odnašali zlasti veliko mesa in zaseke. Zato so pri ljudeh začeli izgubljati podporo.

izdala sodelavce OF iz Lenarta³⁰. Konflikti so se še zaostri, ko so partizani obsojili in usmrtili četniškega podpornika Janeza Zajca in za njim likvidirali še četnika Ivana Lešarja – Sultana iz Sv. Barbare (Korena)³¹.

Spopad med patroljo Lackovega odreda in četniki pri Tašnerju v Partinju

Konec leta 1944 in na začetku leta 1945 so se skupine Melaherjevih četnikov vse pogosteje gibale med Muro in Dravo v treh skupinah; druga skupina se je gibala v glavnem med Benediktom in Sveto Ano (Zgornja Ščavnica).³² Ta skupina je izvajala akcije ekonomskega značaja in je tudi sodelovala v znanem četniškem napadu na nemške orožnike pri Sveti Trojici³³. Štela je med 20 in 30 mož. Ljudje med partizani in četniki niso delali razlik in tudi odkritih konfliktov med njimi ni bilo vse do znanega spopada partizanov iz patrolje Lackovega odreda s četniki pri Tašnerju v Partinju 14. januarja 1945.³⁴ Domačini so ta dogodek sicer dobro poznali, a so o njem v glavnem molčali. Dogodka

³⁰ Ludvik Breznik, ki so mu pripadniki OF pripisovali vlogo pomembnega četniškega zaupnika, v četniškem gibanju ni imel vidnejše vloge. Ocene partizanskih obveščevalcev so bile pretirane in njegova usmrtitev je bila napaka. Važnejša je bila vloga Marije Vajngerl, ki je poleg sodelovanja s četniki delala še za gestapo.

³¹ Katja Zupanič, Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008, 106.

³² ARS, III., Gradivo Ministrstva za notranje zadeve, Fond odsek OZNE za oblast Štajerske in Koroške.

³³ Katja Zupanič, Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008, 121. Melaherjevi četniki so se konec leta 1944 spopadli z nemškimi orožniki v Sv. Juriju ob Ščavnici, v Sv. Petru in pri Sv. Trojici. Napada v Sv. Juriju in v Sv. Trojici so povojni kronisti dogajanja med okupacijo 1941–1945 pripisovali partizanom, kar seveda ni ustrezalo resnici. Četniki so napadli Nemce tudi v Košakih pri Mariboru. Tam je padel njihov borec Ivan Knuplež – Hanzi. Uspešen je bil tudi četniški napad na grad Hrastovec decembra 1944, med katerim so zaplenili veliko materiala iz tamkajšnjega bogato založenega skladišča.

³⁴ Katja Zupanič v svoji diplomski nalogi Četništvo na Štajerskem, ki jo je leta 2000 zagovarjala na Pedagoški fakulteti v Mariboru, navaja, da so pri Tašnerju v Partinju padli četniki Alojz Cvetko, Franc Lipovnik, Alojz Krajnc, Adolf Rojs in Slavko Neudauer od Svete Ane. Po navedbah štaba Lackovega odreda so pri Tašnerju v Partinju poleg pet četnikov ujeli še belogardista (to poimenovanje je seveda napačno, saj »bele garde« od jeseni 1943 ni bilo več. Njeni ostanki so se vključili v enote slovenskega domobranstva, ki so delovale vse do umika na Koroško v začetku maja 1945. Na slovenskem Štajerskem domobranstvo ni imelo svojih enot) in nekega dezerterja iz Lackovega odreda in nato vseh sedem ustrelili. Patrolja se je še nekaj časa zadrževala v Slovenskih goricah in se je šele 24. januarja 1945 vrnila na Kozjak. Lackov odred v boj proti četnikom v Slovenskih goricah ni poslal večje enote, ampak le patrolje, ki so imele tudi druge naloge. V poročilih štaba Lackovega odreda je le malo podatkov o spopadih med patroljami odreda in četniki. Poleg patrolj Lackovega odreda so se s temi vprašanji največ ubadali partizanski obveščevalci in aktivisti OF.

se spominjajo tudi njihovi starejši otroci. Antonija Šauperl iz Jurovskega dola se spominja: »Tokrat sem bila »deca« in ata so nas vedno nagnali vstran, ko je prišel kdo iznenada potrkat na vrata. Strahoma smo »špegali« izza vrat, kaj se bo zgodilo. Ata so poskusili vsakega z nekim preprostim izgovorom odsloviti; včasih so terjali hrano, včasih prenočišče ali prevoz z voli ali spremstvo kam. Ata so se vedno poskusili izogniti, saj so vedno rekli, da je najboljše z »nikom nič met«. Meni se je zdaj zelo težko spomniti natančno, kaj se je točno kdaj dogajalo. To je taka zgodovina.

Nekega dopoldneva (bil je sneg), ne vem, bilo je bolj proti koncu vojne, pa smo bili priča dogodku, ko se je nemška patrolja ustavila pri nas doma in nemški oficir je hotel, da bi ata šli z njimi in pokazali, kje so doma Tašnerjevi. Ata so takoj vedeli, za kaj gre, saj smo vedeli, da se pri Tašnerjevih občasno zadržujejo četniki in partizani in da je nekdo očitno poslal patroljo tja. Ata so se znašli in rekli, da naj se ustavijo pri Petru Korošču, kjer je bila nemška postojanka in jim bodo oni pokazali Tašnarjev dom, ker se od njih že dobro vidi. Potem pa smo z brega vsi gledali žalosten sprevod. »Dece« smo strahoma gledale in poslušale vpitje, ko so gnali po »partinjski grabi« (današnja partinjska cesta proti Hrastovcu) pet ljudi, jih vseskozi topli (najbrž za strah ljudem) vso pot in »se drli«. Potem sta dva obležala mrtva pri »Breznarjevem križu« ob partinjski cesti, trije pa v Holerjevem gozdu. Bili so zelo iznakaženi. Potem so jih odpeljali v Jurovski Dol, v mrtvašnico na pokopališču, kjer smo jih še hodili gledat. Ne spomnim se, kdo so bili, a strah nas je bilo. Zato se tega dogodka še vedno spomnim. Potem pa so jih pokopali tam ob mrtvašnici, kar pometali so jih v grob³⁵. Za nas, ki smo bili vzgojeni v nekem spoštovanju človeka, je bila to groza. Zato jaz vedno rečem: ljudje, ne veste, kaj je vojna. Takrat je vse drugače, človek je pripravljen izdati brata, da se reši, na koncu pa sta oba mrtva. Tudi tega se veliko spomnim, saj so prihajali k nam, npr. dva sinova mamine sestrične iz Benedikta (Nande in Karl), ki sta bila vsak v svoji vojski, na koncu so oba ubili pri Hrastovcu. Jaz sem si upala kot deklica tudi stopiti zraven, saj sem nagnala enega saboterja, ki je mamo izsiljeval za meso in »špeh« (kible smo imeli vse zakopane), in sem vedela, da bo nekaj narobe, ko je na mizo postavil bombo in rekel, da bomo »šli vsi v luft«, če mu ne da zahtevanega. Prijela sem ga (najbrž mi je strah dal pogum) za ovratnik in ga nagnala iz hiše, naj si sam vrže bombo in odide od nas. Pa je šel. Ko danes razmišljam o tem, se sprašujem, od kod mi je bil pogum; najbrž me je bilo strah in sem se odločila podzavestno«³⁶. Spopad med četniki

³⁵ Grob ob nekdanji mrtvašnici na starem pokopališču v Jurovskem Dolu je bil po vojni zabetoniran.

³⁶ Pisna izjava Antonije Šauperl iz Jurovskega Dola, z dne 14. 2. 2024. Domačini so po vojni pripovedovali, da so se pri Tašnerju zbirali oboji, četniki in partizani, in včasih skupaj popivali ter igrali karte. Za četnike so vedeli tudi Nemci. Izjava Marije Šauperl iz Jurovskega Dola, z dne 14. 2. 2024.

in partizani v Partinju je ostal v spominu še nekaterih starejših domačinov iz tega konca zdajšnje občine Sv. Jurij v Slovenskih goricah. Rudi Tetičkovič iz Varde se še živo spominja tega spopada na domačiji Tašner³⁷. »Družina Tašner je simpatizirala s partizani, ki so tam tudi večkrat prespali in bili deležni kakšne hrane. Četniki so imeli svojo postojanko tudi v zaselku Varda, ki je okoli 3 km oddaljen od Partinja, zato ni čudno, da so bili izdani. Že proti koncu vojne je prišlo do trdega spopada med četniki in partizani. Ne spomnim se, ali je bil kdo mrtev, bilo pa je precej ranjenih. Med njimi je bil možakar po priimku Gosak, ki mi je večkrat pripovedoval, kako se je rešil gotove smrti. Na dvorišču pri Tašnerju je bila ena lesena kad, ki si jo je med navzkrižnimi krogli poveznil nase in se na ta način rešil«³⁸. Četniki so imeli eno od postojank tudi v Jančičevi viničariji; njihov zaupnik in podpornik pa je bil gostilničar Oto (Udo) Wergles v Jurovskem Dolu. Janez Bauman, st., iz Jurovskega Dola se je spominjal, da so bili ubiti četniki pri Tašnerju zmasakrirani, neprepoznalni; njihova trupla so bila naložena na kmečki voz in bila vsem domačinom na ogled. Iz Partinja so jih z vozom prepeljali do pokopališča, kjer so jih ob mrtvašnici zmetali v skupni grob in ga zasuli. Grob ni bil nikoli označen. O tem se je v Partinju in okolici po vojni govorilo potihoma in na skrivaj. Mladi o tem razen redkih izjem niso vedeli tako rekoč nič. Starši o tem niso upali javno govoriti³⁹. Ozadja tega spopada in usmrtitve ujetih četnikov še vedno niso docela pojasnjene. Zgodovinar iz Pokrajinskega muzeja v Slovenj Gradcu dr. Marjan Linasi se je med raziskovanjem zgodovine druge svetovne vojne na Koroškem ukvarjal s to tematiko, saj je bil obveščevalec Romi doma s Koroške. »Gre za našega domačina, partizana Mirka Tretjaka – Romija iz znane Tretjakove družine iz Trobelj, ki je bila vsa partizanska. Pred leti sem posnel dokumentarno-poučni film o Lackovem odredu z naslovom Znova na severni meji, a te zgodbe namerno nisem vključil ravno zato, ker o njej obstajajo različne verzije in je težko reči, katera je prava. Vsaj tri verzije obstajajo. Pri nas v vasi Vas od Radelj malo navzdol proti Mariboru živi partizan Ivan Zakeršnik, obveščevalec Lackovega odreda, ki je bil pred kratkim star 100 let in je še (upam vsaj, saj po predstavitvi filma še nisva govorila) zelo vitalen. On je nastopil v filmu kot glavni pričevalec, ki je vlekkel rdečo nit skozi celoten film. On je bil zraven te patrolje, ki je šla v Slovenske Gorice (šla je patrolja in ne le Romi in potem za njim patrolja, kot, če se spomnim, piše Ladislav Grat – Kijev v knjigi V metežu). Romija so četniki ujeli, ga v kleti neke hiše, menda ravno pri Tašnerju, pretepal, potem pa so za njim prišli in ga rešili njegovi soborci. Ker

³⁷ Danes tam domuje družina Irgolič.

³⁸ Rudi Tetičkovič, Varda, Jurovski Dol, pismo Marjanu Tošu, z dne 3. 4. 2024. Faksimile pisma je naslovnik posredoval tudi Muzeju narodne osvoboditve Maribor.

³⁹ Aleksander Purgaj, Jurovski Dol, z dne 28. 10. 2023.

je bil močno pretepen, so ga dali na nosila in ga nesli, s seboj pa vodili zajete četnike (vsi naj bi bili brez orožja). Vsakih 100 metrov, tako je povedal omenjeni borec, je Romi stopil z nosil in enega od njih ustrelil. Ko bi moral še zadnjega, je rekel: »Tebe pa ne bom, ker me nisi tepel.« V partizanskih verzijah seveda ni omenjeno, da bi bili te četnike mučili, jim iztaknili oči, jih »skalpirali«. Je pa grozljiv poboj četnikov omenil v nekem intervjuju v poznih letih tudi njihov poveljnik Jože Melaher – Zmagoslav s pripombo, da je to bila točka, od katere naprej ni bilo več mogoče brez boja proti partizanom. Izjavo tega partizana imam sicer posneto na nekem »surovcu«, ki bi ga moral poiskati. Poznal sem še enega partizana, ki je bil v tej patrulji, a je umrl že prej. Je pa omenjeni partizan v privatnem pogovoru omenil, da Romi odtlej ni bil več »čisto gladek«; da je po vojni s konjem prišel v kavarno Astorija v Mariboru in streljal v luster (za to dejanje je bil potem celo obsojen pred sodiščem in je kazen prestajal v taborišču Teharje potem, ko je to taborišče postalo kazenski zavod)⁴⁰.

Melaherjevi četniki so imeli v Slovenskih goricah med ljudmi veliko podporo zlasti na območju Bačkove med Benediktom in Sveto Ano. Na podpori so celo pridobivali, saj je bilo narodnoosvobodilno gibanje v teh krajih še leta 1944 slabo razvito oziroma ga praktično sploh ni bilo. Ljudem so četniki predstavljali boj za kralja Petra in za Jugoslavijo; govorili so o boju zoper nemške okupatorje,⁴¹ a nasprotovanja partizanom niso posebej poudarjali. Šele proti koncu vojne leta 1945 so začeli z gesli »Boj komunizmu«. Znali so tudi izkoristiti tradicionalno vernost ljudi na slovensko goriškem podeželju;

⁴⁰ Marjan Linasi, muzejski svetnik, Koroški pokrajinski muzej Ravne, Muzej Slovenj Gradec, pismo Marjanu Tošu z dne 10. 12. 2025. Za dragocene podatke in mnenja se mu najlepše zahvaljujem.

⁴¹ Melaherjevi četniki so dejansko izvedli oborožene napade na nemške orožniške postaje. Oktobra in novembra 1944 so namreč napadli orožnike v Malečniku, v Svetem Juriju ob Ščavnici in pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah. Te napade so četniki opravili zato, da bi si izboljšali svojo oborožitev, se oskrbeli s strelivom, in tudi zato, da bi si pridobili ljudi (prim. Milan Ževart, *Lackov odred 2 (Lackova četa, Lackov bataljon, Pohorski – Lackov odred)*, Maribor 1988, str. 466). O tem obširno piše tudi Janez Grum v zapisu Jože Melaher – Zmagoslav (prim. www.nszaveza.github.io/articles/ z dne 3. 10. 2020). Omenja, da so Melaherjevi četniki dočakali konec vojne v Zidanem Mostu, od koder so se pred partizani umikali na Koroško skozi Vojnik, Šoštanj, Slovenj Gradec, Dravograd, Labot, Grebinj do Št. Vida na Koroškem. Tam so se 12. maja 1945 predali britanski vojaškemu oblastem. Četnike so nato odpeljali v Beljak, kjer so Melaherju predlagali, naj se s svojimi borci vrne v Jugoslavijo. Predloga ni sprejel in je po srečnem naključju dosegel, da so jih 14. maja 1945 odpeljali proti Vidmu v Furlaniji. Del njegovih borcev je ostal na Koroškem in so jih Britanci poslali v Vetrinj, od tam pa so v sklopu vračanja pripadnikov enot protikomunističnega tabora v Jugoslavijo vrnili tudi preostale Melaherjeve četnike. Avtor ob tem izpostavlja, da so četniki delovali zlasti v Slovenskih goricah in pri ljudeh dvigovali narodno zavest. Leta 1965 je Melaher, ki je po begunstvu v Italiji odšel v ZDA, o dejavnosti četnikov obširneje pisal v članku »Četniki na Štajerskem« v koledarju Svobodne Slovenije za leto 1965.

gradili so v glavnem na podpori med preprostim kmečkim prebivalstvom. Gradili so na zaupnikih; literaturo in propagandni material so za delovanje v Slovenskih goricah dobivali tudi iz taborišča Strnišče, kar je bil del nemške propagande, ki je sodila v okvir sodelovanja med Nemci in četniki po januarju 1945.⁴² Zaradi zaostrenih razmer proti koncu vojne, razmaha narodnoosvobodilnega gibanja in vse hujših nemških porazov se je tudi položaj Melaherjevih četnikov poslabšal. Dezerterji iz nemške vojske so vse pogosteje odhajali v partizanske enote, saj so zveze med Pohorjem in Kozjakom ter Slovenskimi goricami že boljše delovale in patrulje Lackovega odreda iz Kozjaka so iz Slovenskih goric vodile novince v Lackov odred. Tudi nemške varnostne sile so ocenjevale, da se je položaj poslabšal in da bi jim sodelovanje s četniki koristilo. Zato so poskušali preko župana Šerbauma iz Št. Petra navezati stike z Melaherjem. Zanimivo je, da njegovi borci niso bili za sodelovanje z Nemci in so temu celo nasprotovali, a Melaher se je kljub temu odločil za srečanje z vodjem Štajerske domovinske zveze Franzem Steindlom na gradu Vurberk. Borcem je odločitev utemeljil z izgovorom, da »rešuje svoje borce in vaščane Št. Petra«. Pogovori so bili 30. januarja 1945; Melaherja sta spremljala

⁴² Sporazum med četniki in Nemci je bil sklenjen na gradu Vurberk v noči na 1. februar 1945. Bistvo sporazuma oziroma dogovora je bilo v tem, da bodo četniki sodelovali v bojih proti narodnoosvobodilnemu gibanju, Nemci pa bodo dovoljevali četniško dejavnost na Melaherjevem operativnem območju v Slovenskih goricah in na delu Dravskega polja in jih delno oskrbovali. Dne 5. februarja 1945 je Steindl napisal pisno poročilo generalu Rösenerju, v katerem mu je podrobno poročal, da se je 31. januarja 1945 sestal s poveljnikom štajerskih četnikov Melaherjem s skrivnim imenom Zmagoslav. Pogovor na gradu Vurberk je trajal kar šest ur. Melaher mu je povedal, da poveljuje enoti 90 četnikov, ki so predvsem dezerterji iz nemške vojske, kmečki in viničarski mladeniči iz Slovenskih goric. V krajšem času lahko mobilizira še preostale simpatizerje, tako da bi njegova enota narasla na 500 vojakov. Njegov cilj je borba za federativno jugoslovansko monarhijo s kraljem Petrom na čelu. Pripravljen se je spoprijeti s partizani na določenem delu ozemlja, predvsem pa bi pošiljal obveščevalne podatke in sodeloval v protiboljševistični propagandi s časopisom Kri in zemlja. Za boj proti partizanom mu je Steindl obljubil orožje, strelivo, obleko in hrano. Kot svojega nadrejenega v Ljubljani mu je Melaher omenil majorja Mirka Bitenca.

Melaher v svojih spominih navaja, da mu je Steindl ponudil podpis sporazuma o premirju in sodelovanju prek Šerbauma, župana Sv. Petra. Piše tudi, da so ga Nemci prisilili v ta sporazum, ker so mu zagrozili, da bodo starše vseh dezerterjev postrelili, hiše pa požgali. Ravno zato je na pritiske staršev in sorodnikov svojih vojakov nazadnje sklenil, da se sestane in sporazume s Steindlom. Navaja, da sta se sestala 12. januarja 1945 (Steindl navaja 31. januar!), s seboj pa je imel dva svoja vojaka kot prič, kurirja Marjana Frezeja – Zlatka, drugega pa prevajalca – podnarednika Rada. V Sv. Petru so četniki od januarja 1945 javno hodili po vasi v nemških uniformah (vsi so bili dezerterji iz nemške vojske), le na kapah so imeli kraljevo kokardo. Niso pa prejeli nemške pomoči, hrane in plač, kar pomeni, da so celo »zastonj« sodelovali z Nemci! Štajerska OZNA je ugotovila, da Melaher prikrito sodeluje tako z nemško vojaško obveščevalno službo Abwehr kot z gestapom.

Marjan Frece – Zlatko in Ignac Harb – Radoslav⁴³. Sklenjen je bil sporazum o medsebojnem nenapadanju in Melaherjeve čete so se lahko še naprej gibale na svojem omejenem območju Slovenskih goric in Dravskega polja. Četniki so od Nemcev dobili tudi opremo, orožje in strelivo, morali pa so varovati nekatere nemške objekte⁴⁴. Sporazum med četniki in Nemci so kmalu odkrili tudi partizanski obveščevalci, ki so sicer že ves januar in februar 1945 samokritično ugotavljali, »da z naše strani ni bilo proti Zmagoslavju še ničesar storjenega. Naši organi, predvsem mi v Slovenskih goricah, so delali le po liniji najmanjšega odpora. O kakem organiziranem ali načrtnem delu doslej tu ni bilo govora.«⁴⁵ Konflikti med četniki in patroljami Lackovega odreda so se nadaljevali. Februarja 1945 so partizani ubili četnika Adolfa Bračka – Dolfa. Nadaljevala so se tudi maščevalna osebna obračunavanja četnikov s sodelavci OF. Na kruti način so ubili Jožeta Glonarja, Franca Marka iz Hrence in Franca Kurnika iz Vodol⁴⁶. Konec februarja 1945 so se četniki spopadli s partizani na območju Benedikta in Svete Ane; postavljali so tudi zasede na cesti proti Lenartu. Ljudem so občasno tudi na silo jemali živež in izdajali potrdila, da jim bodo občinske oblasti povrnile škodo. Novačili so nove pripadnike, v glavnem z območja Svete Ane, Benedikta in Negove. Dovoljenje za mobilizacijo od nemških oblasti je veljalo le do 1. marca 1945. Mobilizirali so 20 moških. Med ljudmi na terenu so počasi izgubljali podporo predvsem zaradi spoznanja domačega prebivalstva, da Melaher s svojimi pripadniki sodeluje z Nemci. Hudih kritik je bil večkrat deležen tudi Melaher sam, ki je na vse kritike odgovarjal z izgovorom, da je moral zaščititi slovensko prebivalstvo in da kljub sporazumu še vedno »zahtevajo obnovo kraljevine Jugoslavije. Spodnja Štajerska pa je del zedinjene Slovenije«. 9. marca 1945 so četniki v Ruperčah ubili Ido Rojko iz Sv. Trojice. V tem času so ljudje počasi spoznali razlike med četniki in navadnimi »skrivači«, ki so na veliko jemali živila in s takšnim ravnanjem škodili narodnoosvobodilnemu gibanju. Partizanski obveščevalci so zato proti koncu vojne opozarjali, da so »skrivači« kradli in ropali na račun partizanov.⁴⁷ Proti koncu vojne so se četniki pojavljali tudi v Kremberku in v

⁴³ Katja Zupanič, Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008, 136.

⁴⁴ Ibid., 138. Po sporazumu z Nemci so četniki svoj štab premestili iz Celestrine v Trčovo, v hišo Nemca Albersberga.

⁴⁵ Gradivo ZZB NOV Lenart.

⁴⁶ Katja Zupanič, Četništvo na Štajerskem, Ljubljana 2008, 147. Marko in Kurnik sta bila partizanska zaupnika, oba pa so četniki pred smrtjo zverinsko mučili na domu Viktorja Ekselenskega.

⁴⁷ ARS, III., Gradivo Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, Štajerski VOS. Med »skrivači« so bili tudi partizanski dezertjerji in mobiliziranci v nemško vojsko, s katerimi je poskušal navezati stike Jože Melaher, organizator četništva na Štajerskem. Številčnost »skrivačev« so ocenjevali na okoli 300 do 400 mož. Med njimi je bilo tudi veliko tistih, ki so se skrivali pred Nemci, in takšnih, ki jih je bilo strah partizanske

Žicah. V svoje vrste so celo prisilno mobilizirali mlajše moške, sicer pa so bili pogosti primeri pijančevanja in ropanja na lastno pest. Znani so tudi primeri dezerterstva četnikov. Aprila 1945 je glavnina četnikov že zapustila Slovenske gorice, saj je to območje postalo frontno zaledje. Enota Jožeta Melaherja je bila po nemškem ukazu poslana na območje Zidani Most – Laško – Sevnica.⁴⁸ Od tam so se umikali proti Koroški skupaj s pripadniki nemških enot.

IZJAVA O RAZISKOVALNIH PODATKIH

Prispevek temelji na raziskovalnih podatkih, ki so javno dostopni oziroma shranjeni v javnem arhivu ali muzeju in so navedeni v poglavju Viri in literatura.

VIRI IN LITERATURA

SI - AS, III., Gradivo Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, Štajerski VOS SI-AS 1931, Dokumentacija SOVE, OD 3350, Jože Melaher, dokument I-06873

Arhiv ZZB NOV Lenart v Slovenskih goricah

Pepek in njegova osvobodilna vojska, Nedeljski Dnevnik, 6. 2. 2020.

STA

www.freeweb.t-2.net, z dne 4. 10. 2020

www.nszaveza.github.io/articles/

Ustni viri/izjave/.

† Marija Bračko, Maribor, 2000

mobilizacije, ki so jo v Slovenskih goricah izvajale patrolje Lackovega odreda. Problem skrivaštva so poskušali deloma reševati z organizirano mobilizacijo in odhodom teh ljudi v partizanske enote, kar pa ni bilo enostavno, saj niso delovale učinkovite zveze s Pohorjem in Kozjakom. Po nemških podatkih naj bi četniške enote šteje okoli 220 pripadnikov.

⁴⁸ Dne 3. aprila 1945 so se Melaherjevi četniki še zadnjič zbrali v Sv. Petru. Iz Domžal so se nameravali umakniti v Italijo k zaveznikom. Dne 6. aprila 1945 se je Melaher v Ljubljani (prvič) srečal z generalom Ivanom Prezljem – Andrejem, ki mu je ukazal, da s svojo 3. planinsko brigado (tudi Dravski odred) zaščiti železniško križišče Zidani Most – Sevnica – Laško. Dejansko je šlo za ukaz SS generala Erwina Rösenerja. Nejevoljni četniki so ostali na tem območju vse do 7. maja 1945, ko je Melaher odšel v Ljubljano, vendar je svojega nadrejenega poveljnika, podpolkovnika Mirka Bitenca, našel že v Kranju, na begu. Takoj se je vrnil v Laško in 8. maja 1945 organiziral samostojen pohod na Koroško, kamor so prispeli 12. maja 1945.

Britanske oblasti so 27. maja 1945 s Koroške vrnile jugoslovanskim oblastem 121 slovenskih četnikov.

- † Barbara Toš, Zg. Verjane, Sv. Trojica, 2000
 † Vida Brumen, Lenart, 2000
 Emilija Zakelšek, Lenart, 2000, 2001, 2020
 Rudi Tetičkovič, Varda, 2024
 Antona Šauperl, Jurovski Dol, 2024
 Marija Šauperl, Jurovski Dol, 2024
 Franc Fekonja, Lenart, 2023, 2024
 Ludvik Kramberger, Gornja Radgona, 2025

Literatura

- Božo Repe, S puško in knjigo, Ljubljana 2015
 Božo Repe, Mimo odprtih vrat, Ljubljana 1988
 Vida Deželak Barič, Zaključno poročilo o rezultatih ciljnega raziskovalnega projekta, INZ Ljubljana, 2012
 Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje 2001.
 Resnice o novejši slovenski zgodovini (ur. Ludvik Puklavec), Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, Celje 2005.
 Ljuba Dornik Šubelj, OZNA in prevzem oblasti 1944 – 46, Ljubljana 2013
 Katja Zupanič, Četništvo na Slovenskem, Ljubljana 2008.
 Richard Holmes, 2. svetovna vojna, Veliki ilustrirani vodnik, Ljubljana 2015.
 Marjan Toš, Žrtve vojne 1941–1945 in zaradi nje na območju UE Lenart, Lenart 2014.
 Marjan Žnidarič, Okupacijska uprava v slovenski Štajerski 1941, Lex localis, letnik II, št. 1., Ljubljana 2004.
 Marjan Žnidarič, Do pekla in nazaj, Maribor 1997
 Milan Ževart, Lackov odred 2 (Lackova četa, Lackov bataljon, Pohorski – Lackov odred), Maribor 1988
 Mirko Fajdiga, Pohorski partizani, Maribor 1985
 Ljuba Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Ljubljana 1999
 Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 – 1945, Ljubljana 1968
 Karel Forte-Marko Selin, Nič več strogo zaupno, I. – II., Ljubljana 1978
 Vladimir Vauhnik, Nevidna fronta, Svobodna Slovenija, 1965
 Vladimir Vauhnik, Pod krinko, Med izdajalci, vohuni in junaki, Ljubljana 2017
 Marijan F. Krajnc, Slobodan Kljakić, Plava garda, Poveljnikovo zaupno poročilo, Ljubljana-Beograd, 2006.
 Marijan F. Krajnc, Štajerski četniki – Nemški kolaboranti, Nedeljski Dnevnik 2007.
 Marijan F. Krajnc, Četniški zločin v Prlekiji 1944, Zgodovinski listi, Ljutomer 1/2011

ČETNIKI JOŽETA MELAHERJA – ZMAGOSLAVA V SLOVENSKIH GORICAH

Povzetek

Delovanje četnikov Jožeta Melaherja – Zmagoslava v okupirani slovenski Štajerski je ena od značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja v tej pokrajini med nemško okupacijo 1941–1945. Pojav četnikih skupin v delu okupirane Štajerske (del Dravskega polja in Slovenskih goric) pa ne predstavlja državljanske vojne, saj je Jože Melaher kot ustanovitelj in voditelj četnikov po nemški okupaciji aprila 1941 vse do julija 1942 sodeloval v OF. Bil je narodno zavedni častnik poražene jugoslovanske kraljeve vojske in zagovornik monarhije, ki se ni strinjal z delovanjem in programskimi cilji komunistov. Zato je začel poleti 1943 snovati četniške skupine okoli Sv. Petra (Malečnika) in vanje vključeval tudi dezertarje iz nemške vojske in nekatere skrivače na podeželju. Gledano s širšega aspekta narodnoosvobodilnega gibanja Melaherjevi četniki ne po številu in tudi ne po pomenu niso predstavljali pomembne sile. Melaher se je tudi izogibal spopadom med četniki in partizani in je celo napadel tri nemške orožniške postaje leta 1944. Ljudje med partizani in četniki niso delali razlik vse do sporazuma četniškega vodje Jožeta Melaherja Zmagoslava z vodjo Štajerskem domovinske zveze na Spodnjem Štajerskem Franzem Steindlom konec januarja 1945 na gradu Vurberk. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem je četniško gibanje precenjevalo in zmotno ocenjevalo njegov obseg. V boj zoper četnike so pošiljali patrolje Lackovega odreda, ki so med ljudmi poskušale krepiti zaupanje v osvobodilno gibanje in v OF. Melaherjevi četniki so bili del protikomunističnih oboroženih formacij, vendar daleč od vpliva in pomena, kakršnega je imelo slovensko domobranstvo. Štajerski četniki tudi niso imeli podpore med duhovniki in v vodstvu mariborske škofije. Škof Ivan Jožef Tomažič je bil namreč prepričan, da je vsako razdvajanje naroda in vsako ločevanje duhov zaradi različnega svetovnega nazora lahko pogubno. Takšno držo je škof Tomažič pokazal že takoj po okupaciji in ni podprl organizacije protikomunističnih oboroženih skupin po zgledu iz Ljubljanske pokrajine.

CHETNIKS OF JOŽE MELAHER – ZMAGOSLAV IN THE SLOVENSKE GORICE

Summary

The activities of the Chetniks led by Jože Melaher – Zmagoslav in occupied Slovene Styria constitute one of the features of the national liberation movement in this region during the German occupation between 1941 and 1945. The emergence of Chetnik groups in parts of occupied Styria (the Drava Plain and the Slovenske gorice) does not, however, represent a civil war, since Jože Melaher, as the founder and leader of the Chetniks, cooperated with the Liberation Front (OF) from the German occupation in April 1941 until July 1942. He was a nationally conscious officer of the defeated Yugoslav Royal Army and an advocate of the monarchy who disagreed with the activities and programmatic goals of the Communists. Consequently, in the summer of 1943 he began to organize Chetnik groups in the area around Št. Peter (Malečnik), recruiting deserters from the German army as well as some individuals hiding in the countryside. Viewed from the broader perspective of the national liberation movement, Melaher's Chetniks did not represent a significant force, either in terms of numbers or importance. Melaher also avoided clashes between Chetniks and Partisans and even attacked three German gendarmerie stations in 1944. The local population did not distinguish between Partisans and Chetniks until the agreement concluded at the end of January 1945 at Vurberk Castle between the Chetnik leader Jože

Melaher – Zmagoslav and Franz Steindl, the head of the Styrian Homeland League in Lower Styria. The leadership of the national liberation movement in Styria overestimated the Chetnik movement and misjudged its scope. Patrols of Lacko's Detachment were dispatched against the Chetniks, aiming to strengthen public trust in the liberation movement and the Liberation Front. Melaher's Chetniks formed part of the anti-communist armed formations, but were far from attaining the influence and significance of the Slovene Home Guard. The Styrian Chetniks also lacked support among the clergy and within the leadership of the Maribor diocese. Bishop Ivan Jožef Tomažič believed that any division of the nation and any separation of minds based on differing worldviews could be disastrous. He had demonstrated this stance immediately after the occupation and did not support the organization of anti-communist armed groups modeled on those in the Ljubljana Province.

JOŽE MELAHERS CHETNIKERS – SIEG IN SLOVENSKE GORICE

Zusammenfassung

Die Aktivitäten der Tschetniks von Jože Melaher - Zmagoslav in der besetzten slowenischen Steiermark sind ein charakteristisches Merkmal der nationalen Befreiungsbewegung in dieser Region während der deutschen Besatzung von 1941 bis 1945. Das Auftreten von Tschetnik-Gruppen in Teilen der besetzten Steiermark (Teile des Drau-Tals und Slovenske Gorice) ist nicht auf einen Bürgerkrieg zurückzuführen, da Jože Melaher als Gründer und Anführer der Tschetniks nach der deutschen Besetzung von April 1941 bis Juli 1942 an der Organisation für Befreiung (OF) teilnahm. Er war ein nationalbewusster Offizier der besiegten jugoslawischen Armee und ein Anhänger der Monarchie, der die Aktionen und programmatischen Ziele der Kommunisten ablehnte. Daher begann er im Sommer 1943, um St. Peter (Malečnik) Tschetnik-Gruppen zu bilden, denen er auch Deserteure der deutschen Armee und einige im Umland Untergetauchte anschloss. Im Kontext der nationalen Befreiungsbewegung betrachtet, stellten Melahers Tschetniks weder zahlenmäßig noch inhaltlich eine bedeutende Streitmacht dar. Melaher vermied zudem Zusammenstöße zwischen Tschetniks und Partisanen und griff 1944 sogar drei deutsche Waffenlager an. Bis zur Übereinkunft zwischen dem Tschetnik-Anführer Jože Melaher Zmagoslav und dem Vorsitzenden des Steirischen Heimatvereins in der Untersteiermark, Franz Steindl, Ende Januar 1945 auf Schloss Vurberk wurde nicht zwischen Partisanen und Tschetniks unterschieden. Die Führung der nationalen Befreiungsbewegung in der Steiermark überschätzte die Tschetnik-Bewegung und verkannte deren Ausmaß. Patrouillen des Lacko-Detachements wurden zur Bekämpfung der Tschetniks entsandt, die versuchten, das Vertrauen der Bevölkerung in die Befreiungsbewegung und die Ordensorganisation zu stärken. Melahers Tschetniks gehörten zwar zu den antikommunistischen bewaffneten Formationen, waren aber weit entfernt vom Einfluss und der Bedeutung der slowenischen Heimwehr. Auch im Klerus und in der Diözese Maribor fanden die steirischen Tschetniks keine Unterstützung. Bischof Ivan Jožef Tomažič war überzeugt, dass jede Spaltung der Nation und jede Entfremdung aufgrund unterschiedlicher Weltanschauungen verheerende Folgen haben könnte. Bischof Tomažič zeigte diese Haltung unmittelbar nach der Besetzung und unterstützte nicht die Bildung antikommunistischer bewaffneter Gruppen nach dem Vorbild der Provinz Ljubljana.

»Naj živi kritika!« Vilko Čižmek kot preizkusni kamen socialistične svobode govora

Janja Hojnik*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.293>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94(497.1):342, 929Čižmek V.:342

Potrjeno – Accepted: 1. 12. 2025 | Objavljeno – Published: 29. 12. 2025
1.03 Kratki znanstveni prispevek – 1.03 Short scientific article

Janja Hojnik: »Naj živi kritika!« Vilko Čižmek kot preizkusni kamen socialistične svobode govora. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 96=61(2025), 3, str. 31–53

Članek obravnava kazenski proces zoper Vilka Čižmeka iz leta 1958 (zadeva K 713/58), enega najizrazitejših primerov pregona politične kritike v zgodnjem jugoslovanskem socializmu. Medtem ko je Borivoj Breže v ČZN (2019) predstavil predvsem Čižmekovo osebno, vojno in politično pot, ta študija prvič celovito analizira kazenski postopek, njegovo »Mariborsko volilno pismo« ter obširno korespondenco, zaradi katere je bil obtožen sovražne propagande. Čižmekova kritika presega okvir tipičnih verbalnih deliktov, saj predstavlja premišljen, notranje socialističen poskus izboljšanja sistema preko svobodne politične razprave. Oblast je njegovo delovanje razumela kot grožnjo, on pa kot nujno družbeno korekcijo. Primer razkriva meje dovoljenega govora v po-

* Dr. Janja Hojnik, red. prof., Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Mladinska ulica 9, 2000 Maribor, Slovenija, doktorska študentka Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, janja.hojnik@um.si (ORCID identifier 0000-0001-7853-1459). Avtorica je do arhivskega gradiva dostopala zakonito na podlagi Odločbe Arhiva Republike Slovenije št. 0120-3/2025-3341-7 z dne 4. 7. 2025, ki ji za širšo raziskavo, v okvir katere sodi tudi obravnavani prispevek, dovoljuje dostop do sicer še zaprtih sodnih spisov. – *Janja Hojnik, PhD, Full Professor, University of Maribor, Faculty of Law, Mladinska ulica 9, SI 2000 Maribor, Slovenia, PhD student at the Faculty of Arts, University of Maribor, janja.hojnik@um.si (ORCID identifier 0000-0001-7853-1459). The author lawfully accessed the archival materials on the basis of Decision of the Archives of the Republic of Slovenia No. 0120-3/2025-3341-7 dated 4 July 2025, which grants her access, for the purposes of a broader research project that also includes the present contribution, to court files that are otherwise still closed.*

vojni Jugoslaviji ter napetost med idejo socialistične demokratičnosti in dejanskimi praksami kaznovanja drugače mislečih.

Ključne besede: Vilko Čižmek, Mariborsko volilno pismo, sovražna propaganda, verbalni delikt, svoboda govora v socializmu, Kazenski zakonik 1951, politična represija, Jugoslavija, Maribor 1958, kritika oblasti.

Janja Hojnik: "Long Live Critique!" Vilko Čižmek as a Touchstone of Socialist Freedom of Speech. Review for History and Ethnography, Maribor 96=61(2025), 3, pp. 31–53

This article examines the criminal proceedings against Vilko Čižmek in 1958 (case K 713/58), one of the most prominent examples of the prosecution of political criticism in early Yugoslav socialism. While Borivoj Breže's study published in ČZN (2019) focused primarily on Čižmek's personal background as well as his wartime and political career, the present study is the first to offer a comprehensive analysis of the criminal proceedings, his "Maribor Electoral Letter," and the extensive correspondence on the basis of which he was charged with hostile propaganda. Čižmek's critique transcends the framework of typical verbal delicts, as it represents a deliberate and internally socialist attempt to improve the system through free political debate. The authorities understood his actions as a threat, whereas he viewed them as a necessary social corrective. The case reveals the limits of permissible speech in postwar Yugoslavia and the tension between the idea of socialist democracy and the actual practices of punishing dissent.

Keywords: Vilko Čižmek, Maribor Electoral Letter, hostile propaganda, verbal delict, freedom of expression under socialism, Criminal Code of 1951, political repression, Yugoslavia, Maribor 1958, criticism of authority.

UVOD

O osebnosti Vilka Čižmeka je slovenska historiografija že spregovorila. V Časopisu za zgodovino in narodopisje je Borivoj Breže objavil njegov biografski portret,¹ v katerem je predstavil njegovo predvojno komunistično dejavnost, vojno izkušnjo ujetništva in povojno pot razočaranega, a še vedno idejno zvestega kritika. Breže pokaže Čižmeka kot osebnost, ki se tudi po letu 1945 ni uklonila, temveč je povojni oblasti vztrajno nastavljala ogledalo – izhajajoč prav iz ideoloških temeljev, na katerih je slonel sistem sam, prepričan, da bi bilo mogoče protislovja odpraviti z doslednejšim uresničevanjem marksističnih načel.

Ta članek na že obstoječo sliko ne skuša zgolj še enkrat prilepiti nove biografske vinjete, temveč jo dopolnjuje z vidikom, ki v Brežetovem prispevku ni bil obravnavan: z analizo kazenskega procesa zoper Vilka Čižmeka iz leta 1958, ki se je osredotočil na njegovo odmevno »*Mariborsko volilno pismo*«

¹ Borivoj Breže, *Vilko Čižmek, borec za pravico ne glede na družbeno-politični sistem*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 90 = 55 (2019), št. 2, str. 42–69.

in spremljajočo korespondenco.² Čeprav je bil Čižmek formalno preganjan zaradi sovražne propagande po 118. členu Kazenskega zakonika, ne gre za tipičen primer enkratnega žaljivega izreka ali omejenega nasprotovanja posameznemu ukrepu ali nosilcu oblasti. Njegovo volilno pismo in pismo Miletu Smolinskemu predstavljata obsežno, nadpovprečno poglobljeno in sistematično kritiko povojne jugoslovanske ureditve, birokracije in samoupravnega sistema, ki jo avtor izrecno utemeljuje kot notranjo, socialistično in marksistično motivirano kritiko.

Ravno zato Čižmekov primer presega okvir »verbalnega delikta« v ožjem smislu in deluje kot preizkusni kamen razumevanja svobode govora v socializmu: oblast v takšni razpravi vidi nevarno sovražno propagando, avtor pa v njej vidi nujen korektiv sistema in predpogoj njegovega »prečiščenja«. Analiza kazenskega spisa, sodnih odločb, zaslišanj in psihiatričnega mnenja omogoča natančnejši vpogled v to, kako je jugoslovanski kazenskopравни aparat reagiral na visoko artikulirano notranjo kritiko sistema in kako se je Čižmek do konca postopka vztrajno boril za legitimnost kritike kot sestavnega dela socialistične prakse. S tem članek dopolnjuje dosedanje biografsko in spominsko sliko Vilka Čižmeka z natančno rekonstrukcijo enega ključnih epizod njegovega konflikta z oblastjo – procesa, ki najbolje uteleša njegovo geslo: »Naj živi kritika.«

NASTANEK IN RAZŠIRJANJE »MARIBORSKEGA VOLILNEGA PISMA«

Vilko Čižmek je februarja 1958 napisal »Mariborsko volilno pismo«. Tajništvo za notranje zadeve v dopisu javnemu tožilstvu zapiše, da je pismo razširil med več ljudi ter s tem poskušal vsiliti »svoj sovražni koncept«. Kasneje je napisal še pismo Miletu Smolinskemu v Ljubljano.

Volilno pismo je najprej razdelil v branje sodelavcem gradbene inšpekcije v Mariboru in tudi drugim znancem, predvsem tistim na vodilnih položajih v gospodarstvu in kulturi. Da pismo ni bilo razpečevano na skrivaj, je razvidno tudi iz tega, da ga je izročil 29-letnemu sodniku mariborskega sodišča Milanu Kusterci, ki je sodil v eni od njegovih zadev, kjer sta ga Ciril Vrstovšek in Mavricij Zgonik tožila zaradi žalitve časti, ter da je Mileta Smolinskega prosil, da eno od dveh kopij pisma, ki mu jih je poslal, pošlje članom Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) – Smolinsky je bil namreč novinar v knjižnici CK.

² Okrožno sodišče Maribor, kazenski spis K 713/58, zoper Vilka Čižmeka, 1958–1959, Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrožnega sodišča Maribor 1945–1978.

Tajništvo za notranje zadeve v svojih zapisih trdi, da Čižmek v pismih »*blati ljudsko oblast*« in naj bi imel »*očitno tendenco zmanjšanja važnejših gospodarskih in političnih ukrepov*«, da se norčuje iz doseženih uspehov, da z volilnim pismom poziva volivce proti predlagani listi partije in da zasto- pa »*šovinistične lokalistične interese, ki imajo elemente razbijanja bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov*«.

Osnovna struktura in ton volilnega pisma

V pismu Čižmek najprej hvali dosežke narodnoosvobodilnega boja, nato pa na dvanajstih tipkanih straneh sistematično izpostavi številne probleme po- vojne oblasti in družbenega sistema. Napiše, da so bili vodilni med vojno bližje vrednotam, po vojni, ko so prišli na pozicije, pa so na to pozabili in se oddaljili od delovnega ljudstva. Jedro njegovega pristopa ni rušenje sistema, temveč zahteva po avtentični socialistični praksi, po odpravi birokratizma ter po obnovi žive, pogumne in odgovorne politične razprave.

Zavzema se za pluralnost mnenj in svobodo izražanja, ne le »izza plo- tov« in v domačih kuhinjah, temveč javno. V pismu zapiše naslednji ključni odstavek: »*To, da smo enopartijski družbeni sistem, še zdavnaj ne bi smelo pomeniti, da bi na zborih, konferencah, pa tudi v skupščinah ne smeli trpeti pomislekov, drugačnih pogledov na stvari, itd. Še celo pa ne prikrito ali odkrito groziti, udariti take ljudi po glavi, ker se s tem izpostavljam nevarnosti, da bo ljudstvo obmolknilo in bi prešli v tiste oblike družbenega življenja, ki smo ga včasih fašizem imenovali t. j. v tako stanje, ko se vse bolj in bolj uveljavlja volja poedincev oz. samo bolj ali manj ozke skupine ljudi. Tako že danes lahko ugo- tavljamo, da so tu in tam organi družbenega upravljanja samo demokratično okrasje za samopašje poedincev. Tov. Kavčič Stane je nekoč z dvema stavkoma to lepo osvetlil: "Demokratičnost pri odločanju, disciplina pri izvajanju!" Le kadar ljudstvo čuti, da resnično odloča, le tedaj bo brez obotavljanja izvajalo sklepe.*«

Glavna vsebinska poglavja Čižmekove kritike

Čeprav je »Mariborsko volilno pismo« en sam, kontinuiran tekst, njegova no- tranja struktura jasno razkriva več tematskih sklopov, v katerih Vilko Čižmek razgrinja svoje razmišljanje o stanju povojne družbe. Kritika ni improviziran niz pripomb, temveč premišljeno razporejena analiza različnih vidikov jugo- slovanskega socializma: od položaja svobode govora in prostora za politič- no pluralnost znotraj enopartijskega sistema, prek razmerja med političnim

vrhom in srednjim slojem birokracije do gospodarske politike, socialne neenakosti, stanovanjske in lokalne politike ter razmerij med republikami.

V nadaljevanju zato njegovo besedilo analitično razdelim na več vsebinskih poglavij. Ta razdelitev ne sledi formalni zgradbi pisma, temveč rekonstruira logiko njegovih glavnih argumentov: najprej kritiko omejevanja svobode govora in zadušene politične razprave, nato kritiko birokratskega srednjega sloja, obsežno obravnavo gospodarskih neracionalnosti in socialnih razlik, specifično lokalno perspektivo Maribora kot industrijskega središča, opozorila glede medrepubliških subvencij in normiranja ter, končno, razmislek o volilnem sistemu in predstavnstvu. Na tej osnovi postane razvidno, da Čižmek ne napada posameznih ekscesov, temveč celoten način delovanja sistema, ki ga vidi kot vse bolj odmaknjenega od lastnih deklariranih socialističnih idealov.

Kritika omejevanja svobode govora in politične pluralnosti

Osrednji del kritike usmerja v zaprtost enopartijskega sistema za javno razpravo. Njegova temeljna teza je, da se oblast boji drugačnih mnenj in kritične besede ter da kritične glasove tiša z grožnjami in sankcijami, kar vodi v stanje, podobno tistemu, ki ga sam imenuje fašizem, ko se vse bolj uveljavlja volja ozkega kroga ljudi. Zahteva povratak k pristni demokratičnosti znotraj socializma. Zapiše: *»Samo kimati in ploskati v skupščinah je prehud in predrag luksuz za naše delovno ljudstvo. Tu in tam bo le treba hrabro poreči: "Tovariš minister, zdi se mi le, da to ni povsem tako... To je princip demokracije, vse drugo je kimanje, papagajstvo."«*

Ostro zavrača prakso, da se v zvezni skupščini ne govori o lokalnih problemih. Meni, da je prav to naloga poslancev okrajev, na primer mariborskega, ki pa po njegovem mnenju teh težav ne poznajo, z volivci niso povezani in zato v skupščini ne delajo za njihove koristi. Zato zapiše, da si za volitve želi, da bi položaje dobili *»res komunisti, a ne samo partijci in da bodo res delali za narodov blagor«*.

Razlikovanje med političnim vrhom in srednjim slojem ter kritika birokracije

V pismu poudarja, da za politični vrh nimamo dokazov, da bi počel kaj narobe; glavnina njegove kritike je usmerjena v srednji politični sloj, to je v lokalne in srednjerangirane funkcionarje. Očita jim nekonsistentnost, prilizovanje navzgor in pritisk navzdol, birokratizem ter skrb izključno za lastne interese. O tem sloju zapiše: *»V takem slučaju imamo opravka s posebno branžo birokracije, ki zlorablja zaupanje ljudstva, ali pa se je morda prikopala na nedemokratičen način do takih položajev. Na jeziku "socializem" a v mislih nase*

in boječ se za svoj osebni položaj, tak gospodič poroča navzgor stvari tako, kot bi si želel, da bi bile, a ne kot dejansko so. Če poroča n. pr. da nas muči vnetje ledvic, v resnici pa razsaja v nas pljučnica, potem ni čuda, če nam vodstvo od "zgoraj" lifra karlovaško sol, namesto penicilina. Kar pogledjmo naše Uradne liste pa nam kar zamrgoli raznih uredb o dopolnitvah in spremembah uredb o dopolnitvah in spremembah.»

Takšen poseben sloj birokratov po njegovem mnenju tlači vsako kritično pobudo, ki prihaja od spodaj, s čimer ubija živost samoupravljanja in ljudske iniciative: *»Navzgor prikimava, navzdol pa tolče, ker moči prepričevanja nima. V našem mestu imamo polno takih, ki ploskajo vsikdar.... Birokracija na svojih stolčkih ljubosumno in krčevito sedi, ker si domišlja in prepričuje svet, da ima monopol na politični pameti in odrešenju sveta! Zato tlači vsako kritično pobudo, ki prihaja od spodaj. Samo zato so naši zbori volivcev po večini dolgočasni, saj se daje ljudem to in ono na "odločanje" a je vnaprej odločeno vse kako bo.»*

Nadaljuje, da politika podaja nasprotujoča si sporočila glede mesta kritike v družbi: *»Sam tov. MARINKO je na nedavni seji GO SZDL podčrtal, da je treba jasno in odkrito se pomeniti z volilci... Tovarišica TOMŠIČEVA je na zadnji konferenci ZKS v Občini Tabor naravnost izzivala osnovne partijske kadre naj se odločno bore za načela, naj ne bodo pohlevni... Tov. Tito je na zadnjem kongresu LMJ govoril tudi o idealizmu, ki je potreben v našem pokretu, govoril o tem, da brez socialistične zavesti ne more biti soc. dela, povedal pa tudi, da strokovnost ni vse, da je treba tudi srčnosti... Birokracija se bori proti revolucionarnim podvigom z izgovori, da so protidržavni, proti ljudski oblasti itd., a dejansko se bore za svoje lastne "jaz"... Nedavni trboveljski dogodki so pokazali, kako je naše vodstvo že odtrgano od stvarnega življenja.»*

V zvezi s stavko rudarjev v Trbovljah je bil zlasti kritičen zaradi omejevanja medijskega poročanja o tem, tako da so o dogodkih izvedeli le iz tujih medijev, ne pa iz domačih.

Kritika gospodarskih razmer, samoupravljanja in neracionalnosti

Vilko Čižmek tudi podrobno analizira gospodarske razmere v mariborski regiji in v državi. Opozarja na neracionalno upravljanje, na neobdelano zemljo, ker se zadržam bolj izplača kupovati pridelek od kmetov kot obdelovati lastno zemljo, na podatke o manjšem izvozu kot uvozu ter na mednarodno pomoč in naraščajoče zadolževanje države, na podlagi česar sklepa, da se država sama ni sposobna preživljati. Posebej se sprašuje, če ima Jugoslavija tako uspešno industrijo, zakaj še zmeraj v glavnem izvažajo meso, ne pa industrijskih izdelkov.

Kritičen je do visokega deleža sredstev za oboroževanje in do tega, da ljudje še dobro desetletje po vojni ne morejo *»malo zadihati«*, medtem ko: *»po drugi*

strani pa par ljudi razpolaga "s krepkimi milijardami", da se gradijo nepotrebne kupole na beograjskem velesejmu in hoteli v Titogradu, po drugi strani pa se v Ljubljani ukinja tramvaj in v Mariboru ni niti avtobusov za tovarniške delavce.«

Ostro kritizira razkošna »pohajkovanja od kongresa do kongresa, od Opatije do Ohrida in v inozemstvo«, tako da je moral sam zvezni izvršni svet izdati odločbo, s katero se prepoveduje potovanja v tujino ljudem, ki ne obvladajo jezika tiste dežele.

Maribor kot industrijsko središče in lokalna dimenzija kritike

Znaten del pisma je usmerjen v Maribor in njegovo vlogo industrijskega središča. Čižmek kritizira sejnine za številne nepotrebne sestanke, ki obremenjujejo delovno ljudstvo, napada neaktivnost poslancev, ki mariborsko območje zastopajo v skupščinah, a ne izpostavijo, da je bil Maribor med vojno najbolj prizadet, družbeni plan pa ni predvideval državne pomoči za mesto, temveč naj bi si pomagalo samo.

Zapiše, da je »zločin«, da se duši privatna iniciativa, zlasti na področju gradnje stanovanj. Izpostavi afero mariborskih gramoznic in navaja, da je tov. Reberšek sam potrjeval, da je moral najbolj zagnane delavce odpustiti, ker so delali nad državno postavljenimi normami in s tem vzpostavljali »sam nered in zgago v podjetju«. Ob tem zahteva: »Plačujmo delo,... a ne samo kvalifikacije in diplome.«

Poleg tega omeni problem stalno spreminjajočih se knjigovodskih in statističnih pravil, kar onemogoča primerjanje gospodarske uspešnosti med leti in s tem knjigovodstvo in statistika izgubljata ves svoj smisel.

Medrepubliške subvencije, normiranje in koncept enakopravnosti

Čižmek se dotakne tudi subvencioniranja drugih republik in vprašanja medrepubliških razmerij. Sprašuje: »Kdo se je doslej drznil opozoriti na to, da razne prekomerne subvencije posameznim republikam škodujejo razvoju naše zvezne skupnosti? Kdo je opozoril na dejstvo, da je vsak narod predvsem iz lastnih sil dolžan graditi svoj napredek? Da smo narodi Jugoslavije enakopravni, ne pa tudi enaki! Da je krivično to, da je enak plačni fond, a istočasno za enak izdelek na Jesenicah potrebnih 60, v Sisku 90, v Zenici pa 120 norma ur? Podobno kot je zgrešeno trgati presežke dobremu delavcu, da bi mogli izplačevati režijske stroške onemu delavcu, ki norme ne doseže, kar ima za posledico pri prvem zagrenjenost, pri drugem pa je to potuha za zabušavanje... Napredka naroda se ne da uvoziti, ampak mora priti od naroda samega.«

S tem odpira občutljivo vprašanje, koliko solidarnosti je dovolj in kdaj preraste v škodljivo izravnavo, ki slabi motivacijo in razvoj.

Socialna neenakost, stanovanjska politika in kaznovalna politika

Čižmek izpostavi izrazito neenakost pri dostopu do stanovanj in ugodnosti. Nižji sloj dobi kazen, ker si je stanovanjski problem rešil sam brez potrebnih papirjev, elita pa dobi končana stanovanja in poleg plače vrsto drugih ugodnosti, kot so tovarniške cene izdelkov, regres, redni in izredni dodatki, olajšave in popusti. Voditeljem srednjega sloja očita, da ljudi preprečujejo, da z višanjem dohodka ne bodo boljše živeli, a sebi zvišujejo plače: *»Govori o potrebi zategovanja pasu za lepšo bodočnost, a sam se lepi sedanjosti ne odpoveduje«.*

Navaja neenakost pred zakonom: nekateri so kaznovani zaradi kraje sukanca v tovarni, medtem ko nekateri poneverijo milijone, se vozijo v limuzinah in na koncu pobegnejo v tujino, kjer uživajo naložene devize.

Opozarja na absurden sistem organizacije dela, na primer, da se največ zgradi novembra in decembra, ko je dan kratek in mraz, da se lahko izplačujejo dodatki za nadurno delo in mraz, in za to krivi slabo vodenje. Posebej ostro kritizira razrast javnega sektorja z ugotovitvijo: *»Tam, kjer je bilo pet administrativnih, jih je danes vsaj dvajset. In vse to na plečah delovnega ljudstva.«*

Zato podpira ponovno uvedbo zasebnih trgovin in kritizira prevelike občine, zaradi katerih morajo ljudje urejati administrativne zadeve v Mariboru, čeprav živijo zelo daleč.

Volilni sistem, predstavništvo in »lokalistična« perspektiva

Čižmek predlaga, naj volivci dobro premislijo glede predlaganih kandidatov, saj je po njegovem mnenju med njimi mnogo neustreznih. To zapiše zelo ostro: *»Mnogo je med njimi takih, ki se doslej niso povsem izkazali, ali pa celo takih, ki jih niti poznamo ne ali pa celo takih, ki nikoli niso sodelovali v nekem ljudskem gibanju ... je pravo naše lastno ubožno spričevalo, če bi industrijski Maribor s svojo skoraj 100 letno tradicijo delavskega gibanja ne mogel izmed sebe predlagati nekaj ljudi, ki bi jim zaupali, da bodo častno zastopali naš okraj oz. naše volilne enote v Zvezni oz. rep. Skupščini!«*

Zavzema se za stvarno namesto formalne demokracije in poziva: *»Navedimo se po malem zopet javno iznašati to, kar mislimo, kar čutimo, a ne za plotom ali po domačih kuhinjah ali kavarnah.«*

Kritizira prakso, da se v skupščini ne govori o lokalnih problemih, in nariše vzporednico s »predvojno koncepcijo Jeftiča in Živkoviča o integralnem jugoslovanstvu«, kjer opozori, da bi po takšni logiki lahko celotno skupščino napolnili s 300 Makedonci in ne s poslanci, ki prihajajo iz okrajev celotne Jugoslavije, kot zahteva zakon: *»Birokracija se boji lastnega ljudstva. Zato pa Peter predlaga Pavla in Pavel Petra.«*

V tem smislu sklene, da se mora partija »nekoliko« prečistiti: *»Ni čuda torej, da ljudstvo ni preveč navdušeno nad kandidati, kot se jih je predlagalo od zgoraj... ni čudo, če tega ljudje javno ne povedo ... boje se zamere, boje se svojega kruhka ... toda led je treba prebiti. Potrebno je jasno povedati: 13 let je za nami, prečistimo se nekoliko.«*

Jugoslovansko sožitje in Prešernova prispodoba

Vilko Čižmek uporabi tudi kulturno-pravno prispodobo iz slovenske literarne tradicije: *»Koliko sem bil oster mi dovolite eno samo prispodobo, ki naj velja za naše jugoslovansko sožitje: Ko se je svoj čas Prešeren z iliristi preklal glede vseslovanstva, je dejal nekako tako "Prav, majka Rusija, vseslovanska zajemnost, toda v tem zboru slovanske skupnosti naj se tudi krajnsko besedo čuje."«*

S tem zagovarja enakopravno prisotnost »krajevne besede« v širšem jugoslovanskem okviru in opozarja, da integracija ne sme pomeniti utišanja manjših, lokalnih glasov.

DRUGO PISMO MILETU SMOLINSKEMU – KRITIKA KOT DOLŽNOST, NE IZDAJA

Poleg volilnega pisma je v kazenskem spisu tudi njegovo pismo Miletu Smolinskemu, ki mu je očitno odgovoril, da ni vse tako slabo, kot piše Čižmek, in da kritika sistema daje »orožje v roke sovražniku«.

Čižmek v odgovoru pritrdi, da ni vse slabo, vendar doda, da tudi tisto, kar je dobro, ni tako dobro, kot se pogosto predstavlja. Odločno pa zavrne tezo, da je kritika sistema enaka pomoči sovražniku. Zapiše: *»Prav škodljivo je tako pojmovanje! Dotični namreč, ki spozna svoje slabosti, je s tem, da jih je spoznal, že močan. ... če bi molčali ali pa ne ukrepali proti negativnim pojavom, se nam ne bi sovražnik posmehoval? Zato, naj živi kritika! ... proti kritiki so samo birokrat! Zakaj? Enostavno zato, ker nima svojemu družbenemu položaju ustrezajoče moči znanja in prepričevanja, pa se enostavno boji zase, pri tem govoreč o skupnosti ... Samo trditi, da sem socijalist je premalo, kot je premalo za komunista biti samo režimovec in nič več. Proti takemu "Tercijalstvu" smo se že vsikdar prej borili.«*

Sebe ne vidi kot opozicijo sistemu, ampak kot nasprotnika nepravilnosti v sistemu: *»Mi vemo, da nikoli ne bo vse v redu. Toda s tem ni rečeno, da ne smemo tolči po tem, kar že danes ugotavljamo, da ni prav... Zakaj birokracija duši pozitivne pobude v proizvodnji in v polit. življenju? Enostavno zato, ker za svoje pozicije, kolikor jih ima, nima opravičila. Njih pozicije so ogrožene, čim se*

pojavijo neke dotlej še nepoznane pozitivne sile! Še nisem srečal birokrata, ki bi trdil o sebi, da ni edini odrešenik od vekomaj do vekomaj – Amen!»

Osvetli tudi vprašanje »tribune ljudstva«: *»Srednjeveški fevdalci so imeli razne dvorne norce, da so preko njih otipavali puls razpoloženja pri dvorjanih in podložnikih. Klerikalni so imeli spovednice, preko katerih so merili razpoloženje v ljudstvu. Katero tribuno pa imamo mi?... Če se že – in to je zelo pogosto – dvigneš in poveš, da navadno "gor plačaš", neredko te vržejo iz službe, suspendirajo itd. ... Mene enopartijski sistem ne moti ... Moti pa me to, da v tem sistemu skoraj da ni mesta za mnenja, ki bi bila drugačna od drugega! Moti me to, da se ta program ZK, SZDL ne izvaja!»*

Zapiše, da sam ne rine v nobeno politično organizacijo, ker se mu to upira in ker bi potem izpadel kot tisti, ki jih sam kritizira. Obenem pa se zaveda, da je tako lahko s svojimi stališči manj uspešen – morda pa tudi ne, razmišlja, saj ob neodvisnem delovanju ni pod pritiski omejitev organizacije, tj. *»kot bi si führerji želeli«*.

Pomembno je tudi, da je Čižmek v svojem boju gledal dolgoročno – nič ne de, če ne uspe takoj, da ima prav, se bo šele pokazalo – in tisti, ki so podpisovali sklepe in sodbe zoper njega, ne bodo na pravi strani zgodovine. Glavno je, da ima papirje z njihovimi podpisi – kot dokaz za prihodnost. V tem smislu navede, kako mu je pokvarjen ambiciozen »udbiček« (na sodišču pove, da je to bil Henrik Ribič) zalučal očitek: *»Čižmek je bil vedno in je vedno proti naši oblasti,«* nakar ga je pozval, naj pojasni, kaj misli pod »naša oblast«, a ni znal pojasniti, ali misli »ljudsko oblasti« ali »njihovo oblast«. In ker se mu ni opravičil, je vložil tožbo proti njemu in v pismu Smolinskemu napovedal, da bo v primeru, če bo uradnik na sodišču navedel, da je mislil »njihovo oblast«, tj. UDBO, od tožbe odstopil; če pa bo navajal, da je mislil ljudsko oblast, pa ne. Omenja več postopkov proti oblastnikom. Razvidno je, da s tožbami ni uspel, a pravi, da je zadovoljen tudi s tem, samo da ima podpise odgovornih – saj *»danes še ni sodni dan«*. Računa torej na to, da se bo šele izkazalo, da je imel prav. Zapiše, da so ga že poskušali razglasiti za norca, kar bi mu celo ustrezalo, saj bi bilo *»s tem vendar vse urejeno«* – torej ne bi bil odgovoren za svojo kritiko sistema. In zaključí optimistično: *»Danes vidim okrog sebe že res maso mladih ljudi, ki celo nas starejše razumejo in ki obetajo zelo mnogo! To mi je v dovolj veliko zadoščenje!»*

REAKCIJA OBLASTI: TAJNIŠTVO ZA NOTRANJE ZADEVE, ZASLIŠEVANJA IN ZAVRNITEV PREKLICA

Na zaslišanju pri tajništvu za notranje zadeve zasliševalec Bokal Čižmeku pove: *»Dali ste ljudem čitati to pismo. Poberite ga in povejte ljudem, da to ni v*

redu. Če ne boste naredili to vi, bomo mi, vendar tako, da bo izvršen kazenski pregon. Vaše pismo je akcijsko pismo za razbijanje zborov. Tako se to razume.»

Čižmek odgovori, da je pripravljen, če bo to mogoče, pismo pobrati nazaj od vseh, katerim ga je razposlal, in ga tudi sežgati, vendar ob tem jasno pove: »Preklical pa jaz tega ne bom nič. Jaz se s tem strinjam, smatram, da je vsebina pisma v redu – za mene je.«

Zasliševalec mu nato reče: »Če tega nočete storiti vi iz lastnega prepričanja, bomo storili to mi, vendar zelo radikalno,« nakar Čižmek odgovori: »Prosim, grožnje odkrite ali prikrite nimam rad.«

Tajništvo mu da nekaj dni časa, da pisma pobere in ljudem pove, da takšno pisanje ni v redu, ker je destruktivno, in naj pride nazaj povedat, da je to uredil, Čižmek pa to odkloni.

KAZENSKI POSTOPEK: PREISKAVA IN PRIČE

Javni tožilec praktično pretipka celotni pismi in zahteva sodno preiskavo. Na sklep o preiskavi se Čižmek odzove s pritožbo, da so v sklepu številne napake, ki so nastale pri prepisovanju pisem, in da se ne strinja s tem, da so v sklepu le odlomki pisem in ne celota, saj je po njegovem mnenju tako onemogočeno celovito razumevanje.

V preiskavi Čižmek pove, da nima česa zanikati, saj je vse povedal v spornih pismih, in zanika, da bi kršil 118. člen Kazenskega zakonika glede sovražne propagande, katere namen je rušenje sistema. Pove, da to nikakor ni bil njegov namen, ampak prav nasprotno in je pri tem oster do sodnika Franceta Venturinja, češ da ga ne more učiti marksizma, ki ga ne pozna.

Pojasni, da mu zapisa volilnega pisma ni nihče naročil, ampak da predstavlja odziv na prvi predvolilni zbor januarja 1958, ko je v dvorani Konstruktorja navajal posamezne probleme sistema pred približno sto petdeset prisotnimi ljudmi. Dr. Igor Vilfan je dal na glasovanje, ali se mu dovoli nadaljevati; rezultat glasovanja je bil tri proti tri; ostali so se vzdržali; med tremi pozitivnimi glasovi je bil tudi sam Čižmek, ki je tako lahko nadaljeval. Ker je bil pri navajanju problemov prekinjan, se je odločil, da jih bo zgoščeno zapisal. Na drugem zboru volivcev sploh ni smel govoriti, zato je pisal Smolinskemu in mu poslal en dodatni izvod volilnega pisma, da bi ga dostavil na Centralni komite Zveze komunistov Slovenije – Potrču, Tomšičevi, Kavčiču, Avblju in drugim. Glede sodnika Venturinja pojasni, da meni, da mu ni naklonjen.

Zaslišani so vsi, za katere je tajništvo vedelo, da so pismo brali. Sodnik Kusterca priča, da je Čižmek v času postopka zoper njega večkrat hodil v njegovo pisarno na sodišču, prav tako tožnika, ki sta mu pojasnjevala svoja stališča.

Ker živita v isti ulici, mu je Čižmek nekoč povedal, da je napisal predvolilno pismo, v katerem »šinfu« in ga je poslal poštenim komunistom v Mariboru in v Ljubljano. Kasneje je izvod tega pisma prinesel tudi sodniku v pisarno na sodišču, ki si jo deli še z enim sodnikom. Oba sta pismo prebrala, Čižmek pa je kasneje prišel po to pismo smeje se in rekoč, da ga je zaradi pisma že »zagrabilo« tajništvo za notranje zadeve. Sodnik kot priča pojasni, da je učinek pisma odvisen od osebe, ki ga bere, sicer pa Kusterca Čižmeka označi za »skrajnega reakcionarja«. Sodnik pove, da je član Zveze komunistov Slovenije od leta 1950, vendar ne ve, od kod bi bilo to znano Čižmeku.

Direktor Elektra Alojz Fajdiga ga označi za starega revolucionarja, ki je bil član partije že pred vojno in je zelo nekompromisen ter nima zaupanja do ljudi, že če so bili v nemški vojski. Direktor podjetja Zarja Mirko Lorger pa pove, da sta bila skupaj v partiji že pred vojno, da je bil Čižmek najstarejši partijec v Mariboru (čeprav je bil po svojih letih še razmeroma mlad in v vsakem primeru dve leti mlajši od Lorgerja), po vojni pa je bil iz partije brez pravih razlogov izključen, kar je po mnenju Lorgerja ustvarilo zagrenjenost, ker so položaje prevzeli drugi, zlasti taki, ki pred vojno sploh niso bili v partiji in so bili po njegovem »nepreverjeni kadri«. Motili so ga ljudje s »pisano« politično preteklostjo, vendar Lorger izpostavi, da Čižmek ni proti sistemu kot takemu.

Priča Genovefa Šavorič je bila zaposlena v Mariborski tekstilni tovarni in je Čižmeka poznala že pred vojno, ker je prijateljeval z njenim zaročencem, ki je bil leta 1941 ustreljen, Čižmek pa zaprt. V stik z njim je prišla, ko ji je nadrejeni v tovarni Maks Gašparič izročil volilno pismo in ji naročil, naj ga vrne Čižmeku. Ob tem je Gašparič rekel, da se delno strinja z njim, delno pa ne in da je Čižmek »norec«. Čižmek ji je povedal, da je bil zaradi pisma poklican na zaslišanje na Udbo in da sumi, da sta ga ovadila bodisi Gašparič bodisi Šavoričeva ali tretja oseba. Šavoričeva je bila ob tem užaljena in je rekla, da z njim ne bo več govorila.

Maks Gašparič je na zaslišanju kratek; meni, da Čižmek ni uravnotežen in da vidi težave, kjer jih ni.

Mile Smolinsky je v okviru celotnega postopka Čižmekov največji zaveznik. Pojasni, da sta se s Čižmekom spoznala v ujetništvu v Nemčiji med vojno, v taborišču Stalag III-A v Luckenwaldu južno od Berlina,³ kamor sta bila pripeljana že leta 1941. Pove, da bi Čižmek zadnji grižljaj hrane delil s sojetniki. Predstavi ga kot izjemno pogumnega človeka s trdnimi antifašističnimi prepričanji, ki je znal organizirati odpor ujetnikov in je bil zaradi tega večkrat ob-

³ O tem taborišču glej Uwe Mai, *Kriegsgefangen in Brandenburg: Stalag III A in Luckenwalde 1939–1945*, Berlin: Metropol, 1999, str. 27; Roman Schmidt, *Stalag III-A (1939–1945)*, 2011, <https://www.luckenwalde.de/kultursp/stalagiiiia.pdf>, dostopno 6. 12. 2025.

sojen. V povezavi z organizacijo enega od uporov so mu sodili pred vojaškim sodiščem v Berlinu, kjer se je »prav herojsko držal« in prav to ga je rešilo smrtne kazni. V ječi je sedel devet mesecev, nato pobegnil k borcem francoskega odpora, bil ponovno ujet, nato premeščen v drugo taborišče, naposled pa je pobegnil preko Maginotove linije k zaveznikom.⁴

Smolinsky navede, da je bil Čižmek leta 1946 brez razloga izključen iz Komunistične partije Slovenije in da razlogi zanj niso bili pisno pojasnjeni. Nekateri so ga imeli za pijanca, kar Smolinsky odločno zanika. Glede izključitve se je Čižmek pritožil na Centralni komite, vendar neuspešno. Smolinsky to pripisuje njegovemu načinu nastopanja, saj je stvari pogosto napihoval, generaliziral in si ni dal ničesar dopovedati. Ko je Centralni komite izvedel za Čižmekov pogum med vojno, naj bi Ivan Gorjup obljubil, da bo problem članstva v partiji kmalu urejen, a naj bi se nato nekdo v Centralnem komiteju temu uprl.

Smolinsky izpostavi tudi siceršnje krivice, ki so se zgodile Čižmeku. Navede, da ima Čižmek bogato revolucionarno preteklost. Med vojno je bila v njegovem stanovanju ilegalna tiskarna; pri njem so našli zatočišče Slavko Šlander, Tone Čufar, Branko Babič in drugi komunisti. Med vojno je herojsko deloval v Nemčiji, po vojni pa je bil degradiran na »neodlikovanega pisarčka«, čeprav je brez čina pred vojno ostal prav zaradi svojega komunističnega delovanja.

Smolinsky poudari, da takšnega odnosa do Čižmeka ne more imenovati drugače kot birokracijo in prav v tem vidi izvor spornih pisem. Odločno zavrne, da bi bil Čižmek nastrojen proti sistemu, in zapiše: »Prepričan sem, da Čižmek še sedaj trdno stoji na liniji ZKJ in da bi se v primeru vojne prvi postavil pred sovražnikove puške«. Po njegovem mnenju je Čižmek sicer črnogled in negativen, vendar svoje pisanje razume dobronamerno in celo kot svojo marksistično dolžnost.

O GLADOVNI STAVKI IN SALEMSKIH ČAROVNICAH

Sredi julija 1958 so bili Čižmekovi na dopustu v Pulju, ko je preiskovalni sodnik odredil preiskovalni zapor, ker je Čižmeku zameril, da je odšel na dopust brez njegovega soglasja. Miličnika je poslal v Pulj, da je Čižmeka privedel v

⁴ Maginotova linija je bil obsežen sistem francoskih obrambnih utrd, zgrajenih v obdobju med obema vojnoma vzdolž meje z Nemčijo in Italijo. Poimenovana je po francoskem ministru za vojsko Andréju Maginotu. Njen namen je bil zadržati morebiten nemški napad; leta 1940 jo je nemška vojska obšla preko Belgije – o tem: Michaël Seramour, *Histoire de la ligne Maginot de 1945 à nos jours*, *Revue historique des armées*, let. 247, 2007, str. 86–97.

Maribor, kjer je bil 12. julija zaprt. Čižmek se je na pripor pritožil, a še preden je bila njegova pritožba obravnavana, se je zgodil dogodek, ki je nakazal, kako napeta je bila njegova notranja stiska. 16. julija naj bi pred zapori potekala komemoracija, pri čemer je igrala godba žalno pesem. Prav ta trenutek naj bi bil povod, da se je odločil za gladovno stavko. Naslednji dan ga je v priporu obiskal preiskovalni sodnik in ga vprašal po razlogih zanjo ter kaj misli, da bo s tem dosegel. Čižmek ni odgovoril. Sodnik je 17. julija o vsem poročal sodnemu senatu.

Že naslednji dan je senat Okrožnega sodišča, ki mu je predsedoval sodnik Dušan Pipenbacher, odločil, da se Čižmeka izpusti iz preiskovalnega pripora, saj zanj ni videti nobenega razloga. Istega dne je Čižmek šel do preiskovalnega sodnika, ki mu je sporočil odločitev o izpustu in obenem dodal, da mora septembra kljub temu na psihiatrično opazovanje v Ljubljano. Čižmek je odvrnil, da tja prostovoljno ne bo šel in da lahko sodnik, če ga želi v Ljubljani, pošlje policijski avto. Po njegovih poznejših navedbah je bilo tako tudi storjeno, saj naj bi ga odpeljal paznik mariborskih zaporov. Sodniku je ob tem dejal, da so pazniki v zaporu zelo korektni do zapornikov, vendar da tega ne more reči za njihove nadrejene, ki naj bi ravnali drugače, kot učijo paznike.

Dan pred predvidenim odhodom v Ljubljano, 10. septembra 1958, je na sodišče poslal ženo, da v njegovem imenu od preiskovalnega sodnika zahteva pisno izjavo, da jamči za psihiatra dr. Marijana Borštinarja in da se mu med preiskavo ne bo poslabšalo zdravje. Sodnik ji je odvrnil, da bi se moral pri njem oglasiti sam obdolženec in da bo, če se do enajste ure ne oglasi, izdal nov sklep o preiskovalnem zaporu. Žena je sodniku pojasnila, da se mož boji, da bi se mu lahko zgodilo nekaj podobnega kot v filmu »*Salemske čarovnice*«, ki so ga tedaj vrteli v mariborskem kinu.⁵ Malo pred iztekom roka ob 10.55 se je Čižmek osebno oglasil pri sodniku in pristal, da ga naslednji dan odpeljejo na opazovanje v Ljubljano.

IZJEMNO INTELIGENTEN KVERULANT IN FANATIK

Preiskovalni sodnik Branko Vezovišek odredi psihiatrično opazovanje v trajanju sedmih dni v psihiatrični bolnišnici v Ljubljani – Polje. Čižmek s tem ne soglašaja in napiše obširno pritožbo, vendar ga kljub temu prisilno odpeljejo v ustanovo.

⁵ »*Salemske čarovnice*« je bil jugoslovanski naslov za francosko-češkoslovaško filmsko priredbo Millerjeve drame *The Crucible* iz leta 1957, posneto pod naslovom *Les Sorcières de Salem*.

Psihiater dr. Marijan Borštinar pregleda osem kazenskih spisov, povzema dele pričanj ter na pogovor pokliče Smolinskega. Zgradi široko psihiatrično sliko, ki vključuje Čižmekovo družinsko ozadje, mladost, šolanje, politično delovanje in vojno izkušnjo.

Navede, da je odraščal v meščanski družini z enajstimi otroki; oče je bil dvakrat poročen in je umrl, ko je bil Čižmek še otrok; eden od bratov je storil samomor. Na realki je bil prav dober, vendar ni maturiral, saj je maturitetni inšpektor od 24 dijakov izločil 18. Že v gimnaziji je bil zaveden marksist. Pri slovenščini so dobili nalogo napisati spis na naslov »*Iz suženjstva in trpljenja je vstal naš veliki dan*«, Čižmekov spis pa je bil tako polemičen, da ni mogel na ustni izpit.

Vstopil je v delavsko društvo, leta 1935 vendarle maturiral, odšel na daljše potovanje po Jugoslaviji, se vpisal na študij montanistike, bil zaradi političnega delovanja izključen iz kolegija, študiju se ni veliko posvečal, medtem pa veliko potoval po Evropi in opravljal prakso. Leta 1938 je študij opustil, vstopil v partijo in začel ilegalno delovati. Leta 1940 je bil v sodnem postopku in nato vpoklican na služenje vojaškega roka. Vojna ga je doletela v Mostarju; na poti domov so ga ujeli in odpeljali v taborišče Luckenwalde (Stalag III-A). Leta 1944 so mu sodili pred vojnim sodiščem, kjer je branil komunistična stališča. Tudi v zaporu je poskušal zanetiti upor, bil v samici, od koder je pobegnil. Pri francoskih odpornikih je bil približno štiri mesece čez poletje 1944; po ponovnem ujetju je bil zaprt v judovskem taborišču, od koder so ga spomladi 1945 osvobodili Američani. Takoj po izpustitvi se je oborožil in se naprej boril proti umikajočim se nemškim enotam, s čimer se je zameril nekaterim zavezniškim krogom. V Jugoslavijo se je vrnil šele avgusta 1945.

Po osvoboditvi je organiziral upravno-politično šolo, kar režimu ni bilo po volji, zato je bil nekaj časa brezposeln, nato pa zaposlen na različnih delovnih mestih s področja gradbeništva, med drugim v gradbenem podjetju, stanovanjski zadrugi, upravi nepremičnin in gradbenem uradu, kjer je bil zaposlen v času obravnavanega kazenskega postopka.

Borštinar navede, da se Čižmek z brati in sestrami dobro razume, da se enkrat tedensko srečujejo; težave naj bi mu povzročala le ena sestra, ki jo označi za »gruntarico«, vendar je tudi do nje strpen. V mladosti je igral šah; bolj kot spolnost so ga zanimala politična gibanja; svoja dekleta je želel vanje vpeti; zase pravi, da je »fanatik«.

Ponovno se v bran Čižmeku postavi njegov prijatelj Mile Smolinsky. Poleg tega, kar je povedal že v preiskavi, Smolinsky psihiatru pove: »*Kadar je najbolj trpel, je bil najbolj srečen. Bil je človek velikih dejanj ... Sleherni atom v njem gori za partijo. Je zelo sposoben in inteligen ten in vse na sodnji opravi kar sam, brez advokatov ... Vse gleda skozi marksistična očala ... Vsak trenutek*

je pripravljen žrtvovati za komunizem, tudi življenje in družino ... Vse prej je kot umirjen.«

Pove, da ne razume, da ljudje nimajo vedno časa za diskusijo z njim. Pri tem pozabi na čas. Tudi pri urejanju vrta je preveč pedanten; kar pridela, deli z drugimi. Smolinsky doda, da Čižmek »strogo odklanja IB linijo. Osebnost je neverjetno skromen«.

Čižmek sam psihiatru pove, da razume, da njegova kritika ni najbolje sprejeta, vendar ocenjuje, da koristi prevladajo nad potencialno škodo in da je njegov namen »prečistiti partijo«. Pove, da ni razočaran, ker mu partija ni dala visokega položaja, saj bi se utegnil »pogospoditi«, če bi ga dobil. Če bi bil v partiji, bi probleme poskušal reševati na partijskih sestankih, tako pa tega kanala nima. Prizna, da je potem, ko je bil izključen iz partije, razmišljal tudi o samomoru.

Borštinar ugotovi, da »bistro rešuje globoke in tudi filozofske probleme, tako da je treba močne koncentracije, da vzdržiš z njim razgovor na isti ravni«. Izmeri mu inteligenčni kvocient 130, kar pomeni, da sodi v zgornja dva odstotka populacije. Ocení ga kot nadpovprečno inteligentnega, vendar brez poslušnosti za podrobnosti, labilnega in impulzivnega. Duševnih motenj in paranoidne motnje ne najde, ugotovi pa nagnjenost h kverulantstvu, to je k vztrajnemu pritoževanju in iskanju krivic tudi tam, kjer jih ni, ter ga označi kot ekspanzivnega fanatika.

Ključna se mu zdi Čižmekova izjava, da bi s svojim delovanjem prenehal, če bi ocenil, da je škoda večja od koristi. Zaradi tega psihiater zaključi, da ni mogoče reči, da ni kazensko odgovoren, in oceni, da se je svojih dejanj v polnosti zavedal.

SODBA, PRITOŽBA IN VRHOVNOSODNA PRESOJA

Na podlagi psihiatričnega mnenja in izvedene preiskave okrožni javni tožilec dr. Jože Žabkar vloži obtožnico. Čižmek ugovarja, vendar neuspešno. Postavljen mu je odvetnik po uradni dolžnosti, ki pa mora na dan glavne obravnave na drugo obravnavo v Slovenj Gradec, zato se Čižmek ves čas postopka zagovarja sam.

Sodi mu petčlanski senat, v katerem sta dva pravnik in trije porotniki. Obsodijo ga na osem mesecev zapora, pogojno na pet let. Pogojna obsodba je utemeljena s pozitivnim revolucionarnim delom, afektom in priznanjem, dolga preizkusna doba pa naj bi zagotovila, da tovrstnih dejanj ne bo ponovil. Sodba je bila izdana tik pred božičem 1958; podpisal jo je sodnik Stojan Bajc.

Čižmek sodbo prejme takoj po novem letu in se nemudoma pritoži na Vrhovno sodišče. Med drugim navede, da je predsednik sodišča kršil njegovo pravico do obrambe, saj ni dopustil enakovrednega soočenja mnenj med

tožilcem in njim, temveč je zasliševanje vodil sam predsednik, on pa je moral kratko odgovarjati na vprašanja. Posledično je menil, da je imel pred sodiščem manjši obseg pravice do obrambe kot Franc Rihtarič, morilec in več kot 70-kratni vlomilec, ki so mu sodili v istem času.

Navaja tudi, da je imel štiridnevni dopust na morju, ko so ga v Pulju aretirali, ga vklenili v lisice v pričo brata in osemletne hčerke ter mu pri tem niso pokazali naloga za aretacijo. Glede vsebine pisem se sklicuje na dolg seznam člankov iz časopisov Večer, Komunist in Naši razgledi, v katerih so bili objavljeni Titovi govori in različne politične in gospodarske vsebine, lokalna samouprava in podobno, na kar se je v svojih pismih odzival. Navaja podatke, da je bilo pred vojno v mariborski občini zaposlenih 151 ljudi, vključno z javnimi podjetji, v času pisma pa že več kot 500. Tam, kjer je imel Hutter pred vojno sedemnajst zaposlenih, jih je v povojnem Mariborskem tekstilnem kombinatu več kot 70.

Poudari, da je manj kot leto po njegovih pismih oblast sprejela uredbo o omejitvi rabe službenih vozil. Sprašuje: *če bi bilo dotlej vse v redu, zakaj bi sprejemali takšno uredbo?*

Odgovarja tudi na očitek, da se roga: *»Očita se mi, da se rogam. Seveda se, toda ne ljudski oblasti, tudi ne njenim organom ali naši ureditvi, tudi ne mlajšim, nepoučenim, ker sem sam bil mlad in sem še sedaj. Rogam pa se onim, ki drugače mislijo kot govore, ki se zavedajo, da je drugače kot govore, onim, ki jim je zlezla v dušo zavest Ludovika XIV L'etat, c'est moi! Rogam se vsem nesmiselom, ki že zdavnaj nimajo več opravičila za svoj obstoj. Tudi humor je ena od oblik borbe. Tudi "Pavliha" je bila zame zelo resen list!«*

Izpostavi, da je bil iz mariborskih gramoznic odpuščen, ker je dvigal storilnost tako, da je dal najvišje ocene samo najzaslužnejšim delavcem, ostalim pa ne. Prizna, da je fanatik: *»Da, tudi fanatik sem... Toda fanatiki so vsi, ki so preko mere "vrženi na nekaj" ... po domače "gorečnež" je bil prvi kristjan v areni, bili so naši talci, ki so tudi za pogoj enostavne odpovedi prepričanja šli raje pred puške! Šarh je svoja sinova ubil, da nebi padla živa v roke nemškemu fašistom! Moj brat⁶ je v magdalenskem parku leta 1941 čital poziv, naj se javi Gestapo-ju, v nasprotnem, da si bodo kot talca pridržali mater in sestro. Toda zmagala je zavest, ki jo je mogla dajati le avantgarda delavskega razreda in prav je imel! Ni se javil! Borci NOV so mnogokdaj pustili v negotovosti i ženo i otroke in odšli v hoste. Ali obsojamo aktiviste OF za zločine, ki so jih nad njihovimi svojci izvajali okupatorji? ...«*

⁶ Boris Čižmek, član Pohorskega bataljona in kasnejši generalmajor – gl. Vršnik, Lojze, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra, Prispevki za novejšo zgodovino, let. 1, št. 1 (1960), str. 185–203.

S tem, ko samoupravljanje prehaja iz zvezne na občinsko raven, se po njegovem mnenju tudi sovražnik približuje ljudstvu, saj izraža nezaupanje do občinskih birokratov, ki bi z decentralizacijo dobili več pristojnosti. Izpostavi, da je Miha Marinko po volitvah rekel, da je bilo pred volitvami izrečenih veliko kritik, a da po volitvah nihče zaradi tega ne sme biti preganjan. Vprašuje: *»Kakšen smoter torej zasleduje izpodbijana sodba?«*

Vrhovno sodišče pritožbo zavrne in potrdi sodbo prve stopnje. Vrhovni sodnik dr. Albin Juhart zapiše, da je Čižmek v svoji »kritiki« šel predaleč, ko se *»norčuje iz doseženih uspehov; ko ironično in posmehljivo govori o napakah, ki jih napihuje in posplošuje; ko zagovarja in propagira ozki lokalizem in partikularizem«*. Sodba Vrhovnega sodišča je bila izdana 30. maja 1959.

PRITOŽBA NA AMNESTIJO

Marca 1962 je bil sprejet Zakon o amnestiji.⁷ Čižmek je eden redkih, morda celo edini obsojenec, ki se je na amnestijo pritožil. V »Pritožbi na amnestijo« zapiše: *»S prezirom odklanjam "milost", s katero se me mimogrede meče v isti koš z ustaši, četniki, križarji in drugo svojatjo iz časov NOB in kot smo jih pač kategorizirali pred uveljavljanjem Zakona o amnestiji z dne 13. 3. 1962. ... Vztrajam še nadalje pri svojem (pri sicer ostri toda upravičeni družbeni kritiki in ki je bila na pravem mestu) ... in sem danes še neprimerno trdneje na istem! V poštev torej ne prihaja "milost", ampak izdatna rehabilitacija, katere račun naj poravnajo tiste sile, ki so bile režiserji oziroma slabi statisti in v odnosu do sodišča tzv. "zunanji sodelavci"! ... Po Leninu bi v pozitivnem smislu pravo preraščalo v umetnost, medtem ko moramo v danem primeru govoriti kvečjemu o obrti in to slabi obrti, skratka pravo je samo ena od hčera filozofije in še ta je v danem primeru zelo neboljena in ni niti najmanj poklicana, da kot kilavo pišče sodi o koklji ... Upravičeno računam, da bo inštitucija Javnega tožilstva razumela eno poglobitnih nalog komunista v družbi: razkrivati nasprotja – protislovja – jih razgaliti, da bodo vidna pred nami, da jih bomo mogli kot osvetljene tarče tolči in – likvidirati. Upravičeno računam na trezno ocenjevanje, da namreč ni kriv pljučnice zdravnik, ki jo ugotovi, da ni krivec afere n. pr. v MTT služba TNZ, ki jo je odkrila, ampak da so obsojanja vredni tisti, ki so kradli štofe in sukanec ...! Zakon o amnestiji sam ni podvržen moji kritiki, z njim se strinjam, saj sem po osvoboditvi (27. 3. 1945) v Zap. Nemčiji še polnih 5 mesecev vodil fizično in politično borbo proti domačim reakcionarnim silam, ki so se umikale pred JA in RA ter iskale zavetja in našle potuho pri določenih krogih tzv. zapadnih zaveznikov. Težišče tega boja tedaj je bilo v obvarovanju*

⁷ Zakon o amnestiji z dne 13. 3. 1962, Ur. l. FLRJ 12/62.

pomembne množice naših ljudi pred zablodno emigracijo, v katero si jih zavajali izrodki naših narodov v želji, da nebi bili preveč osamljeni. – V kolikor nam (mi) tedaj to politično delo ni povsem uspelo, v toliko bolj se strinjam z Zakonom o amnestiji z dne 13. 3. 1962.«

S tem kategorično zavrne logiko milosti, ki bi ga izenačila z nasprotniki narodnoosvobodilnega boja, in zahteva rehabilitacijo, ne amnestije.

SKLEPNO

Zadeva K 713/58 je v okviru širše raziskave pregona političnih kritikov posebej pomembna zato, ker gre za najbolj neposredno, vsebinsko razdelano in argumentirano kritiko sistema, ki jo je oblast obravnavala kot sovražno propagando. Čižmek je bil izjemno razgledan, artikuliran in zgodovinsko zasidran razpravljavec, ki kot nekdanji ilegalec, taboriščnik, borec in stari partijec uveljavlja pravico do kritike znotraj socializma. Kritiko razume kot pozitivno, korektivno silo, kot orodje za odpravo nasprotij in ne kot rušenje sistema. Do konca postopka se ne odreče nobeni svoji misli, niti pod grožnjo kazenskega postopka, pripora, psihiatrične stigme ali »milosti« amnestije. V znamenitem geslu, s katerim povzame svojo držo – »Naj živi kritika!« – se najbolje izrazi jedro konflikta v tej zadevi: na eni strani oblast, ki v kritiki vidi nevarnost za politični red, in na drugi strani posameznik, ki prav v svobodni kritiki vidi bistvo socialistične prakse in možnost za resnično izboljšanje sistema.

Razvidno je, da je bil v času preiskave in sojenja Čižmek nedvomno razburjen in pod velikim stresom; hkrati iz spisa veje posebna energija, nekakšno navdušenje, da se bori proti temu, kar razume kot izrojenost sistema. Priče so pripovedovale, da je že pred aretacijo na ulici govoril, da ga preganjajo, sam pa je bil ponosen na pismo, v katerem »šinfina« oblast in razgalja protislovja med deklariranim in dejanskim socializmom. Izkoristil je vsak trenutek postopka, da je povedanemu dodal še nekaj, še en poudarek, še eno opozorilo. Namesto da bi po začetku preiskave potihnil, se je njegova kritika stopnjevala: dopolnjeval jo je pred preiskovalnim sodnikom, v priporu, na glavni obravnavi na Okrožnem sodišču, nato v pritožbi na Vrhovno sodišče in celo v pritožbi zoper amnestijo. Govoril je z udarnimi, premišljeno izbranimi formulacijami, ki so razkrivale njegovo prepričanje, da je ravno pravica do ostre besede temelj socialistične morale.

V njegovih izjavah se nizajo slogovni odtenki marksistične introspekcije in politične satire: »na jeziku socializem a v mislih nase«; bodimo »res komunisti, a ne samo partijci«; kadrovanje v ozkem krogu: »Peter predlaga Pavla in Pavel Petra«; spodbujanje k izboljšavam: »prečistimo se nekoliko«; »samo trditi, da

sem socijalist je premalo, kot je premalo za komunista biti samo režimovec in nič več«. V teh stavkih je jasno, da se ne spopada z idejo socializma, temveč s tistimi, ki so ga po njegovem mnenju izpraznili vsebine. Zato je tudi poudarjal, da bo zgodovina sodila, ali je imel prav on ali tisti, ki so ga preganjali, saj »danes še ni sodni dan«. Ključno zanj je bilo, da ima sklepe in sodbe s podpisi tistih, ki so ga preganjali, čeprav je hotel samo dobro.

Takšna drža, hkrati obremenjena in bojevita, razodeva človeka, ki je v konfliktu z oblastjo ne le kot obdolženec, temveč kot razpravljaivec, ki verjame, da ima dolžnost opozarjati na odstopanje od idealov, za katere je bil pripravljen tvegati življenje že pred vojno. Čižmekov primer zato ni zgolj kazenski postopek zaradi pisma, temveč dragocen vpogled v trenutek, ko se kritika znotraj sistema preobrazi v politično kaznivo dejanje, in v človeka, ki se kljub osebni stiski ni odrekel lastnemu prepričanju, da je resnični socializem mogoč samo tam, kjer kritika ni kazniva, temveč nujna.

IZJAVA O RAZISKOVALNIH PODATKIH

Članek temelji na analizi arhivskega sodnega spisa, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor in je naveden v poglavju Literatura in viri. Gradivo ni javno dostopno, saj gre za sodne spise po letu 1950, ki so še predmet omejitev dostopa v skladu z veljavno zakonodajo.

LITERATURA IN VIRI

Okrožno sodišče Maribor, kazenski spis K 713/58, zoper Vilka Čižmeka, 1958–1959, Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrožnega sodišča Maribor 1945–1978.

Zakon o amnestiji z dne 13. 3. 1962, Ur. l. FLRJ 12/62.

Breže, Borivoj. »Vilko Čižmek, borec za pravico ne glede na družbeno-politični sistem.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 90 = 55 (2019), št. 2, 42–69.

Mai, Uwe. *Kriegsgefangen in Brandenburg: Stalag III A in Luckenwalde 1939–1945*. Berlin: Metropol, 1999.

Schmidt, Roman. *Stalag III-A (1939–1945)*. 2011. <https://www.luckenwalde.de/kultursp/stalagiiiia.pdf> (dostop 6. 12. 2025).

Seramour, Michaël. »Histoire de la ligne Maginot de 1945 à nos jours.« *Revue historique des armées*, 247 (2007), 86–97.

Vršnik, Lojze. »Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljnškega kadra.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1, št. 1 (1960), 185–203.

»NAJ ŽIVI KRITIKA!« VILKO ČIŽMEK KOT PREIZKUSNI KAMEN SOCIALISTIČNE SVOBODE GOVORA

Povzetek

Kazenska zadeva K 713/58 zoper Vilka Čižmeka predstavlja enega najboljšežnejših in najbolj intelektualno artikuliranih primerov pregona politične kritike v času zgodnjega jugoslovanskega socializma. Februarja 1958 je Čižmek napisal tako imenovano *Mariborsko volilno pismo*, dvanajst strani dolgo razpravo o stanju družbe, lokalne in republiške politike, birokracije, samoupravljanja ter gospodarskih in socialnih razmer. Pismo je krožilo med sodelavci, znanci in posamezniki na vodilnih položajih ter je kmalu pritegnilo pozornost tajništva za notranje zadeve, ki je v njem videlo »sovražni koncept« in poziv proti partijski listi.

Čižmekova kritika je bila znotraj socialističnega diskurza izjemno dosledna: izhajala je iz marksističnih in revolucionarnih načel, napadala birokracijo, samopašnost srednjega političnega sloja, pomanjkanje demokratične razprave, neracionalno gospodarjenje, naraščajoče zadolževanje, neučinkovitost samoupravljanja in prešibko vlogo lokalnih skupnosti. V ospredje je postavil svobodo govora kot temeljno vrednoto socializma: kritika naj bi bila orodje za prečiščevanje sistema, ne grožnja oblasti. V nadaljnjem pismu Miletu Smolinskemu svojo držo povzame v geslu: »Naj živi kritika!«

Oblast je njegovo pisanje razumela povsem drugače. Tajništvo za notranje zadeve je Čižmeka zaslišalo in od njega zahtevalo preklíc; on je to zavrnil. Sledili so sodna preiskava, zaslišanje številnih prič, med njimi sodnikov, direktorjev podjetij, delavcev in vojnih tovarišev. Postopek je dobil izrazito politični in disciplinarni značaj. Preiskovalni sodnik je odredil tudi psihiatrično opazovanje; psihiater dr. Marijan Borštnar je pri njem ugotovil izjemno visoko inteligenco, odsotnost duševne bolezni, a nagnjenost h kverulantstvu in »ekspanzivnemu fanatizmu« – vendar kot popolnoma kazensko odgovornega.

Okrožno sodišče v Mariboru je decembra 1958 Čižmeka obsodilo na osem mesecev zapora, pogojno na pet let. Vrhovno sodišče je leta 1959 sodbo potrdilo, češ da je šel v svoji kritiki »predaleč«, se norčeval iz dosežkov in zagovarjal »lokalizem«. Leta 1962 je bil formalno amnestiran po splošni amnestiji, a je sam amnestijo zavrnil, ker je ni videl kot priznanje krivice, temveč kot ponižujočo milost; zahteval je rehabilitacijo, ne odpuščanja.

Čižmekov primer predstavlja temno plat socialističnega sistema: kaznovanje intelektualno zahtevne, notranje socialistične kritike, ki ni pozivala k rušenju oblasti, temveč k njenemu izboljšanju. Razkriva tudi mehanizme discipliniranja politično nezaželenih glasov – od zasliševanj do psihiatričnega diskreditiranja – in kaže omejitve svobode govora v sistemu, ki je deklarativno prisegal na demokracijo in javno razpravo, a teh idealov v praksi ni dopuščal.

“LONG LIVE CRITIQUE!” VILKO ČIŽMEK AS A TOUCHSTONE OF SOCIALIST FREEDOM OF SPEECH

Summary

The criminal case K 713/58 against Vilko Čižmek stands as one of the most extensive, intellectually sophisticated, and ideologically coherent examples of the prosecution of political criticism in early Yugoslav socialism. In February 1958, Čižmek authored the so-called Maribor Electoral Letter, a twelve-page, meticulously argued critique of the postwar political order, bureaucracy, self-management, economic policy, social inequality, and the erosion of genuine socialist democracy. He circulated the letter among colleagues,

acquaintances, and influential individuals in Maribor, which quickly drew the attention of the State Security organs, who interpreted it as “hostile propaganda” and an attack on the official electoral list.

Čižmek’s critique was rooted in the very foundations of Marxist and revolutionary thought. He condemned bureaucratic self-interest, the incompetence and opportunism of mid-level political cadres, the suppression of public debate, irrational economic planning, rising indebtedness, and the weakening of local autonomy. Central to his argument was the conviction that free criticism was not a threat to socialism but a precondition for its renewal and internal purification. In his subsequent letter to Mile Smolinsky, he famously insisted: “Long live criticism!”

The authorities perceived the matter entirely differently. Čižmek was interrogated and pressured to retract his statements, which he refused. A formal criminal investigation followed, involving the questioning of numerous witnesses, including judges, enterprise directors, workers, and wartime comrades. The proceedings took on a distinctly political tone. The investigative judge ordered a psychiatric evaluation — a common tool for delegitimising political dissent. Psychiatrist Dr. Marijan Borštnar found Čižmek to be exceptionally intelligent, mentally sound, but prone to “querulousness” and “expansive fanaticism,” ultimately declaring him fully criminally responsible.

In December 1958, the Maribor District Court sentenced him to eight months in prison, suspended for five years. The Supreme Court upheld the conviction in 1959, arguing that Čižmek had “gone too far” in mocking state achievements and promoting “localist tendencies.” In 1962, he was formally covered by a general amnesty, which he rejected with indignation, refusing to be placed in the same category as wartime collaborators and demanding full rehabilitation instead of clemency.

Čižmek’s case exposes the darker side of Yugoslav socialism: the punishment of an intellectually rigorous, internally socialist critique whose aim was not to undermine the system but to improve it. It reveals the mechanisms used to discipline dissenting voices – from interrogations to psychiatric framing – and illustrates the inherent limits of free expression in a system that proclaimed democratic ideals but tolerated little genuine debate.

„ES LEBE DIE KRITIK!“ VILKO ČIŽMEK ALS PRÜFSTEIN DER SOZIALISTISCHEN MEINUNGSFREIHEIT

Zusammenfassung

Der Strafprozess K 713/58 gegen Vilko Čižmek zählt zu den umfangreichsten und intellektuell anspruchsvollsten Fällen der Verfolgung politischer Kritik im frühen jugoslawischen Sozialismus. Im Februar 1958 verfasste Čižmek den sogenannten Mariborer Wahlbrief (*Mariborsko volilno pismo*), eine zwölfseitige Abhandlung über den Zustand der Gesellschaft, die lokale und republikanische Politik, die Bürokratie, die Selbstverwaltung sowie die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse. Der Brief kursierte unter Kollegen, Bekannten und Personen in Führungspositionen und erregte bald die Aufmerksamkeit des Innenministeriums, das darin ein „feindseliges Konzept“ und einen Aufruf gegen die Parteiliste sah.

Čižmeks Kritik war innerhalb des sozialistischen Diskurses äußerst konsequent: Sie basierte auf marxistischen und revolutionären Prinzipien und richtete sich gegen die Bürokratie, die Willkür der politischen Mittelschicht, den Mangel an demokratischer Debatte, irrationales Management, die steigende Verschuldung, die Ineffektivität der Selbstverwaltung

und die zu schwache Rolle der lokalen Gemeinschaften. Er stellte die Meinungsfreiheit als fundamentalen Wert des Sozialismus in den Vordergrund: Kritik sollte ein Instrument zur Säuberung des Systems sein, keine Bedrohung für die Machthaber. In einem späteren Brief an Mile Smolinski fasste er seine Position mit dem Slogan zusammen: „*Es lebe die Kritik!*“

Die Behörden interpretierten seine Schriften völlig anders. Das Innenministerium verhörte Čižmek und forderte ihn zum Widerruf auf; er weigerte sich. Es folgte eine gerichtliche Untersuchung, in deren Rahmen zahlreiche Zeugen, darunter Richter, Firmenchefs, Arbeiter und Kriegskameraden, befragt wurden. Das Verfahren nahm einen deutlich politischen und disziplinarischen Charakter an. Der Untersuchungsrichter ordnete zudem eine psychiatrische Begutachtung an; der Psychiater Dr. Marijan Borštnar bescheinigte ihm eine außergewöhnlich hohe Intelligenz, keine psychische Erkrankung, jedoch eine Neigung zu Jammern und „ausuferndem Fanatismus“ – er hielt ihn aber für voll strafrechtlich verantwortlich.

Im Dezember 1958 verurteilte das Bezirksgericht Maribor Čižmek zu acht Monaten Haft auf Bewährung für fünf Jahre. Der Oberste Gerichtshof bestätigte das Urteil 1959 mit der Begründung, er sei in seiner Kritik „zu weit gegangen“, habe Errungenschaften verhöhnt und „Lokalismus“ propagiert. 1962 wurde er im Rahmen einer Generalamnestie formell begnadigt, lehnte diese jedoch ab, da er sie nicht als Schuldeingeständnis, sondern als demütigende Gnade empfand; er forderte Rehabilitation, nicht Vergebung.

Der Fall Čižmek verdeutlicht die Schattenseiten des sozialistischen Systems: die Bestrafung intellektuell anspruchsvoller, innersozialistischer Kritik, die nicht den Sturz der Regierung, sondern deren Verbesserung forderte. Er offenbart zudem die Mechanismen zur Disziplinierung politisch unliebsamer Stimmen – von Verhören bis hin zur psychiatrischen Diskreditierung – und zeigt die Grenzen der Meinungsfreiheit in einem System auf, das sich zwar deklarativ zu Demokratie und öffentlicher Debatte bekannte, diese Ideale in der Praxis aber nicht zuließ.

Nastanek in razvoj ruralnega socialističnega podjetja

Primer Kovinske industrije Ig

Jelka Piškurić*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.294>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94(497.4):338.246.025.87

Potrjeno – Accepted: 23. 9. 2025 | Objavljeno – Published: 29. 12. 2025
1.02 Pregledni znanstveni članek – 1.02 Review article

Jelka Piškurić: Nastanek in razvoj ruralnega socialističnega podjetja. Primer Kovinske industrije Ig. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 96=61(2025), 3, str. 54–78

Avtorica v prispevku obravnava razvoj Kovinske industrije Ig v času socializma. Preko tega lokalnega podjetja izpostavlja značilnosti socialističnega razvoja podeželja in opozarja, da je bil socializem družbeni sistem z ideologijo industrijske modernizacije. Podjetje je nastalo na podlagi druge faze nacionalizacije, s katero je država leta 1948 vzpostavila nove gospodarske odnose v skoraj vseh neagrarnih panogah; ukrep je imel poleg gospodarskega tudi politično ozadje. Kovinska industrija Ig, ki so jo takratne oblasti razumele kot podjetje okrajnega pomena, se je od skromnih začetkov počasi širila in do konca obravnavanega obdobja začela proizvajati širok nabor izdelkov. Postala je največji delodajalec v kraju, a ni bila pomembna le za njegov gospodarski razvoj, temveč je sodelovala tudi na drugih področjih družbenega življenja kraja.

Ključne besede: socializem, nacionalizacija, podeželje, gospodarski razvoj, industrializacija, Kovinska industrija Ig, 1948–1990.

* Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija, jelka.piskuric@scnr.si, ORCID: 0000-0002-2202-7330. – *Jelka Piškurić, PhD, Research Fellow, Study Centre for National Reconciliation, Ljubljana (SCNR), Tivolska 42, SI 1000 Ljubljana, Slovenia, jelka.piskuric@scnr.si, ORCID: 0000-0002-2202-7330.*

Jelka Piškurić: The Emergence and Development of a Rural Socialist Enterprise. The Case of the Ig Metal Industry. Review for History and Ethnography, Maribor 96=61(2025), 3, pp. 54–78

In this article, the author examines the development of the Ig Metal Industry during the socialist period. Through the example of this local enterprise, she highlights key characteristics of socialist rural development and emphasizes that socialism was a social system grounded in the ideology of industrial modernization. The company was established as part of the second phase of nationalization, through which the state in 1948 introduced new economic relations in almost all non-agricultural sectors; this measure had not only economic but also political motives. The Ig Metal Industry, which the authorities of the time regarded as an enterprise of district-level importance, gradually expanded from modest beginnings and by the end of the period under review began producing a wide range of products. It became the largest employer in the locality, but its significance extended beyond economic development, as it also played an active role in other areas of the community's social life.

Keywords: socialism, nationalization, rural areas, economic development, industrialization, Ig Metal Industry, 1948–1990.

UVOD

Po zaključenem procesu izgradnje nove ljudske oblasti, ki ga označuje sprejem jugoslovanske ustave na začetku leta 1946, se je partijsko vodstvo lahko posvetilo tudi gospodarski politiki in obnovi države. Petletni načrt za razvoj narodnega gospodarstva, ki se je zgledoval po sovjetskem, je bil sprejet aprila 1947. Določal je splošne okvire razvoja in naloge podjetij splošnega državnega pomena. Na njegovi podlagi je bil julija istega leta sprejet še republiški petletni načrt, ki je urejal razvoj industrije republiškega pomena. Gospodarski razvoj je slonel na izgradnji težke industrije in elektrifikacije; med prednostnimi nalogami sta bila še povečanje kmetijske proizvodnje in razvoj zadružništva.¹

Podeželje pa v smernice petletnega načrta ni bilo vključeno le s kmetijsko proizvodnjo ampak tudi z razvojem krajevnega gospodarstva ter pri mobilizacije delovne sile za velike projekte prve petletke.² Krajevna podjetja naj bi postala gonilna sila pri razvoju podeželja; krajevnim ljudskim odborom naj bi namreč prispevala sredstva za obnovo in razvoj, ki jih država ni zmogla zagotoviti. *»Treba je ogromno denarja, ki ga rabi država danes za uresničenje občedržavnega plana in nam zato ne more veliko primakniti. Kako bomo potem prišli do dohodkov, da bomo lahko dvignili naše vasi in kraje iz zaostalosti?«*

¹ Prinčič, Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945–1950, str. 122–124; Prinčič, Načela gospodarske politike v prvi petletki, str. 881–883.

² ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 14, a. e. 17, Zapisnik konference KLO Ig, Iška vas, Matena, Pijava Gorica, Želimlje, Tomišelj, Golo in Rakitna, 26. 6. 1947, str. 1.

so se leta 1948 spraševali v *Kmečkem glasu*.³ Odgovor je bil na dlani: »Lahko rečemo, da bodo pri tem nosila glavno breme prav krajevna podjetja.«⁴

Nova oblast je na podlagi razlaščenega premoženja začela oblikovati nove gospodarske osnove. Nacionalizacija je bila kot eden od povojnih razlastitvenih ukrepov neposredno povezana z izgradnjo novega družbenega in gospodarskega sistema. Potekala je v treh fazah. Prvi dve sta se nanašali na zasebna gospodarska podjetja in sta potekali v letih 1946 in 1948. Tretja je nekoliko kasneje, leta 1958, zajela še najemne zgradbe in gradbena zemljišča. Če so bila v prvi fazi nacionalizacije podržavljena vsa tista zasebna gospodarska podjetja, ki so bila razglašena za podjetja zveznega ali republiškega pomena, je druga faza zajela vsa preostala zasebna gospodarska podjetja. Izvedena je bila zelo temeljito, saj je zajela tudi tiste obrtne delavnice, ki so zaposlovale malo delavcev.⁵ Z drugo nacionalizacijo, ki je potekala aprila in maja 1948, je država vzpostavila nove gospodarske odnose v skoraj vseh neagrarnih panogah. Ukrep je imel tako gospodarsko kot politično ozadje. Z njim je Jugoslavija zaradi težav pri uresničevanju petletnega plana skušala mobilizirati nova sredstva in hkrati v napetih odnosih s Sovjetsko zvezo dokazovala svojo pravovernost.⁶

Podjetje, ki si ga bomo ogledali v nadaljevanju, je bilo eno od takih, ki je nastalo na osnovi premoženja, razlaščenega z drugo nacionalizacijo. Ni bilo zgolj krajevno podjetje ampak podjetje okrajnega pomena, kar pomeni, da je njegovo ustanovitev in razvoj nadzoroval Okraj Ljubljana okolica.

DRUGA FAZA NACIONALIZACIJE NA IGU

Ig kot podeželski kraj prve faze nacionalizacije ni občutil, druga faza pa je zajela dve obrtni podjetji, ključavničarsko delavnico Cirila Podržaja in opekarno v Dragi pri Igu.⁷ Naselje, ki leži ob južnem robu Ljubljanskega barja, je od središča glavnega mesta oddaljeno le dobrih deset kilometrov. S svojo lego predstavlja naravni center za vasi izpod vznožja Krima in vasi hribovitega zaledja Mokreca. Do druge svetovne vojne je ohranjalo pretežno vaški značaj z nekaj obrtnimi delavnicami. Njegov gospodarski razvoj je bil počasen. Glavni vir dohodka Ižancev je izhajal iz kmetijske dejavnosti z izrabo gozda; obrt je bila slabše razvita. Največji obrtnik je bil ključavničar Ciril Podržaj, ki je

³ *Kmečki glas*, 1. 1. 1948, str. 12, Zakaj krajevna gospodarstva?.

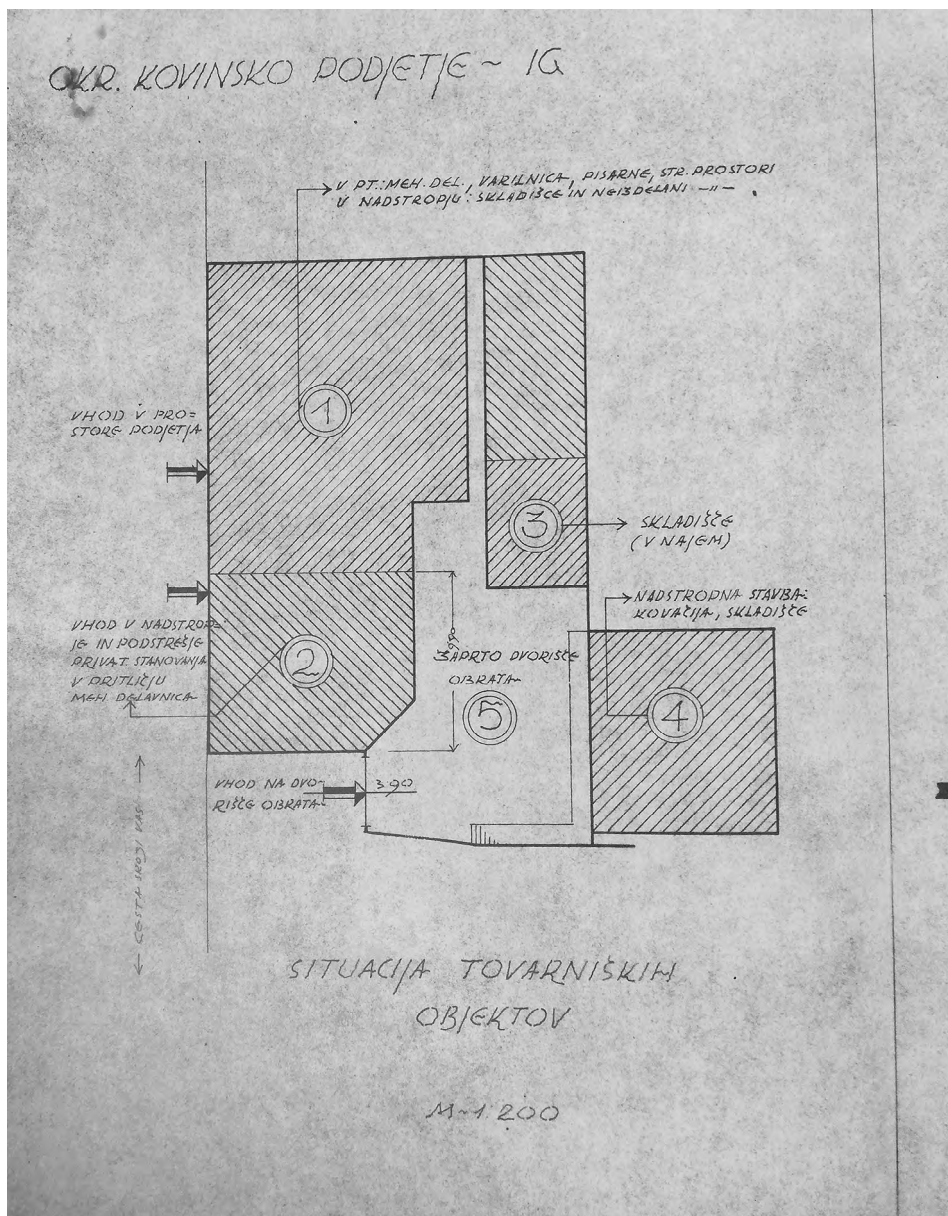
⁴ Prav tam.

⁵ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 224–227; Žontar, Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja, str. 8–9.

⁶ Prinčič, *Podržavljanje gospodarstva*, str. 876–877.

⁷ Piškurić, *Na robu Ljubljanskega barja*, str. 75–77.

izdeloval štedilnike, peči, izdelke za kmetijstvo, ograje in kovinsko pohištvo, in jih prodajal tudi na širšem trgu.⁸

Slika 1: Načrt prostorov Okrajne kovinske industrije Ig neposredno po nacionalizaciji (hrani: ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 135, a. e. 186).

⁸ Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 66–70; Orožen Adamič in dr., *Ig*, str. 101; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 347.

Njegova obrtna delavnica je bila nacionalizirana 28. aprila 1948. Podržaju pa so pri tem odvzeli dve poslopji s pripadajočim zemljiščem ter več strojev in orodje za opravljanje obrti. Poslopji sta ležali v centru Iga, nasproti župnijske cerkve. Šlo je za enonadstropno stanovanjsko hišo z delavnico v pritličju in poslopje na dvorišču, ki ga je Podržaj uporabljal za delavnico in skladišče. Nacionalizirana posest z nepremičninami in inventarjem je bila 19. maja 1948 izročena v upravljanje Okrajnega ljudskega odbora (OLO) Ljubljana okolica, ki je na njeni osnovi v naslednjem mesecu ustanovil novo podjetje z imenom Okrajno kovinsko podjetje Ig. OLO Ljubljana okolica je podjetju nacionalizirano posest dodelil v osnovna sredstva. Poleg tega je dobilo še nedograjeno stavbo nekdanje Kmetijske hranilnice in posojilnice Ig.⁹

Zanimivo je, da Podržaja ni bremenila medvojnja aktivnost. Nasprotno, neposredno po koncu druge svetovne vojne je bil aktiven v družbenem življenju Iga. Do leta 1948 je vodil Krajevni kino Ig, ki je uporabljal njegovo opremo za projiciranje filmov. Bil je predsednik nadzornega odbora Naproze Ig, upravnik članov zadruga Železopromet, tajnik krajevnega gasilskega društva, predsednik gradnje zadružnega doma ter predsednik medzadružnega odbora obnovitvenih zadrug Ig, Golo in Iška vas.¹⁰ Po nacionalizaciji pa je oblast na Podržaja, tako kot na mnoge druge razlaščene podjetnike, gledala z nezaupanjem in ga imela pod budnim nadzorom.¹¹ Podržaj je v novem podjetju sprva ostal obratovodja, nato pa se je zaposlil drugje. Osemčlanska družina s šestimi otroki je še naprej živela v stanovanjskem delu hiše. Podržaj je leta 1951 sicer prosil za razveljavitev dela odločbe, s katero mu je bila odvzeta stanovanjska hiša, a mu ni bilo ugodeno. V obrazložitvi je navedel, da stanovanjski del hiše prvotno ni bil nacionaliziran, ampak je Okrajna kovinska industrija Ig prostore pridobila naknadno.¹² Občinski organi so o njem sredi petdesetih let prejšnjega stoletja še vedno pisali, da naj bi imel skrajno slab odnos do oblasti in do bivšega podjetja, da preko delavcev dela proti vodstvu podjetja, da ne želi sodelovati z občinskim ljudskim odborom in da se ne odziva na njihova vabila.¹³ Nekaj let kasneje so se strasti vendarle umirile in Podržaj se

⁹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/7, t. e. 9, a. e. 231, Odločba o ustanovitvi okrajnega gospodarskega podjetja, 8. 6. 1948; Popis in cenitev, str. 1–8; Kupoprodajna pogodba, 20. 7. 1948; SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 28, a. e. 40, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 1; *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 1.

¹⁰ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 135, a. e. 186, Prepis dopisa Podržaj Cirila na Predsedstvo vlade LR Slovenije, 23. 6. 1951.

¹¹ Prim. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 230.

¹² ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 28, a. e. 40, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 2; SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 135, a. e. 186, Prepis dopisa Podržaj Cirila na Predsedstvo vlade LR Slovenije, 23. 6. 1951; Dopis S-nac. 46/29–50 (Podržaj Ciril, Ig), 15. 8. 1951.

¹³ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 135, a. e. 186, Podržaj Ciril Ig, informacije, 28. 5. 1954.

v šestdesetih letih prejšnjega stoletja znova omenja kot spoštovan predsednik Krajevne skupnosti Ig.¹⁴

V nadaljevanju si bomo ogledali postopen razvoj te nacionalizirane delavnice, od skromnih začetkov do podjetja, ki je postalo pomemben delodajalec za Ig in njegovo zaledje.

PORODNE TEŽAVE OKRAJNE KOVINSKE INDUSTRIJE IG

Prvi upravnik Okrajnega kovinskega podjetja Ig je postal Janez Grmek; leta 1949 ga je nasledil Jože Zupančič.¹⁵ Podjetje, ki se je decembra tega leta preimenovalo v Okrajna kovinska industrija Ig,¹⁶ je do leta 1951 napredovalo z majhnimi koraki. Njegov strojni park je bil zastarel in iztrošen, prostori pa pretesni za vse dejavnosti, ki si jih je zadalo podjetje. Zato je leta 1949 začelo adaptirati sosednjo stavbo kmečke hranilnice in poleg nje graditi leseno lopo za skladišče.¹⁷ Omenjene adaptacije so potekale počasi; pri delih in popravilu strojev so morali sodelovati tudi delavci. Podjetje se je v letu 1951 preusmerilo v izdelavo manjših izdelkov, za katere je bilo več povpraševanja. Kot eno od večjih težav je izpostavljalo slabo storilnost in nedisciplino delavcev. Največ izostankov je bilo v mesecu juniju, ko je bilo največ kmečkih opravil.¹⁸ Prav tako je imelo težave z nakupom materiala, ki ga je primanjkovalo, in visokimi cenami v prosti prodaji. Zato je po eni strani prekomerno kopičilo zaloge, po drugi pa polizdelke, ki jih ni moglo dokončati.¹⁹

Z razvojem podjetja in njegove dejavnosti se je postopoma povečevalo tudi število zaposlenih. Takoj po nacionalizaciji je zaposlovalo le tri kvalificirane delavce in tri vajence; do konca leta 1948 je število zaposlenih naraslo na 12, leta 1951 na pa na 37.²⁰ Avgusta 1950 je bil izvoljen prvi delavski svet, ki so

¹⁴ ZAL, SI_ZAL_LJU/0460, t. e. 1, a. e. 1, Šolska kronika državne ljudske šole na Igu, str. 94, 104.

¹⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/7, t. e. 9, a. e. 231, Odločba o ustanovitvi okrajnega gospodarskega podjetja, 8. 6. 1948; Dekret o nastavitvi v državni službi, 26. 1. 1949.

¹⁶ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/7, t. e. 9, a. e. 231, Odločba, 9. 12. 1949.

¹⁷ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 1; *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 1.

¹⁸ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta, 25. 4. 1953, str. 1; Poročilo o poslovanju podjetja za l. 1952, str. 2–3; t. e. 32, a. e. 482, Poročilo o poslovanju, 15. 3. 1952, str. 1; t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 3.

¹⁹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 482, Poročilo o poslovanju, 15. 3. 1952, str. 1–2.

²⁰ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 484, Gospodarska analiza Okrajne kovinske industrije Ig pri Ljubljani, str. 3.

ga sestavljali zaposleni.²¹ V okviru podjetja je prav tako delovala sindikalna podružnica.²²

Slika 2: Delavci Okrajne kovinske industrije Ig leta 1952 pri delu
(foto: Vlastja Simončič, hrani: MNSZS).

Čeprav je podjetje v imenu nosilo besedo industrija, so delavci dejansko izdelovali izdelke »v neprimernih prostorih in brez ustrezne opreme in orodja, na popolnoma obrtniški način«.²³ To nakazuje tudi podatek, da je bilo kar 70 odstotkov njihovega dela ročnega in le 30 odstotkov strojnega.²⁴

Leta 1952 je podjetje še nekoliko razširilo nabor izdelkov; izdelovalo je brzoparilnike, elevatorje za seno in slamo, električne ograje za pašo živine, ročne gnojnične črpalke in elevatorje za mline.²⁵ Tega leta je partijska revizijska komisija Okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije (OK KPS) Ljubljana okolica izvedla politično in gospodarsko analizo ižanskega območja ter svojo oceno podala tudi o stanju v Okrajni kovinski industriji Ig. V podjetju, ki je zaposlovalo 38 delavcev in uslužbencev, od tega devet

²¹ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 1.

²² ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta, 25. 4. 1953, str. 2.

²³ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 1.

²⁴ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 28, a. e. 40, Politična analiza Okrajne kovinske industrije na Igu, str. 3.

²⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/5, t. e. 228, a. e. 023-3, Urgenca za ureditev osnovnih sredstev; *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 1.

vajencev, naj bi se delovna disciplina sicer izboljšala, a so še vedno beležili veliko izostankov. Dva delavca sta bila zaradi tega tudi odpuščena.²⁶ Toda podjetje po mnenju revizijske komisije ni dosegalo proizvodnega plana, deloma zaradi preobremenjenosti z adaptacijo stavb ter zaradi slabe in iztrošene strojne opreme, deloma pa zaradi nizke kvalificiranosti delavcev in nediscipline nekaterih delavcev.²⁷ Revizijska komisija je tudi v političnem pogledu stanje v podjetju ocenila kot »nezadovoljivo, kar izhaja iz dejstva, da je večina delavcev polproletarcev«.²⁸ Glavna krivca za nedisciplino delavcev je videla v nekdanjem predsedniku delavskega sveta in v Podržaju, ki mu je očitala, da vzdržuje stike z delavci, »razširja govorice, da bo dobil podjetje vrnjeno, češ da je ukradeno«²⁹ in nasprotuje družbeni ureditvi. Zato je menila, da bi ga bilo treba izseliti iz prostorov podjetja.³⁰ Ocenil političnega stanja v podjetju prav tako ni bilo v prid, da je 45 odstotkov zaposlenih stalno obiskovalo verske obrede, pri čemer je revizijska komisija zapisala, da »posebno eksponiranih primerov verske agitacije« ni bilo zaznati.³¹

Podjetje se je v petdesetih letih prejšnjega stoletja nenehno ukvarjalo s poslovnimi težavami. Proizvodnja je trpela zaradi pomanjkanja surovin; podjetje je imelo težave zlasti z nakupom profilnega železa in tudi s preobremenjenostjo pocinkovalnice Tovarne emajlirane posode Celje, kjer je cinkalo dele brzoparilnikov in elevatorjev.³² Okrajna kovinska industrija Ig zato kljub povečanemu povpraševanju za brzoparilnike, ki je bilo posledica ugodnih državnih subvencij leta 1953, ni zmoгла povečati proizvodnje. V tem času so bili brzoparilniki najpomembnejši izdelek podjetja in poleg tega še elevatorji za seno in slamo. V tem času je začelo izdelovati še električne ograje, a jih zaradi težav pri nakupu surovin ni zmošlo proizvajati v večji količini. Zaradi omejitev strojnega parka, ki je bil zastarel in vezan na izdelke iz pločevine, možnosti za širitev asortimenta ni bilo. Kot dodatno dejavnost je Okrajna kovinska industrija Ig opravljala različne storitve, popravilo orodja in strojev, večinoma za prebivalce bližnje okolice. Sicer pa je svoje izdelke prodajala večjim trgovskim podjetjem po Sloveniji in imela pogodbo za dobavo na Hrvaško in v Vojvodino. Večje naročilo je bila oprema vinske kleti podjetja Vino

²⁶ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 28, a. e. 40, Politična analiza Okrajne kovinske industrije na Igu, str. 3.

²⁷ Prav tam, str. 4.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam, str. 4.

³⁰ Prav tam, str. 4, 5.

³¹ Prav tam, str. 5.

³² ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, Poslovno poročilo za leto 1953, str. 3–4.

v Kopru in izdelava turboventilatorjev za mlinska podjetja ter elevatorjev za žagovino in plutovino.³³

Slika 3: Izdelki Okrajne kovinske industrije Ig, brzoparilniki in elevatorji za seno, 1952 (foto: Vlastja Simončič, hrani: MNSZS).

Podjetju je nenehno primanjkovalo obratnih sredstev. Delovni kolektiv se je moral leta 1953 odpovedati presežku plačnega fonda, da je podjetje lahko prenovilo delavnice na Igu, zgradilo novo skladišče ter kupilo stružnico in tovorni avto.³⁴

Konec leta 1952 je morala Okrajna kovinska industrija Ig po odloku OLO Ljubljana okolica v upravljanje prevzeti še obrat v Šentvidu pri Stični, kar se je izkazalo za težavo in ne poslovno priložnost.³⁵ Obrat v Šentvidu je za matično podjetje izdeloval vgradne štedilnike in ročne gnojnične črpalke ter opravljal manjše storitve za bližnjo okolico. Od združitve je posloval z izgubo, pri čemer so kot glavne dejavnike za slabše rezultate izpostavili slab strojni park, nizko storilnost delavcev in pomanjkanje kvalificiranih delavcev. Poleg tega so delo obrata ovirali oddaljenost od uprave podjetja, pomanjkanje materiala in veliki transportni stroški. Zato je vodstvo Okrajne kovinske industrije Ig

³³ Prav tam, str. 1–4; ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta, 25. 4. 1953, str. 3.

³⁴ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 483, Zapisnik zasedanja delavskega sveta, 22. 3. 1954; t. e. 32, a. e. 480, Poslovno poročilo za leto 1953, str. 5.

³⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, 1952 Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta, 25. 4. 1953, str. 1; Poročilo o poslovanju podjetja za l. 1952, str. 3.

sklenil ukiniti že leta 1952, kar je nato začasno preprečil delavski svet.³⁹ A težave v poslovanju DUR-a so se nadaljevale. Leta 1953 je imel med 25 in 40 abonentov; pijačo je točil tudi zunanjim gostom.⁴⁰ Vse njegove posle je vodila Kovinska industrija Ig.⁴¹ V najemu je imel poslovne prostore nekdanjega gostilničarja Franca Gerbca. Zaradi slabega poslovanja in zmanjšanja potreb je bil nato leta 1954 dokončno ukinjen.⁴² Njegova osnovna sredstva so bila brezplačno prenesena na Krajevno gostinsko podjetje Ig. Pijača, hrana in drobni inventar pa so bili proti plačilu oddani Gostišču Gerbec, ki je začelo obratovati v okviru krajevnega gostinskega podjetja.⁴³

Direktor Kovinske industrije Ig (KIG), kakor se je po novem imenovalo podjetje, je septembra 1953 postal Jože Ravber. Leta 1954 ga je za krajši čas nasledil dotedanji komercialni vodja Jože Nered, ob koncu leta pa je bil za direktorja imenovan Zlatko Krulej. Tega leta je bilo v podjetju povprečno zaposlenih 56 delavcev in uslužbencev ter devet vajencev.⁴⁴

Konec marca 1954 je bil ukinjen tudi obrat v Šentvidu, stroji in material pa prepeljani na Ig.⁴⁵ Kovinska industrija Ig je tega leta kupila še stroje iz likvidiranega podjetja Oljarna Ljubljana; za demontažo in ponovno montažo so poskrbeli delavci sami. Ti stroji so podjetju končno omogočili razširitev proizvodnje na nove izdelke; začelo je z izdelavo pločevinaste embalaže. Nakup strojev je omogočilo dolgoročno investicijsko posojilo OLO Ljubljana okolica; z njim je podjetje dokončno odplačalo tudi tovorni avto. Istega leta je zgradilo še garažo in dokončalo skladišče.⁴⁶ Še vedno pa je njegovo proizvodnjo oviralo pomanjkanje surovin, zaradi česar ni delalo s polno zmogljivostjo. Težave je imelo zlasti pri proizvodnji kovinske embalaže; nadaljevale so se tudi težave s cinkanjem, zaradi česar je podjetje želelo urediti pocinkovalnico na Igu. Na prodajo kmetijskih strojev pa sta vplivala zmanjšanje subvencij in slabša kakovost nekaterih izdelkov.⁴⁷

³⁹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 480, Poročilo o poslovanju DUR-a za leto 1952.

⁴⁰ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 481, Zapisnik, 26. 3. 1954; Poslovno poročilo o poslovanju DUR-a Kovinske industrije Ig v letu 1953.

⁴¹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 481, Zapisnik, 26. 3. 1954.

⁴² ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 32, a. e. 481, Poslovno poročilo o poslovanju DUR-a Kovinske industrije Ig v letu 1953.

⁴³ ZAL, SI_ZAL_LJU 31/4, t. e. 8, a. e. 117, Zaključni račun za leto 1954 Kovinska industrija Ig pri Ljubljani, Proizvodnja in problemi v proizvodnji, str. 2.

⁴⁴ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 8, a. e. 117, Proizvodnja in problemi v proizvodnji, str. 1.

⁴⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 8, a. e. 117, Poročilo o izrednem inšpekcijskem pregledu, str. 1.

⁴⁶ Prav tam, str. 5; ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 8, a. e. 117, Proizvodnja in problemi v proizvodnji, str. 1; *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 2; *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁴⁷ ZAL, SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 8, a. e. 117, Proizvodnja in problemi v proizvodnji, str. 1–2.

Kljub reorganizaciji in širitvi dejavnosti na proizvodnjo embalaže se je Kovinska industrija Ig še naprej srečevala s poslovnimi težavami. Začetne neuspehe v novi proizvodni dejavnosti je podjetje pripisalo starim strojem za izdelavo embalaže; prav tako so se morali delavci priučiti novemu načinu dela.⁴⁸ Prodaja brzoparilnikov se je skoraj ustavila in podjetje se je od leta 1956 čedalje bolj usmerjalo v izdelovanje pločevinaste embalaže.⁴⁹ Postopoma se je začelo širiti. Leta 1958 je kupilo prvi službeni avto, leta 1959 prvi avtomatski stroj za zapiranje sodov. Konec leta 1958, ko je Lesno industrijsko podjetje (LIP) Ljubljana na Igu ukinilo obrat žage, pa je Kovinska industrija Ig dobila še zemljišče in vsa osnovna sredstva ukinjenega obrata. Že v naslednjem letu je v opuščeno stavbo ukinjene žage namestila oddelek težke embalaže.⁵⁰

A podjetje je v tem času zašlo tudi v finančne težave, ki naj bi bile posledica notranjih trenj in slabe discipline, slabega finančnega poslovanja in nižanja proizvodnje. Zato je moralo leta 1959 zamenjati direktorja in nekaj članov delavskega sveta.⁵¹ Podjetje je krivdo za slabše rezultate iskalo še v težavah z dobavo električne energije in tudi v izčrpani delovni sili, *»to pa zato, ker tudi doma delajo, dočim v službi pa ne zmorejo,«* je pojasnil novi direktor Srečko Žerjav iz Nove vasi pri Rakeku, ki so ga opisali kot politično zelo aktivnega.⁵²

Delovne razmere so bile skromne, delo pa *»težko in umazano«*.⁵³ Delavci so v želji po boljšem življenju marsikaj potrpele, med njimi so se spletale tudi nove vezi: *»V odprte delavnice je pozimi nanašalo sneg in voda za preizkus sodov je v kadeh sprti zmrzovala. Ni bilo delovnih oblek, čevljev in rokavic. Roke so bile izdelane, porezane in pomodrele od mraza. V tretji izmeni so se oči zapirale kar same od sebe. Marsikdo je malico, ki jo je sestavljal kos kruha in 'zorc' pojedel naskrivaj, ker ga je bilo sram pred sodelavci. Vendar je vse to ozarjala mladost, velika želja, da bi delo obdržali in hrepenenje po boljšem in lepšem. Lajšalo ga je tovarštvo, smeh in prešernost, skrite in manj skrite ljubezni in celo kakšna solza mladostnih težav. Smo že kdaj prešteli 'kovinske' zakone? In tako ostajajo na te čase v glavnem lepi spomini – celo na sode, ki zamrznjeni niso puščali, do Reke pa so se odtajali in je mojster zmerjal, da se je kresalo, dekleta so pa jokala. Pa spomini na kavo (ne pravo), ki se je grela v mil-*

⁴⁸ *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁴⁹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 5, a. e. 33, Poročilo s področja gospodarstva, kmetijstva in gozdarstva, komunale, gradbeništva in stanovanjskih zadev, str. 1.

⁵⁰ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 3–6; ARS, SI AS 1129, t. e. 7, a. e. 338, Dopis št. 3243/1–59, 17. 11. 1958; Problematika ukinitve lesnopredelovalnega obrata Ig v sklopu lesnoindustrijskega podjetja LIP Ljubljana.

⁵¹ *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁵² ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, t. e. 1, a. e. 2, Zapisnik razširjene seje Občinskega komiteja ZKS Ljubljana - Rudnik, 21. 9. 1959, str. 1; t. e. 1, a. e. 7, Podatki o direktorjih, 4. 2. 1961.

⁵³ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 4.

nici za preizkus sodov in se je steklenica prekucnila, lastnik pa ob pitju spuščal mehurčke: 'madona, kakšen kofe mi je danes skuhala'. Res je bilo lepo – celo 'mučilnik' v oddelku TE, ki je človeku izsesaval moči in bi nanj najraje pozabil – in tudi udarniško delo ob sobotah popoldne in ob nedeljah za 'Boljši jutri'.⁵⁴

ŠIRITEV PODJETJA IN NOVI IZDELKI

Kovinska industrije Ig je šestdeseta leta prejšnjega stoletja začela še dokaj skromno, sredi desetletja pa se začne postopna a vztrajna širitev proizvodnje.

Podjetje je leta 1960 zgradilo lakirnico in program izdelkov razširilo na izdelovanje sodov in hobokov za potrebe kemične in prehranske industrije, še vedno pa je izdelovalo tudi električne pastirje, gnojnične črpalke, vakuumske rezervoarje in nekatere manjše izdelke (lopatke za premog, smetišnice, ključke za konzerve).⁵⁵ Čeprav se je trudilo izboljšati strojno opremo, je modernizacija potekala počasi. Podjetju je primanjkovalo lastnih sredstev za širitev proizvodnje, zato je bilo odvisno od državne pomoči. Omejitve za širitev proizvodnih zmogljivosti so ostajale podobne kot v preteklem desetletju: omejitve pri uvozu surovin, neugodne razmere na domačem trgu, slaba mehanizacija in struktura delovne sile ter majhni obratni prostori.⁵⁶ Možnosti za izgradnjo načrtovane pocinkovalnice, ki naj bi bila ob delavnicah v centru naselja, so bile slabe. Podjetje je sicer zaprosilo za gradbeno dovoljenje, a ni predvidelo čiščenja odpadnih vod.⁵⁷ Poleg tega je navajalo še težave s transportom zaradi oddaljenost od železniške proge, ki je bila na Škofljici. Zaradi omenjenih dejavnikov ni več videlo prihodnosti v proizvodnji težke embalaže, ampak je v želji po izboljšanju poslovanja iskalo nove priložnosti, zlasti v izdelavi manjših artiklov. Leta 1960 se je s sekretariatom za notranje zadeve uspešno dogovorilo, da bo prevzelo izdelavo registrskih tablic.⁵⁸

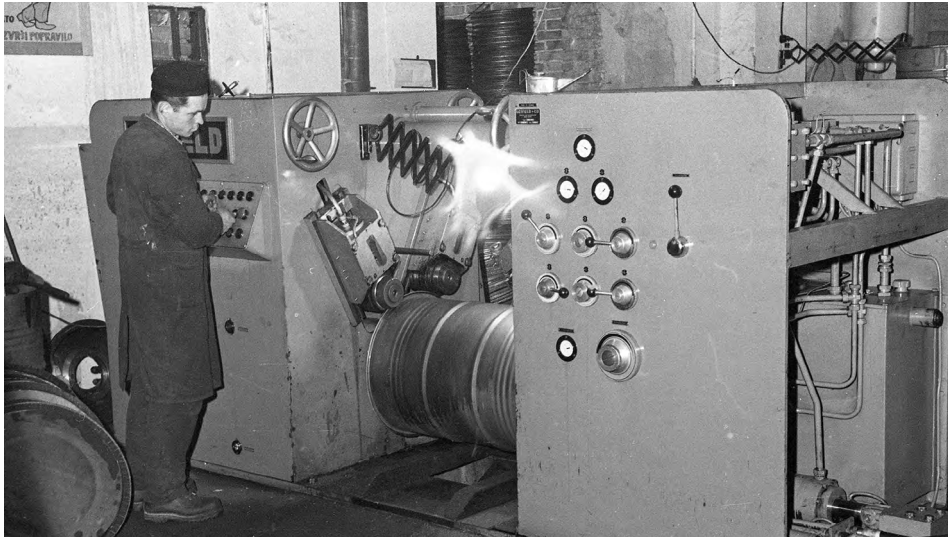
⁵⁴ Prav tam, str. 4–5.

⁵⁵ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 3; ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 4, a. e. 7, Zapisnik 25. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev, 15. 2. 1962, Poročilo o delu sveta za industrijo ObLO Ljubljana – Vič – Rudnik za razdobje od njegove izvolitve do danes, str. 3.

⁵⁶ ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, t. e. 2, a. e. 12, Zapisnik z letne konference organizacije ZK v Kovinski industriji na Igu, 24. 10. 1960, str. 2; *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁵⁷ ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, t. e. 2, a. e. 12, Zapisnik partijskega sestanka ZK Kovinske industrije Ig, 9. 12. 1960, str. 2; SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 73, a. e. 119, Odločba št. 07/4-EA-34/2–61, 25. 10. 1961, str. 1–2.

⁵⁸ ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, t. e. 2, a. e. 12, Zapisnik z letne konference organizacije ZK v Kovinski industriji na Igu, 24. 10. 1960, str. 2; Zapisnik partijskega sestanka ZK Kovinske industrije Ig, 9. 12. 1960, str. 2.

Slika 5: Delavec Kovinske industrije Ig izdeluje sode
(foto: Svetozar Busić, hrani: MNSZS).

Osnovni izdelek podjetja je sicer še nekaj časa ostajala kovinska embalaža, s katero je uspelo prodreti na širši jugoslovanski trg. Iskalo pa je tudi možnosti za izvoz, s čimer je upalo na izboljšanje svojega poslovnega uspeha.⁵⁹ Možnost preusmeritve v izvoz je prav tako zaznala Občina Ljubljana Vič – Rudnik, kar je podjetju prineslo podporo občinskega ljudskega odbora ter prednost pri hitrem reševanju vlog in pri dajanju posojil za investicije.⁶⁰ Glavno serijsko proizvodnjo so tako predstavljali sodi in druge kovinske posode za prehrambno in kemično industrijo. Podjetje je še vedno proizvajalo nekatere stroje za kmetijstvo in gospodinjstva, a postopoma se je začelo preusmerjati na proizvodnjo srednje in lahke embalaže ter kovinske galanterije. Večje težave v proizvodnji in koriščenju mehanizacije mu je pri tem povzročalo prešibko električno omrežje.⁶¹

⁵⁹ *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁶⁰ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 4, a. e. 7, Zapisnik 25. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev, 15. 2. 1962, Poročilo o delu sveta za industrijo ObLO Ljubljana – Vič – Rudnik za razdobje od njegove izvolitve do danes, str. 3–10.

⁶¹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, 1, a. e. 3, Poročilo na združitvenem plenumu ZK občine Ljubljana Vič in Rudnik, 23. 1. 1961, str. 2; t. e. 1, a. e. 7, Podatki o direktorjih, 4. 2. 1961; SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 4, a. e. 7, Zapisnik 25. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev, 15. 2. 1962, Poročilo o delu sveta za industrijo ObLO Ljubljana – Vič – Rudnik za razdobje od njegove izvolitve do danes, str. 3–10; SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 65, a. e. 109, Idejna energetska rešitev napajanja Iga z ozirom na njegov urbanistični razvoj, str. 3; *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje; *Naša komuna*, 1. 5. 1963, str. 2, Letos predvsem proizvodnja drobnih kovinskih izdelkov.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je Kovinska industrija Ig postopoma rasla in leta 1961 zaposlovala v povprečju že okoli 160 delavcev. Bila je največje podjetje na Igu.⁶² Večinoma je zaposlovala nekvalificirano in polkvalificirano delovno silo; za njeno usposabljanje je organizirala tudi tečaje za polkvalificirane varilce. Delo je bilo normirano in organizirano v okviru dveh obratov. Vsak je imel svoj delavski svet; o njunih predlogih je odločal centralni delavski svet. Sindikalna organizacija je sodelovala pri organizaciji izobraževanj, kuhinje s toplim obrokom ter letnega dopusta.⁶³ Kulturno življenje in mladinska organizacija v podjetju nista bila razvita; delavci, ki so bili »*skoraj v celoti domačini*«, so zato sodelovali »*v kulturnem ter telesnovzgojnem življenju na terenu*«. ⁶⁴

V tem času sta uprava podjetja in del obratov še vedno bila v centru vasi »*v več ali manj zasilnih stavbah*«. ⁶⁵ A to se je kmalu spremenilo, saj je podjetje na začetku desetletja na zemljišču, ki ga je dobilo s strani LIP Ljubljana, začelo graditi nove proizvodne prostore, obrat družbene prehrane in upravno stavbo, in sicer tako s posojili kot z odrekanjem delavcev, ki so ostali brez povečevanja osebnih dohodkov in delitve dobička. ⁶⁶

V letu 1964 je Kovinski industriji Ig uspelo prodreti tudi na tuje tržišče; izvažala je večinoma v Italijo in deloma v Avstrijo. Sicer pa so se v tem desetletju nadaljevale težave z nakupom osnovnih surovin, zaradi česar je pogosto podjetje delalo pod svojimi zmogljivostmi. Njegov položaj je nekoliko poslabšala še gospodarska reforma leta 1965. ⁶⁷ V tem času je podjetje postopoma prešlo na 42-urni delovnik. Leta 1964 je najprej uvedlo 48-urni delovnik, leta 1965

⁶² ZAL, SI_ZAL_LJU/0694, 1, a. e. 3, Poročilo na združitvenem plenumu ZK občine Ljubljana Vič in Rudnik, 23. 1. 1961, str. 2; t. e. 1, a. e. 7, Podatki o direktorjih, 4. 2. 1961; SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 4, a. e. 7, Zapisnik 25. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev, 15. 2. 1962, Poročilo o delu sveta za industrijo ObLO Ljubljana – Vič – Rudnik za razdobje od njegove izvolitve do danes, str. 3–10; SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 65, a. e. 109, Idejna energetska rešitev napajanja Iga z ozirom na njegov urbanistični razvoj, str. 3.

⁶³ *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje; ZAL, SI_ZAL_LJU/0460, t. e. 1, a. e. 1, Šolska kronika državne ljudske šole na Igu, str. 72.

⁶⁴ *Naša komuna*, 1. 1. 1962, str. 7, Pri Kovinski industriji Ig vedno bolje.

⁶⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 65, a. e. 109, Idejna energetska rešitev napajanja Iga z ozirom na njegov urbanistični razvoj, str. 3.

⁶⁶ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 65, a. e. 109, Idejna energetska rešitev napajanja Iga z ozirom na njegov urbanistični razvoj, str. 3; *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 6.

⁶⁷ ARS, SI AS 1129, t. e. 70, a. e. 2055, Kovinska industrija Ig pri Ljubljani, Problematika; ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 10, a. e. 19, Zapisnik 38. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 2. 9. 1965, Razprava o izvajanju gospodarske reforme v delovnih organizacijah na območju občine, str. 1–3.

45-urnega in leta 1967 42-urnega.⁶⁸ Podjetje je menilo, da ga je skrajšanje delovnega časa prizadelo v manjši meri kot ostala podjetja.⁶⁹ Bolj ga je prizadelo pomanjkanje surovin in reprodukcijskega materiala, ki se je nadaljevalo v drugo polovico desetletja in ga oviralo pri izpolnjevanju planov.⁷⁰ Težave je imelo tudi z visokimi terjatvami do kupcev.⁷¹ Prav tako je slaba ostajala izkoriščenost strojnega parka; podjetje je namreč še vedno čakalo na izgradnjo nove transformatorske postaje, ki bi izboljšala električno napetost.⁷²

Podjetje je kljub opisanim težavam postopoma raslo in širilo svoje dejavnosti. Raslo pa je tudi število zaposlenih, ki je že ob koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja preseгло 200, in rasli so njihovi osebni dohodki.⁷³ Po drugi

⁶⁸ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 11, a. e. 21, Zapisnik 46. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 10. 2. 1966, Informacija o uvajanju 42-urnega delovnega tedna v občini Ljubljana – Vič – Rudnik, str. 3; t. e. 14, a. e. 31, Zapisnik 17. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 23. 5. 1968, Poslovanje gospodarskih organizacij ob skrajševanju delovnega časa in uvajanju 42-urnega delovnega tedna, str. 1.

⁶⁹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 14, a. e. 31, Zapisnik 17. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 23. 5. 1968, Poslovanje gospodarskih organizacij ob skrajševanju delovnega časa in uvajanju 42-urnega delovnega tedna, str. 2.

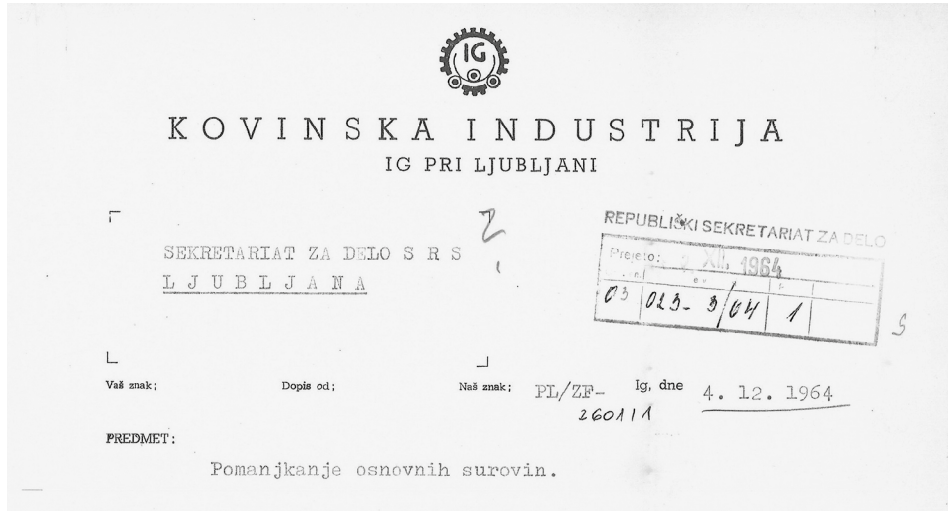
⁷⁰ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 12, a. e. 25, Zapisnik 59. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 2. 2. 1967, Analiza pogojev gospodarjenja v letu 1967, str. str. 111; t. e. 14, a. e. 30, Zapisnik 13. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 22. 2. 1968, Analiza pogojev gospodarjenja v letu 1968, str. 80; t. e. 16, a. e. 35, Zapisnik 2. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 22. 5. 1969, Analiza zaključnih računov delovnih organizacij za leto 1968, str. 19.

⁷¹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 15, a. e. 33, Zapisnik 23. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 26. 12. 1968, Analiza periodičnih obračunov delovnih organizacij za obdobje januar-september 1968, str. 13; t. e. 16, a. e. 36, Zapisnik 6. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 18. 9. 1969, Pregled nekaterih pokazateljev likvidnosti poslovanja posameznih gospodarskih organizacij v prvem polletju 1969, str. 10.

⁷² ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 16, a. e. 34, Zapisnik 25. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 27. 2. 1969, razprava k Obravnavi in sprejemu predloga odloka o proračunu občine Ljubljana – Vič – Rudnik za leto 1969, str. 26.

⁷³ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 10, a. e. 19, Zapisnik 38. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 2. 9. 1965, Informacija o izvajanju gospodarske reforme v gospodarstvu v občini, tabela 3, Povprečni mesečni dohodek na zaposlenega, str. 1; t. e. 12, a. e. 23, Zapisnik 53. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 22. 9. 1966, Poročilo o rezultatih gospodarskih organizacij v prvem polletju 1966, Industrija – Tabela 5; t. e. 13, a. e. 29, Zapisnik 7. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 19. 10. 1967, Poročilo o gibanju osebnih dohodkov v občini v prvem polletju 1967, str. 8; Analiza periodičnih obračunov delovnih organizacij iz gospodarstva za I. polletje 1967, str. 19; t. e. 14, a. e. 31, Zapisnik 16. seje občinskega zbora in

strani je izobrazbena struktura zaposlenih ostajala nizka. Leta 1969 je imelo podjetje 216 zaposlenih, od tega so imeli trije visokošolsko izobrazbo, eden višješolsko, 17 srednješolsko, 195 pa jih je imelo nižjo izobrazbo.⁷⁴ Podjetje je zaposlovalo delovno silo tudi iz drugih jugoslovanskih republik.⁷⁵

Slika 6: Logotip Kovinske industrije Ig na dopisu iz leta 1964 (hrani: ARS, SI AS 1129, t. e. 70, a. e. 2055).

Ob koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja je imela Kovinska industrija Ig štiri sektorje (tehničnega, splošnega, finančnega in komercialnega) ter šest delovnih enot (težka in srednja embalaža, trgovinska oprema, kovinska galanterija, poljedelski stroji, orodjarna in remont).⁷⁶ Težave z nakupom reprodukcijskega

zboru delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 18. 4. 1968, Analiza zaključnih računov delovnih organizacij za leto 1967 Občina Ljubljana Vič – Rudnik, str. 12, 51; t. e. 15, a. e. 33, Zapisnik 23. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 26. 12. 1968, Analiza periodičnih obračunov delovnih organizacij za obdobje januar-september 1968, str. 14; t. e. 16, a. e. 35, Zapisnik 2. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 22. 5. 1969, Analiza zaključnih računov delovnih organizacij za leto 1968, str. 58.

⁷⁴ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 16, a. e. 36, Zapisnik 4. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 10. 7. 1969, Poročilo in predlog ocene načrtov delovnih organizacij o sprejemanju pripravnikov v letu 1969, str. 3.

⁷⁵ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 18, a. e. 40, Zapisnik 17. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana – Vič – Rudnik, 4. 6. 1970, razprava k Poročilu in predlogu k I. fazi urbanističnega programa za izven mestno območje obline Ljubljana – Vič – Rudnik, str. 27.

⁷⁶ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 6.

materiala so se nadaljevale v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja;⁷⁷ podjetje je leta 1971 zaradi tega doseglo zgolj 62 odstotkov načrtovane proizvodnje. Delo v proizvodnji je še vedno oviralo nihanje električne napetosti v omrežju in pritisk v vodovodnem omrežju. A podjetje je bilo dovolj uspešno, da se je pohvalilo z dovolj velikim številom naročil tako za domači trg kot za izvoz; poslovanje s kooperanti je opisalo kot zadovoljivo.⁷⁸

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je podjetje uspelo še dodatno razširiti svojo dejavnost. Leta 1972 je ustanovilo enoto za ogrevalne naprave, 1973 pa enoto garderobnih omar in stropnih oblog. Hkrati je ukinilo enoto srednje embalaže in enoto kmetijskih strojev.⁷⁹ Leta 1975 je Kovinska industrija Ig dva nova izdelka – aluminijaste radiatorje in aluminijaste stropne obloge – predstavila na zagrebškem velesejmu. Podjetje je imelo okoli 210 zaposlenih, od tega je bila kar polovica žensk. Tako kot druga podjetja se je morala tudi Kovinska industrija Ig v tem času ukvarjati s stabilizacijskim načrtom, ki je temeljil na znižanju materialnih in splošnih stroškov ter povečanju proizvodnje. Poleg tega je podjetje načrtovalo znižanje cen kooperantskih del, pri čemer je imelo več uspeha pri privatnih kooperantih kot pri kooperantih iz družbenega sektorja.⁸⁰ Kovinska industrija Ig je tudi v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja ostajala največji delodajalec v kraju, čeprav je že sedemdeset odstotkov domačinov zaposlitev našlo v bližnji Ljubljani.⁸¹

VLOGA PODJETJA V KRAJU

Do osemdesetih let prejšnjega stoletja se je Kovinska industrija Ig iz obrtne delavnice razširila v podjetje s širokim programom izdelkov, sprva tudi po zaslugi odpovedovanja delavcev, v nadaljevanju pa s pomočjo spremenjenega

⁷⁷ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 20, a. e. 45, Zapisnik 32. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana Vič - Rudnik, 9. 12. 1971, Informacija o industrijski proizvodnji in izvozu v občini v razdobju januar–september 1971, str. 1–6; t. e. 25, a. e. 54, Zapisnik 3. seje zbora združenega dela in 3. seje zbora krajevnih skupnosti skupščine občine Ljubljana Vič - Rudnik, 16. 9. 1974, Analiza poslovanja organizacij združenega dela s področja gospodarstva v občini Ljubljana – Vič – Rudnik v I. polletju 1974, str. 6; *Naša komuna, Delegatska priloga*, 8. 4. 1980, str. 19, O poslovanju organizacij združenega dela v letu 1979.

⁷⁸ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 20, a. e. 45, Zapisnik 32. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Ljubljana Vič - Rudnik, 9. 12. 1971, Informacija o industrijski proizvodnji in izvozu v občini v razdobju januar–september 1971, str. 1–6.

⁷⁹ *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 7.

⁸⁰ *Naša komuna*, 20. 10. 1975, str. 5, Novi aluminijasti radiatorji.

⁸¹ ZAL, SI_ZAL_LJU/0080/2, t. e. 97, a. e. 150, Podrobni urbanistični red naselja Ig, oktober 1974, str. 15.

produktivnega programa. Leta 1983 je moderniziralo lakirnico. Od decembra 1985 je bilo član Sestavljene organizacije združenega dela Astra. Izdelovalo je kovinsko embalažo in galanterijo, trgovinsko opremo, stropne in fasadne obloge, pisarniške in garderobne omare ter ogrevalne naprave. Poleg tega se je ukvarjalo še z montažo trgovinske opreme, stropnih oblog in elektronskih naprav; nudilo je razne storitve in v lastni trgovini prodajalo izdelke na drobno.⁸² Podjetje je v obravnavanem obdobju preživelo tako krizna obdobja kot prestrukturiranja in na koncu pokazalo določene uspehe znotraj socialističnega gospodarstva. Usmeritev podjetja v izdelke iz lahke pločevine je v času obravnavanega obdobja postalo osnova, pri čemer je pomemben delež proizvodnega programa predstavljala izdelava registrskih tablic, s katero je podjetje pričelo leta 1961. Za podjetje je bil prav tako pomemben prodor na zunanji trg.⁸³

A vpliv podjetja je segal preko gospodarskih učinkov, kar je v času socializma veljalo za marsikatero podjetje.⁸⁴ Čeprav je nastalo v specifičnih družbeno-političnih razmerah po koncu druge svetovne vojne, so delovna mesta v industriji za podeželske prebivalce prinesla nov vir dohodka, ki je zaradi neugodne kmetijske politike postal še kako dobrodošel. Položaj zaposlenih sprva ni bil rožnat, a je prinašal upanje v napredek in boljše življenje. Ko je podjetje raslo, so se spreminjale tudi delovne razmere. Pri vpogledu v zgodovino podjetja se vsaj deloma izrisuje tudi njegova povezanost s krajem.

Kovinska industrija Ig ni bila le največji delodajalec na Igu; aktivno je sodelovala tudi pri razvoju kraja. Krajevna skupnost Ig, ki od Občine Ljubljana Vič – Rudnik nikoli ni prejela dovolj finančnih sredstev za vse infrastrukturne projekte, je vedno znova računala na denarni prispevek lokalnih podjetij, zlasti dveh največjih, Kovinske industrije Ig ter Mizarstva in tapetništva Ig. »Tekoče komunalne zadeve urejamo, kolikor pač moremo,« so novinarju *Dela* leta 1972 razložili na krajevni skupnosti, »[n]ajvečkrat si pomagamo s samopriskom občanov in z denarno pomočjo dveh industrijskih podjetij.«⁸⁵ Kovinska industrija Ig je sodelovala pri izgradnji različne infrastrukture, od telefonskega omrežja⁸⁶ do ambulante⁸⁷; pomagala je pri gradnji šolskega

⁸² *Kovinska industrija Ig, 40 let*, str. 7, 8.

⁸³ *KIG – O podjetju; Mostiščar, Glasilo Občine Ig*, 24, št. 3 (2018), KIG praznuje 70 let delovanja, str. 9–10.

⁸⁴ Gl. npr. Hudolin, Litostroj: kovinarski velikan v ljubljanski Šiški, str. 20–30.

⁸⁵ *Delo*, 13. 10. 1972, str. 7, Ižanske želje in žep.

⁸⁶ Prav tam; M. D., Iški avtomatski telefon, str. 3.

⁸⁷ Dimitrič, Ižanci delajo in uspevajo, str. 4; SI_ZAL_LJU/0080/1, t. e. 22, a. e. 49, Zapisnik 46. seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti, 29. 3. 1973, Poročilo o izvršenih zborih volivcev in zborih delovnih ljudi v dneh od 28. 2. do 11. 3. 1973, str. 10.

poslojpa.⁸⁸ Ne nazadnje je sodelovala tudi na drugih področjih družbenega življenja vasi. Z raznimi prispevki je namreč pomagala krajevnim društvom (kulturnemu, športnemu in gasilcem), v katerih so aktivno sodelovali tudi njeni zaposleni.⁸⁹ »Vključevanje v življenje kraja je očitno vsepovsod, posebej pa pri skupnih akcijah. KIG izredno sodeluje tudi z osnovno šolo in skuša pridobiti čim več kadra iz domačih logov. Zato obiskujejo učenci na ekskurzijah KIG že v nižjih razredih in ne spoznajo domače tovarne šele v osmem razredu. Potem so tu še stipendije itd., skratka vzrokov za dobro razumevanje je dovolj,« so se pohvalili v občinskem glasilu.⁹⁰

ZAKLJUČEK

Politično naravnani gospodarski ukrepi povojnih oblasti, ki so bili izvedeni med letoma 1945 in 1948 (zablembe, agrarna reforma in nacionalizacija), so tudi na Igu vzpostavili nove družbene in gospodarske odnose. V prispevku je podrobneje opisan eden od primerov, ki kaže, kakšen je bil vpliv teh ukrepov na nadaljnji razvoj kraja. Podjetje, ki je predstavljeno, se je od skromnih začetkov počasi širilo in postalo največji delodajalec v kraju. A ni bilo pomembno le za njegov gospodarski razvoj, temveč je sodelovalo tako pri razvoju javne infrastrukture kot na drugih področjih krajevnega družbenega življenja. Preko njegove zgodbe pa se zrcalijo širši procesi, ki so zaznamovali socialistično družbo, kot so opuščanje kmetijskih dejavnosti, industrializacija podeželja ter počasna modernizacija, ki je izhajala iz nenehnega pomanjkanja proračunskih sredstev.

IZJAVA O RAZISKOVALNIH PODATKIH

Članek temelji na arhivskih virih, ki so navedeni v poglavju Viri in literatura.

⁸⁸ ZAL, SI_ZAL_LJU/0460, t. e. 1, a. e. 1, Šolska kronika državne ljudske šole na Igu, str. 85–86; P. M., Nova osemrazrednica na Igu, str. 6; *Naša komuna*, januar 1964, str. 6, Prve lopate za novo šolo na Igu; *Delo*, 27. 2. 1964, str. 6, Na Igu gradijo šolo.

⁸⁹ T. G., Telesna kultura terja boljše materialne pogoje, str. 3; ZAL, SI_ZAL_LJU/0460, t. e. 1, a. e. 1, Šolska kronika državne ljudske šole na Igu, str. 89; J. Č., Razvitje prapora na Igu, str. 7; Bukovec in dr., *Prostovoljno gasilsko društvo Ig*, str. 29–30; *Naša komuna*, marec 1965, str. 7, Lepa vas vabi turiste.

⁹⁰ Dimitrić, KIG izvažja enkrat več, kot uvažja, str. 4.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1129 Republiški sekretariat za industrijo Socialistične republike Slovenije, 1956–1965

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

SI_ZAL_LJU/0031 Okrajni ljudski odbor Ljubljana – okolica, 1945–1958

SI_ZAL_LJU/0078 Občinski ljudski odbor Ljubljana Rudnik, 1955–1961

SI_ZAL_LJU/0080 Skupščina občine Ljubljana Vič Rudnik, 1955–1994

SI_ZAL_LJU/0460 Osnovna šola Ig, 1872–1970

SI_ZAL_LJU/0694 Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Ljubljana Rudnik, 1955–1961

Časopisni viri

Č., J. Razvitje prapora na Igu. *Naša komuna, Glasilo občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Vič – Rudnik*, 3, št. 7 (1963): str. 7.

Delo, 1964, 1972.

Dimitrič, Milovan. Ižanci delajo in uspevajo. *Naša komuna, Glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič - Rudnik*, 12, št. 6 (1976), str. 4.

Dimitrić, Milovan. KIG izvaža enkrat več, kot uvaža. *Naša komuna, Glasilo OK SZDL Ljubljana Vič - Rudnik*, 16, št. 6 (1980): str. 4.

G., T. Telesna kultura terja boljše materialne pogoje. *Naša komuna, Glasilo občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Vič - Rudnik*, 1, št. 5–6 (1962), str. 3.

Kmečki glas, Tednik za podeželsko ljudstvo, 1948.

M., P. Nova osemrazrednica na Igu. *Delo*, 5, št. 318 (1963), str. 6.

Mostiščar, Glasilo Občine Ig, 2018.

Naša komuna, Glasilo občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Vič – Rudnik (tudi *Glasilo izdajateljske skupnosti občinske skupščine Ljubljana – Vič – Rudnik, Glasilo občinskega odbora SZDL Ljubljana Vič – Rudnik, Glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič – Rudnik*), 1962–1980.

Spletni viri

KIG – O podjetju, <https://www.kig.si/o-podjetju/> (pridobljeno 10. 3. 2025).

Tiskani viri

Kovinska industrija Ig, 40 let. Nova Gorica: Grafika Soča, 1988.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

Literatura

Bukovec, Franc, Smole, Jernej, Pucihar, Renata, Auber, Andrej, Toni, Vesna in Zgonc, Andreja. *Prostovoljno gasilsko društvo Ig, 130 let.* Ljubljana: Salve, 2013.

Gestrin, Ferdo. *Svet pod Krimom.* Ljubljana, 2016.

Hudolin, Gašper. Litostroj: kovinarski velikan v ljubljanski Šiški. *Ljubljana med nostalgijo in sanjami, Revija za domoznanske vsebine*, 13, št. 1 (2024), str. 7–33.

Mikola, Milko. *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945.* Celje, 2012.

Orožen Adamič, Milan, Gestrin, Ferdo, Bregant, Tatjana, Harej, Zorko, Šašel, Jaroslav, Resman, Blaž in Ferenc, Tone. Ig. V: Marjan Javornik (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije*, 4. zvezek. Ljubljana, 1990, str. 101–102.

Piškurić, Jelka. *Na robu Ljubljanskega barja.* Ljubljana, 2025.

Prinčič, Jože. Načela gospodarske politike v prvi petletki. V: Jasna Fischer (gl. ur.). *Slovenska novejša zgodovina, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992.* Ljubljana, 2005, str. 881–883.

Prinčič, Jože. Podržavljanje gospodarstva. V: Jasna Fischer (gl. ur.). *Slovenska novejša zgodovina, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992.* Ljubljana, 2005, str. 873–878.

Prinčič, Jože. Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945–1950. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 45, št. 2 (2005): str. 121–132.

Žontar, Jože. Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja. *Arhivi*, 13, št. 1–2 (1990): str. 5–11.

Župančič, Jože. *Okraj Ljubljana okolica, Upravni, zemljepisni, gospodarski in statistični priročnik.* Ljubljana: samozaložba, 1953.

NASTANEK IN RAZVOJ RURALNEGA SOCIALISTIČNEGA PODJETJA. PRIMER KOVINSKE INDUSTRIJE IG

Povzetek

Prispevek obravnava postopen razvoj Kovinske industrije Ig v času socializma, preko česar izpostavlja širše procese, ki so zaznamovali socialistično družbo, kot so opuščanje kmetijskih dejavnosti, industrializacija podeželja ter hkrati počasna modernizacija, ki je izhajala iz nenehne pomanjkanja proračunskih sredstev.

Politično naravnani gospodarski ukrepi povojnih oblasti, ki so bili izvedeni med letoma 1945 in 1948 (zaplembe, agrarna reforma in nacionalizacija), so tudi na Igu vzpostavili nove družbene in gospodarske odnose. Kovinska industrija Ig je nastala v specifičnih družbeno-političnih razmerah po koncu druge svetovne vojne, po drugi fazi nacionalizacije, s katero je država leta 1948 vzpostavila nove gospodarske odnose v skoraj vseh neagrarnih panogah; ukrep je imel poleg gospodarskega tudi politično ozadje. Razvila se

je iz nacionalizirane obrtne delavnice ključavničarskega mojstra Cirila Podržaja. Posest je bila izročena Okrajnemu ljudskemu odboru Ljubljana okolica, ki je na njeni osnovi ustanovil novo podjetje kovinske stroke – Okrajno kovinsko podjetje Ig. To se je kmalu preimenovalo v Okrajna kovinska industrija Ig in nato v Kovinska industrija Ig. Delovna mesta v industriji so za podeželske prebivalce prinesla nov vir dohodka, ki je zaradi neugodne kmetijske politike postal še kako dobrodošel.

Začetki podjetja so bili skromni in čeprav je v imenu nosilo besedo industrija, so delavci sprva delali na obrtniški način. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je podjetje nenehno borilo s poslovnimi težavami; njegova proizvodnja je trpela zlasti zaradi pomanjkanja surovin, iztrošenega delovnega parka in slabe storilnosti. Po prestrukturiranju proizvodnje se je začelo postopoma širiti tudi po zaslugi odpovedovanja delavcev. Položaj zaposlenih sprva ni bil rožnat, a je prinašal upanje v napredek in boljše življenje. Z razvojem podjetja se je število zaposlenih postopoma povečevalo; postopoma so se spreminjale tudi delovne razmere. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je imelo podjetje že okoli 210 zaposlenih; od tega je bila kar polovica žensk.

Kovinska industrija Ig, ki je v obravnavanem obdobju preživela tako krizna obdobja kot prestrukturiranja, je relativno uspešno krmarila znotraj socialističnega gospodarstva. Do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja se je iz obrtne delavnice razširila v podjetje s širokim programom izdelkov. Vpliv podjetja je segal tudi preko gospodarskih učinkov, kar je v času socializma veljalo za marsikatero podjetje. Kovinska industrija Ig ni bila le največji delodajalec na Igu, ampak je aktivno sodelovala tudi pri razvoju kraja in bila vpeta v njegovo družbeno življenje.

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF A RURAL SOCIALIST ENTERPRISE. THE CASE OF THE IG METAL INDUSTRY

Summary

The article examines the gradual development of the Ig Metal Industry during the socialist period, using this local enterprise to highlight broader processes that shaped socialist society, including the abandonment of agricultural activities, the industrialization of rural areas, and a slow pace of modernization resulting from a persistent lack of budgetary resources.

Politically motivated economic measures implemented by the post-war authorities between 1945 and 1948 (confiscations, agrarian reform, and nationalization) also established new social and economic relations in Ig. The Ig Metal Industry emerged in specific socio-political circumstances after the end of the Second World War, following the second phase of nationalization, through which the state in 1948 introduced new economic relations in almost all non-agricultural sectors; this measure had not only economic but also political motives. The enterprise developed out of a nationalized craft workshop owned by master locksmith Ciril Podržaj. The property was transferred to the District People's Committee of Ljubljana Surroundings, which used it as the basis for establishing a new metalworking enterprise, the District Metal Enterprise Ig. This was soon renamed the District Metal Industry Ig and later the Ig Metal Industry. Industrial employment provided the rural population with a new source of income, which became particularly important in the context of unfavorable agricultural policies.

The beginnings of the enterprise were modest, and despite the inclusion of the word "industry" in its name, production initially relied on craft-based methods. During the 1950s, the enterprise struggled with persistent business difficulties; production was hindered

primarily by shortages of raw materials, worn-out equipment, and low labor productivity. After the restructuring of production, the enterprise began to expand gradually, partly as a result of workers' sacrifices. Although the position of employees was initially far from favorable, industrial employment offered prospects of progress and a better life. With the development of the enterprise, the number of employees steadily increased, and working conditions gradually improved. By the mid-1970s, the enterprise employed approximately 210 workers, nearly half of whom were women.

Throughout the period under consideration, the Ig Metal Industry experienced both crises and restructuring, yet it navigated the socialist economic system relatively successfully. By the late 1980s, it had grown from a small craft workshop into an enterprise with a broad range of products. Its significance extended beyond economic development, as was characteristic of many enterprises in the socialist period. The Ig Metal Industry became the largest employer in the locality and played an active role in the development of the settlement, while also being closely integrated into its social life.

DIE GRÜNDUNG UND ENTWICKLUNG DES LÄNDLICHEN SOZIALISTISCHEN UNTERNEHMENS. EIN BEISPIEL DER METALLINDUSTRIE IG

Zusammenfassung

Der Artikel erörtert die schrittweise Entwicklung der Metallindustrie Ig während der sozialistischen Ära und beleuchtet dabei umfassendere Prozesse, die die sozialistische Gesellschaft prägten, wie die Aufgabe der landwirtschaftlichen Tätigkeiten, die Industrialisierung des ländlichen Raums und gleichzeitig die langsame Modernisierung, die aus dem ständigen Mangel an Haushaltsmitteln resultierte.

Die politisch motivierten Wirtschaftsmaßnahmen der Nachkriegsbehörden, die zwischen 1945 und 1948 umgesetzt wurden (Enteignungen, Agrarreform und Verstaatlichung), schufen auch in Ig neue soziale und wirtschaftliche Verhältnisse. Die Metallindustrie in Ig entstand unter spezifischen soziopolitischen Bedingungen nach dem Zweiten Weltkrieg, nach der zweiten Phase der Verstaatlichung, mit der der Staat 1948 in nahezu allen nicht-landwirtschaftlichen Sektoren neue Wirtschaftsbeziehungen etablierte; die Maßnahme hatte neben einem wirtschaftlichen auch einen politischen Hintergrund. Sie entwickelte sich aus der verstaatlichten Handwerkswerkstatt des Schlossermeisters Ciril Podržaje. Das Eigentum wurde dem Volkskomitee des Bezirks Ljubljana übergeben, das darauf ein neues Metallverarbeitungsunternehmen gründete – die Metallindustrie des Bezirks Ig. Diese wurde bald in Metallindustrie des Bezirks Ig und schließlich in Metallindustrie Ig umbenannt. Die Arbeitsplätze in der Industrie brachten den Landbewohnern eine neue Einkommensquelle, die angesichts der ungünstigen Agrarpolitik umso willkommener war.

Die Anfänge des Unternehmens waren bescheiden, und obwohl der Name das Wort „Industrie“ enthielt, arbeiteten die Beschäftigten anfangs handwerklich. In den 1950er-Jahren kämpfte das Unternehmen mit ständigen wirtschaftlichen Problemen; die Produktion litt hauptsächlich unter Rohstoffmangel, überlasteten Mitarbeitern und geringer Produktivität. Nach einer Produktionsumstrukturierung begann das Unternehmen, auch dank Entlassungen, allmählich zu expandieren. Die Lage der Angestellten war anfangs nicht rosig, weckte aber die Hoffnung auf Fortschritt und ein besseres Leben. Mit dem Wachstum des Unternehmens stieg auch die Mitarbeiterzahl und die Arbeitsbedingungen verbesserten sich nach und nach. Mitte der 1970er-Jahre beschäftigte das Unternehmen bereits rund 210 Mitarbeiter, die Hälfte davon Frauen.

Die Metallindustrie Ig, die sowohl Krisen als auch Umstrukturierungen im betrachteten Zeitraum überstand, behauptete sich relativ erfolgreich in der sozialistischen Wirtschaft. Bis Ende der 1980er Jahre hatte sie sich von einer Handwerkswerkstatt zu einem Unternehmen mit breitem Produktsortiment entwickelt. Der Einfluss des Unternehmens reichte, wie bei vielen Firmen in der sozialistischen Ära, über seine wirtschaftlichen Auswirkungen hinaus. Die Metallindustrie Ig war nicht nur der größte Arbeitgeber in Ig, sondern beteiligte sich auch aktiv an der Entwicklung des Ortes und war in dessen gesellschaftliches Leben integriert.

Prostozidar na obisku pri geniju, prostozidarju brez predpasnika, ki je v mladosti živel tudi v Mariboru

Primož Premzl*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.295>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 929Vidmar M.

Potrjeno – Accepted: 20. 6. 2025 | Objavljeno – Published: 29. 12. 2025

1.04 Strokovni članek – 1.04 Professional article

Primož Premzl: Prostozidar na obisku pri geniju, prostozidarju brez predpasnika, ki je v mladosti živel tudi v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 96=61(2025), 3, str. 79–91

Nikola Tesla, eden največjih genijev, je nekaj mesecev življenja preživel v Mariboru. Nekateri njegovi biografi so prepričani, da je bil to čas dozorevanja, ki je pomembno vplival na njegovo nadaljnjo bleščečo pot kot enega izmed največjih umov človeštva. Po vedenju, ki ga imamo, Tesla ni bil prostozidar, a so njegove znane misli, ki se pogosto pojavljajo v medijih in na družbenih omrežjih, podobne načelom in vrednotam, ki jih goji prostozidarstvo. Eden izmed redkih Slovencev, ki je bil v osebnem stiku z Nikolo Teslo, je bil akademik dr. Milan Vidmar v New Yorku leta 1936. Srečanje s Teslo je opisal v svoji knjigi *Med Evropo in Ameriko* leta 1937. Opis srečanja je nanj naredil velik vtis. Nekaj misli je zato zapisanih tudi v tem prispevku.

Ključne besede: Nikola Tesla, izumitelji, Maribor, Milan Vidmar, prostozidarstvo, biografije.

Primož Premzl: A Freemason Visiting a Genius, a Freemason Without an Apron, Who Also Lived in Maribor in His Youth. Review for History and Ethnography, Maribor 96=61(2025), 3, pp. 79–91

Nikola Tesla, one of the greatest geniuses, spent several months of his life in Maribor. Some of his biographers are convinced that this was a period of maturation that sig-

* Primož Premzl, založnik, urednik, galerist, Umetniški kabinet Primož Premzl, Slovenska ulica 8, 2000 Maribor, Slovenija, umetniski.kabinet@t-2.net – Primož Premzl, publisher, editor, gallerist, Art Cabinet Primož Premzl, Slovenska ulica 8, SI 2000 Maribor, Slovenia, umetniski.kabinet@t-2.net.

nificantly influenced his later brilliant path as one of the greatest minds of humanity. According to the knowledge available to us, Tesla was not a Freemason; however, his well-known thoughts, which often appear in the media and on social networks, are similar to the principles and values upheld by Freemasonry. One of the few Slovenes who had personal contact with Nikola Tesla was Academician Dr. Milan Vidmar in New York in 1936. He described his meeting with Tesla in his book *Between Europe and America*, published in 1937. The account of the meeting made a strong impression on him, and therefore some of these reflections are also recorded in this contribution.

Keywords: Nikola Tesla, inventors, Maribor, Milan Vidmar, Freemasonry, biographies.

**DR. MILAN VIDMAR ST. (1885–1962), ELEKTROINŽENIR, ŠAHIST, FILOZOF
IN PISATELJ**

Leta 1902 je na Univerzi na Dunaju pričel študirati strojništvo in diplomiral leta 1907. Leta 1910 je na dunajski tehniški visoki šoli doktoriral. V elektrotehniko, v kateri je kasneje zaslovel, je bil specialist za transformatorje in prenos električne energije; bil je samouk. V letih 1907 do 1919 je delal v več elektrotehniških tovarnah kot konstruktor. Postal je osebni asistent izumitelja in konstruktorja transformatorjev O. T. Blathyja. Pri svojem delu je prišel do številnih rešitev, ki so mu prinesle svetovni sloves.

Slika 1: Milan Vidmar, okoli 1935. Vir: dlib.si

Leta 1919 se je preselil v Ljubljano, kjer je postal ravnatelj Strojnih tovarn in livarn v Ljubljani. Leta 1920 je v Ljubljani ustanovil svojo Tovarno

transformatorjev in jo vodil do leta 1926. Leta 1919 je postal redni profesor na elektro-strojnem oddelku Tehniške fakultete; v štirih študijskih letih je bil njen prodekan, v letih 1925/26, 1933/34 in 1941–44 njen dekan, v študijskem letu 1928/29 pa rektor ljubljanske univerze. Kot rektor je na avdienci pri kralju Aleksandru kot mojster šahovskih zvijač, kot je napisal v svojih *Spominih*, s predlogom poimenovanja univerze po kralju Aleksandru I. Karađorđeviću preprečil ukinitvev polovične medicinske fakultete in teološke fakultete, ki bi že tako nepopolno univerzo še bolj okrnili.

Od leta 1940 je bil redni član Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (kasneje SAZU) in načelnik njenega matematično-prirodoslovnega razreda, v letih med 1942 in 1945 predsednik akademije, od leta 1949 pa do smrti tajnik za razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede SAZU. Bil je med snovalci Tehniške fakultete na ljubljanski univerzi, kasnejše fakultete za elektrotehniko. Leta 1948 je osnoval Inštitut za elektriško gospodarstvo pri SAZU, ki ga je vodil do leta 1959 in od leta 1968 nosi ime Elektroinštitut Milan Vidmar. Za strokovno delo je prejel številna priznanja in nagrade. Leta 1955 mu je Univerza v Ljubljani podelila častni doktorat, dunajska univerza leta 1960 zlato doktorsko diplomo. Leta 1931 je prejel častno odlikovanje avstrijske republike, leta 1948 Prešernovo in leta 1960 Kidričevo nagrado.

Poleg vsega je bil tudi vrhunski šahist, ki je med letoma 1910 in 1930 spadal med najboljše igralce na svetu. V svojem času je bil četrti igralec sveta in eden izmed dveh, ki nista bila profesionalna šahista. V zgodovini šaha je najpomembnejši amater sploh ter prvi slovenski in jugoslovanski velemojster. Leta 1950 je prejel naziv velemojstra šaha s strani FIDE2. Leta 1911 si je priboril naziv velemojster in postal prvi Slovenec s tem nazivom. Leta 1921 je ustanovil in postal prvi predsednik Jugoslovanske šahovske zveze, leta 1935 pa častni predsednik Slovenske šahovske zveze, ki od leta 1969 organizira v njegov spomin mednarodni turnir poimenovan Memorial dr. Milana Vidmarja. V Ljubljani je bilo leta 1995 ustanovljeno tudi Šahovsko društvo dr. Milan Vidmar. Bil je mednarodni šahovski sodnik, leta 1950 glavni sodnik šahovske olimpijade v Dubrovniku, kjer je igral tudi njegov sin Milan Vidmar ml.

Vidmar je avtor 35 knjig z različno tematiko (elektrotehnika, šah, filozofija, avtobiografija).

MILAN VIDMAR, PROSTOZIDAR

Milan Vidmar je kot rektor ljubljanske univerze 12. aprila 1929 zaprosil za sprejem v zagrebško ložo Maksimilijan Vrhovac. Sprejet je bil 27. februarja 1931. Po recepciji je imel pri t. i. beli mizi govor, s katerim je prisotne brate

navdušil in jih navdal s prepričanjem, da je loža v svoje vrste pridobila velikega znanstvenika in brata, ki bo znal iti z drugimi z roko v roki.

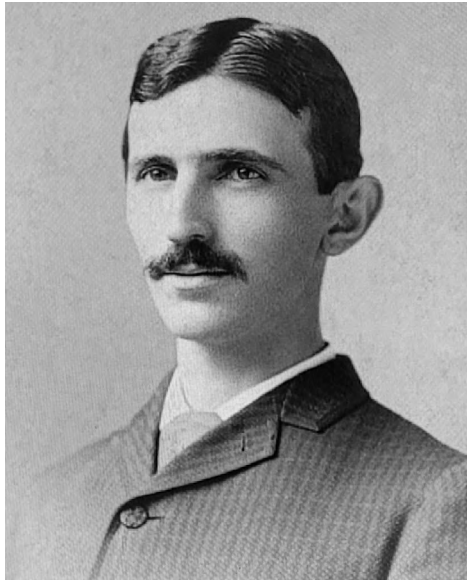
25. oktobra 1931 je Velika loža Kraljevine Jugoslavije na svojem zasedanju zveznega sveta odobrila ustanovitev prostožidarskega venčka (leta 1940 loža) Valentin Vodnik v Orientu Ljubljana. Venček je bil ustanovljen 12. decembra 1931; srečevali so se približno enkrat mesečno v zasebnih stanovanjih članov, največkrat v stanovanju bana Draga Marušiča. Člani venčka so na svojih srečanjih pripravljali nepolitična predavanja. Med člani venčka je bil tudi Milan Vidmar, ki je pripravil predavanje o svojem potovanju v Ameriko, »relativitetni teoriji«. Slovenski prostožidarji so v tridesetih letih večkrat sodelovali v kulturnih in političnih akcijah z izrazito slovensko noto. Na enem izmed srečanj so se dogovorili, da z vsemi močmi podprejo izgradnjo Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Z lobiranjem v banskem svetu Dravske banovine so dosegli, da se je v desetih letih s proračuna namenilo dovolj denarja za izgradnjo knjižnice. Kljub začetnemu nasprotovanju so bili uspešni tudi v Beogradu, saj so tudi tam finančno podprli gradnjo, ki se je pričela oktobra 1936, zaključila pa leta 1941.

V času vzpona nacizma so nacistični obveščevalci, vodeni z Dunaja, izdelali sezname prostožidarjev v Kraljevini Jugoslaviji. Prvo poročilo je bilo izdelano marca 1939, dan po nemškem napadu na Jugoslavijo, 7. aprila 1941, pa je bil v Berlin poslan seznam z natančnimi podatki, na katerem je bilo pet Slovencev, ki bi naj bili prostožidarji, med njimi tudi dr. Milan Vidmar. Eden redkih se je preganjanju izognil, predvidevamo, da zaradi svojega ugleda na področju elektrotehnike. Še več, za pomembne položaje je prejel celo ponudbe: leta 1941 za vodenje raziskovalnega inštituta za elektrotehniko podjetja Siemens-Schuckertwerke pri Berlinu in profesuro na fakultetah za elektrotehniko leta 1943 na Dunaju in leta 1945 v Münchnu, kar pa je odklonil. Drugo svetovno vojno je Vidmar prebil v Ljubljani. Že avgusta 1941 ga je Boris Kidrič v imenu Osvobodilne fronte zadolžil za priprave na elektrifikacijo nove Jugoslavije. Leta 1942 je v Ljubljani dosegel obnovitev tehniške fakultete, ki so jo Italijani zaprli, v letih 1942–45 pa je bil predsednik Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Po koncu druge svetovne vojne čas prostožidarjem prav tako ni bil naklonjen; nova oblast je v njih videla ostanke buržuazije. Komunistični režim jih je preganjal; posamezniki so doživljali različne usode. Nekateri so pravočasno pobegnili v tujino, nekateri bili na montiranih sodnih procesih obsojeni, redki pa so v novi državi uspešno nadaljevali svoje delo. Med njimi je bil tudi Milan Vidmar, katerega brat Josip Vidmar – Saša je bil eden izmed ustanoviteljev in predsednik slovenske Osvobodilne fronte, po vojni pa je zasedal visoke politične funkcije. Eden izmed tistih, ki so zaščitili Milana Vidmarja je bil zagotovo tudi France Kidrič, leta 1938 eden izmed ustanoviteljev Akademije znanosti in umetnosti in v letih 1945–50 njen

predsednik. V vseh ozirih je bil Milan Vidmar prepomembna osebnost, da bi se ga nova oblast odrekla.

NIKOLA TESLA (1856–1943), ELEKTROINŽENIR, IZUMITELJ, FIZIK, STROJNIK, KEMIK, MATEMATIK IN PROSTOZIDAR BREZ PREDPASNIKA

Rojen je bil v vasi Smiljan pri Gospiću, ki je bilo takrat del avstrijskega cesarstva. V sedemdesetih letih 19. stoletja si je pridobil v Gradcu višjo izobrazbo na področju inženirstva in fizike ter v osemdesetih letih 19. stoletja pridobil praktične izkušnje v telefoniji. Leta 1884 se je preselil v ZDA, kjer je postal ameriški državljan.

Slika 2: Nikola Tesla, 1884. Vir: splet

Konec sedemdesetih let 19. stoletja je preživel kratko, a zanimivo obdobje v Mariboru. Zaradi finančnih težav je opustil študij v Gradcu in si v Mariboru našel začasno, dobro plačano zaposlitev kot risar v orodjarsko-livarski delavnici, ki je bila v lasti podjetnika Druška. V Mariboru je prebival med septembrom 1878 in marcem 1879. O selitvi ni obvestil zaskrbljenih staršev. Januarja 1879 ga je izsledil šele prijatelj Kosta Kulišić, ki mu je v pismu napisal: *Kaj za boga je s teboj Nikola? Vsi te iščemo, še posebej tvoji žalostni starši.* Teslov odgovor je bil: *Jaz sem se dobro zaposlil pri enem inženirju, kjer prejeman mesečno plačo 60 forintov, imam pa tudi postranske zasluzke.* Po tej informaciji ga je prišel v Maribor iskat njegov oče Milutin, ki se je na lastne

oči prepričal, da Nikola ni brezdelnež in da je njegov delodajalec zadovoljen s sinovim delom. Kljub temu ga je želel prepričati, da se najprej vrne domov v Gospić, nato pa nadaljuje študij na kateri od slovanskih univerz, npr. v Pragi. Nikola očetovi želji ni ustregel, saj se je v Mariboru dobro počutil. Ker je imel ob delu veliko prostega časa, je pogosto zahajal v gostilne, pa ne zaradi pitja in žensk, temveč zaradi svoje strasti do igranja kart »piket« in t. i. karambola, kot so nekoč poimenoval biljard; pri obojem je pogosto blestel. Največ časa je preživel v gostilni *Pri južni železnici* (po prvi svetovni vojni se je imenovala Narodna gostilna Ljudevit Vlahovič, Mariborčanom bolj znana kot Veseli kmet), ki je do zgodnjih sedemdesetih let 20. stoletja še stala na vogalu Meljske ceste in Mlinske ulice (severni del sedanje avtobusne postaje). Neprijavljen je bival v bližini, nekje na Tegetthoffstrasse (sedanja Partizanska cesta). Edini uradni dokument, ki priča, da je Tesla res bival v Mariboru, je zapisnik mestnih oblasti v *Geschäfts Protokoll*, v katerega so se vnašali podatki policijskih zabeležk. V zapisniku navedenega kot Nicholas Tesla ga je mestna žandarmerija aretirala 8. marca 1879. Ker ni bil prijavljen, so ga obravnavali, citirano: *kot brezdomca brez sredstev za preživljanje in ga deportirali v rojstni Gospić s ciljem napotitve na delo.*

Slika 3: Nikola Tesla je v svojem mariborskem obdobju med septembrom 1878 in marcem 1879 svoj prosti čas najraje preživil v gostilni *Pri južni železnici* (Gasthaus zur Südbahn) ob Tegetthoffovi cesti (sedaj Partizanska cesta) s strastnim igranjem kart in biljarda.

Foto Franz Erben, okoli 1914. Zbirka Primoža Premzla

Tesla o svoji mariborski življenjski epizodi ni hotel nikoli govoriti; glavni razlog je po vsej verjetnosti boleč in neprijeten spor z očetom, ki ga je želel povsem

izbrisati iz spomina. Maribor zanj zaradi prve neuradne zaposlitve predstavlja tudi prvo veliko preizkušnjo. Tudi zato Maribor v njegovem življenju ostaja manj znano poglavje, vendar po mnenju poznavalcev ni nepomemben preblisk v fascinantnem potovanju človeka, ki je s svojimi izumi spremenil svet.

Kmalu po mesecih bivanja v Mariboru je Tesla za vedno postavil svojo šolsko torbo v kot. Pozneje se ni več pustil poučevati, saj je dejansko vedel več kot drugi. Za razliko od Edisona ni bil samouk, saj se je novodobnih elektrotehnik priučil v Rakovcu, Gradcu in po svoje tudi v Mariboru. Tesla je leta 1904 dobil častni doktorat na Dunaju, v Zagrebu, Gradcu in še marsikje, podobno kot je Edison brez vsakih šol prišel do častnih doktoratov.

Tesla in Edison sta nove medije in pisanje novinarjev dobro usmerjala, po drugi strani pa je bil Edisonov izumiteljski postopek vsaj spočetka predvsem poskus in popravek napake, medtem ko je bolj učeni Tesla stavil na miselne eksperimente. Žal je po juliju 1904 John Pierpont Morgan (1837–1913) ustavil podporo Teslovemu življenjskemu projektu *Wardenclyffe Tower*, okoli katerega se je vrtela Teslova nadarjenost v letih od 1901 do 1917. Morganu se je morda upravičeno svitalo, da namerava Tesla ameriško elektriko kar zastonj izvažati celemu svetu in tako pustiti ameriške poslovneže z dolgimi nosovi. Konec *Wardenclyffe Towerja* je odzvonil Teslovi poti navzgor, zato je notranje zlomljeni Tesla v prihodnje spletal legendo okoli svoje lastne osebnosti in dosežkov, čeravno je dotlej nastopal kot dokaj skromen virtuoz elektrotehnik. Medtem ko je vedno manj tekla reka Teslovih patentov se je stopnjeval njegova sloves do današnjih dni. Teslova priljubljenost še danes nima meja, mariborsko obdobje pa je pomemben kamenček v njegovi večnosti.

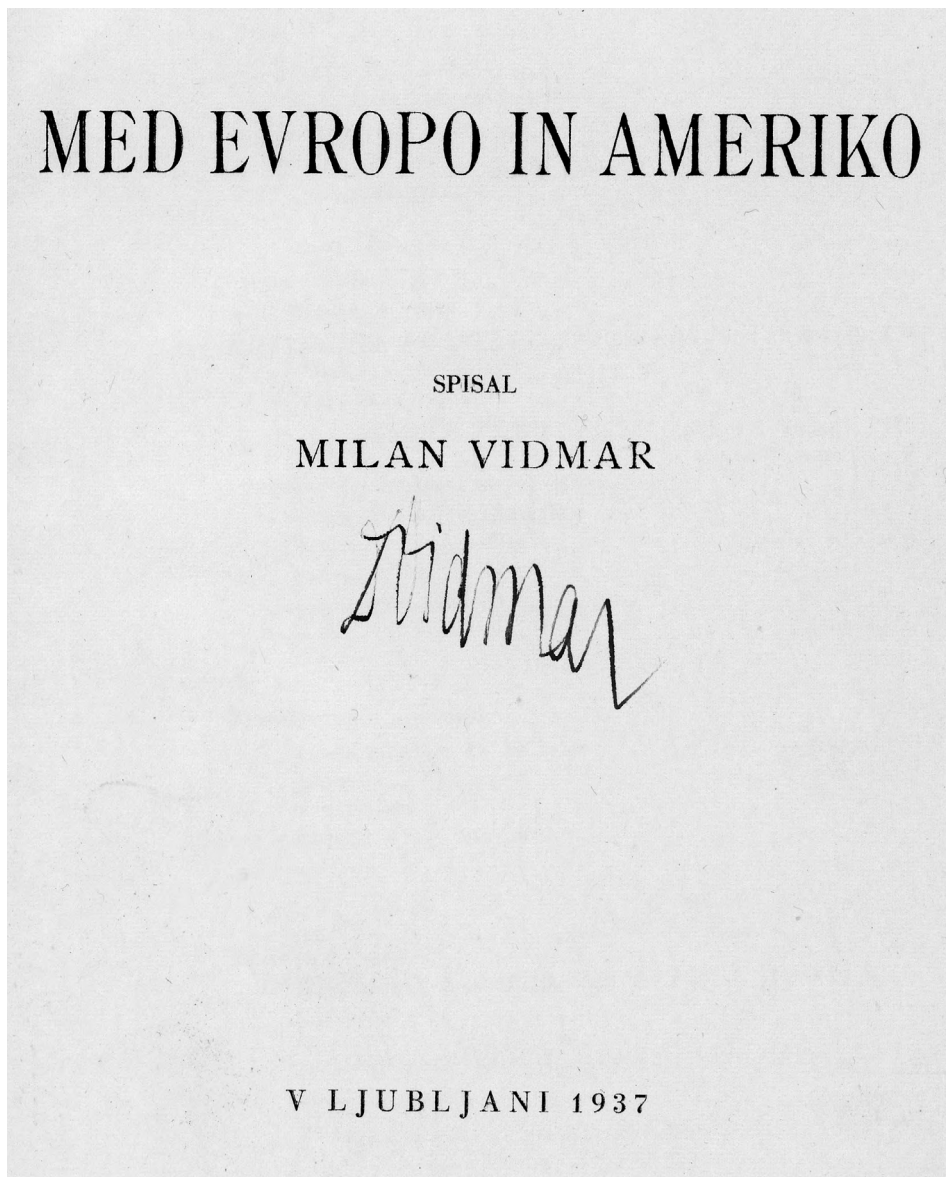
Dokazov, da bi bil Nikola Tesla prostozidar, ni, čeprav obstajajo tudi teorije in ugibanja o nasprotnem. V svojem razmišljanju se je pogosto distanciral od vsega, kar bi lahko nadziralo njegovo znanje ali vplivalo na njegovo delo. Svoje revolucionarne izume in ideje je razvijal v ozkem krogu sodelavcev.

Njegovo etično razmišljanje, načela in ideje pa ga v duhu prostozidarstva uvrščajo med t. i. prostozidarje brez predpasnika.

MILAN VIDMAR NA OBISKU PRI NIKOLI TESLI

Akademik in šahovski vele mojster dr. Milan Vidmar, eden redkih pravih svetovljanov med slovenskimi izobraženci tridesetih let 20. stoletja, je bil tudi eden redkih Slovencev, ki je bil v neposrednem stiku z Nikolo Teslo. Vidmar je prvič obiskal ZDA leta 1927, ko je bil na šahovskem turnirju, drugič pa septembra 1936, ko se je udeležil svetovnega kongresa o energiji v Washingtonu. V okviru kongresa je bil kot predstavnik Kraljevine

Jugoslavije in tudi že prostožidar deležen sprejema v Beli hiši pri predsedniku Franklinu D. Rooseveltu, prav tako prostožidarju, ki je bil nosilec 33° Starega in priznanega prostožidarskega škotskega reda in Staroegipčanskega arabskega reda plemičev mističnega svetišča (A.E.A.O.N.M.S.) – Shriners International.

Slika 4: Milan Vidmar, *Med Evropo in Ameriko*, Ljubljana 1937, 360 strani.
Notranja naslovnica z avtorjevim podpisom. Zbirka Primoža Premzla

Vidmar je kasneje s simpatijami pozdravljal Roosevelta in njegova reformna prizadevanja, ki bi človeštvo in ZDA popeljala iz krize – le gospodarsko načrtovanje in na razumu utemeljena politika. V *Spominih* je o Rooseveltu zapisal: *Amerika potrebuje delo tega edinstvenega moža*. Še pred tem dogodkom pa se je Vidmarju ponudila priložnost za srečanje s Teslo v hotelu New Yorker v New Yorku. Vidmar je v svoji knjigi *Med Evropo in Ameriko* v drugem poglavju na str. 17–21 zapisal: *Teslo sem si vedno zamišljal kot umetnika, kot pesnika, ki trpi, ko ustvarja, ki se odmika svetu in mu je denar zoprn, ne mara abotnih naslovov in odlikovanj, živi samo za svoje ideje in ne potrebuje udobnosti in razkošja. Tako sem ga tudi opisal v letnem poročilu zagrebske univerze, prepričan, da se nisem zmotil. Koprnel pa sem po srečanju, ki naj mi potrdi, da je bila moja slika pravilna. O prvih občutkih srečanja je zapisal: Takoj sem videl, da me moje predstave niso varale. Toda Tesla je še preprostejši, kot sem mislil. Še ima nepokvarjeno, odkrito, malce plaho, prisrčno zaupljivo dušo, ki jo je dobil od svojih staršev, živečih na skopih, siromašnih tleh. Hrup, pohlep in surova strast divjih ameriških tal se je niso dotaknili. To je duša otroka, pesnika, trpinca. Duša idealista, svetnika. Ko mu je Vidmar omenil številne kraje patentov, se je nenadoma razburil in plamen idealista, svetnika, mu je zažarel v jasnih očeh: »Svojih idej nisem prijavljal, ker sovražim patente. Čemu patent, čemu izkoriščevalne pravice? Svoje ideje sem dajal človeštvu, da mu koristijo. Dovolj mi je, da imam dober laboratorij, streho in hrano. Denarja ne potrebujem.«*

Vidmarjev opis srečanja z genijem Nikolo Teslo je navdihujoč. Vreden večkratnega branja. Potrjuje nepisano pravilo, da so največji umi izjemno enostavni ljudje, od katerih bi se lahko navadni smrtniki marsikaj naučili, predvsem skromnosti in ponižnosti, ki sta tudi dve izmed vrednot prostozidarstva.

SPOMIN NA NIKOLO TESLO V MARIBORU

Leta 2020 je avtor tega zapisa dal pobudo za postavitve spominske plošče v Mariboru, posvečene Nikoli Tesli. Predlagano besedilo na spominski plošči:

*Nikola Tesla (1856–1943),
elektroinženir, izumitelj, futurist ...
je med septembrom 1878 in marcem 1879
živel v Mariboru (hodil dnevno tod mimo)
in zagotovo že razmišljal o idejah,
ki so v 20. stoletju spremenile svet.
Ponosni Mariborčani*

V Mariboru, decembra 2020

Ker je bila omenjena gostilna *Pri južni železnici*, kasneje *Veseli kmet*, v kateri je Tesla preživel svoj prosti čas, zaradi načrtovanja avtobusne postaje v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja podrti, je bila za postavitev spominske plošče predlagana kot najbolj primerna poslovna zgradba na vogalu Partizanske ceste 36 in Mlinske ulice (v tej zgradbi je bila kavarna *Mercur*, kjer je Tesla igral biljard). Postavitev bi mimoidoče spomnila, da je tod mimo hodil eden največjih umov v zgodovini človeštva. Da se plošča lahko namesti, je bilo pridobljeno soglasje lastnikov zgradbe Partizanska cesta 36.

Žal do realizacije zaenkrat še ni prišlo.

Pojasnilo: Pričujoči članek je napisan za objavo v internem zborniku ob 20-letnici delovanja lože Združena srca v Mariboru leta 2026.

LITERATURA

Milan Vidmar st. Slovenska-biografija.si

Milan Vidmar, *Med Evropo in Ameriko*. Naša založba, Ljubljana, 1937. Str. 19–25.

Milan Vidmar, *Spomini*. Drugi del. 12. poglavje. Založba Obzorja, Maribor, 1964. Str. 43–52.

Peter Vodopivec, Milan Vidmar med Evropo in Ameriko. *Dve domovini/Two Homelands*. ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. Št. 23, Ljubljana, 2006. Str. 9–20.

Stanislav Južnič, *Kaj je Nikola Tesla počel v Mariboru?* 2013. Obzorja. dlib.si

Matevž Košir, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*. Modrijan, Ljubljana, 2015.

PROSTOZIDAR NA OBISKU PRI GENIJU, PROSTOZIDARJU BREZ PREDPASNIKA, KI JE V MLADOSTI ŽIVEL TUDI V MARIBORU

Povzetek

Nikola Tesla (1856–1943), elektroinženir, izumitelj, fizik, strojnik, kemik in matematik, eden največjih genijev, je med septembrom 1878 in marcem 1879 živel v Mariboru. Nekateri njegovi biografi so prepričani, da je bil to čas dozorevanja, ki je pomembno vplival na njegovo nadaljnjo bleščečo pot kot enega izmed največjih umov človeštva. Po vedenju, ki ga imamo, Tesla ni bil prostozidar, a so njegove znane misli, ki se pogosto pojavljajo v medijih in družbenih omrežjih, podobne načelom in vrednotam, ki jih goji prostozidarstvo. Eden izmed redkih Slovencev, ki je bil v osebnem stiku z Nikolo Teslo, je bil akademik dr. Milan Vidmar v New Yorku leta 1936. Srečanje s Teslo je opisal v svoji knjigi *Med Evropo in Ameriko* leta 1937. Opis srečanja je nanj naredil velik vtis. Nekaj misli je zato zapisanih tudi v tem prispevku.

Akademik in šahovski vele mojster dr. Milan Vidmar st. (1885–1962), elektroinženir, šahist, filozof in pisatelj, je bil 27. februarja 1931 sprejet v zagrebško ložo Maksimilijan Vrho-

vac. Vidmar, eden redkih pravih svetovljanov med slovenskimi izobraženci tridesetih let prejšnjega stoletja, je bil tudi eden redkih Slovencev, ki je bil v neposrednem stiku z Nikolo Teslo. Vidmar je prvič obiskal ZDA leta 1927, ko je bil na šahovskem turnirju, drugič pa septembra 1936, ko se je udeležil svetovnega kongresa o energiji v Washingtonu. V okviru kongresa je bil kot predstavnik Kraljevine Jugoslavije in prostozidar deležen sprejema v Beli hiši pri predsedniku Franklinu D. Rooseveltu, prav tako prostozidarju, ki je bil nosilec 33° Starega in priznanega prostozidarskega škotskega reda in Staroegipčanskega arabskega reda plemičev mističnega svetišča (A.E.A.O.N.M.S.) – Shriners International. Vidmar je kasneje s simpatijami pozdravljaval Roosevelta in njegova reformna prizadevanja, ki bi človeštvo in ZDA popeljala iz krize – gospodarsko načrtovanje in na razumu utemeljena politika. Še pred tem dogodkom pa se je Vidmarju ponudila priložnost za srečanje s Teslo v hotelu New Yorker v New Yorku. Vidmar je v svoji knjigi *Med Evropo in Ameriko* v drugem poglavju na str. 17–21 zapisal: *Teslo sem si vedno zamišljal kot umetnika, kot pesnika, ki trpi, ko ustvarja, ki se odmika svetu in mu je denar zoprn, ne mara abotnih naslovov in odlikovanj, živi samo za svoje ideje in ne potrebuje udobnosti in razkošja. Tako sem ga tudi opisal v letnem poročilu zagrebške univerze, prepričan, da se nisem zmotil. Koprnel pa sem po srečanju, ki mi naj potrdi, da je bila moja slika pravilna. O prvih občutkih srečanja je zapisal: Takoj sem videl, da me moje predstave niso varale. Toda Tesla je še preprostejši, kot sem mislil. Še ima nepokvarjeno, odkrito, malce plaho, pristrčno zaupljivo dušo, ki jo je dobil od svojih staršev, živečih na skopih, siromašnih tleh. Hrup, pohlep in surova strast divjih ameriških tal se je niso dotaknili. To je duša otroka, pesnika, trpina. Duša idealista, svetnika.*

Vidmarjev opis srečanja z genijem Nikolo Teslo je navdihujoč. Vreden večkratnega branja. Potrjuje nepisano pravilo, da so največji umi izjemno enostavni ljudje, od katerih bi se lahko navadni smrtniki marsikaj naučili, predvsem skromnosti in ponižnosti, ki sta tudi dve izmed vrednot prostozidarstva.

A FREEMASON VISITING A GENIUS, A FREEMASON WITHOUT AN APRON, WHO ALSO LIVED IN MARIBOR IN HIS YOUTH

Summary

Nikola Tesla (1856–1943), an electrical engineer, inventor, physicist, mechanical engineer, chemist, and mathematician, and one of the greatest geniuses, lived in Maribor between September 1878 and March 1879. Some of his biographers are convinced that this was a period of maturation that significantly influenced his later brilliant path as one of the greatest minds of humanity. According to the knowledge available to us, Tesla was not a Freemason; however, his well-known thoughts, which often appear in the media and on social networks, are similar to the principles and values cultivated by Freemasonry. One of the few Slovenes who had personal contact with Nikola Tesla was Academician Dr. Milan Vidmar in New York in 1936. He described his meeting with Tesla in his book *Between Europe and America*, published in 1937. The description of the meeting made a deep impression on him, and therefore some of these reflections are also recorded in this contribution.

Academician and chess grandmaster Dr. Milan Vidmar Sr. (1885–1962), an electrical engineer, chess player, philosopher, and writer, was initiated into the Zagreb lodge Maksimilijan Vrhovac on 27 February 1931. Vidmar, one of the few true cosmopolitans among Slovenian intellectuals of the 1930s, was also one of the few Slovenes who had direct contact with Nikola Tesla. Vidmar first visited the United States in 1927 to attend a chess tournament, and again in September 1936, when he participated in the World Energy

Congress in Washington. As part of the congress, he was received at the White House by President Franklin D. Roosevelt, also a Freemason, as a representative of the Kingdom of Yugoslavia and as a Freemason himself. Roosevelt held the 33rd degree of the Ancient and Accepted Scottish Rite and was a member of the Ancient Egyptian Arabic Order of the Nobles of the Mystic Shrine (A.E.A.O.N.M.S.), Shriners International. Vidmar later expressed sympathy for Roosevelt and his reform efforts, which sought to lead humanity and the United States out of crisis through economic planning and a policy grounded in reason. Even before this event, Vidmar was given the opportunity to meet Tesla at the Hotel New Yorker in New York. In his book *Between Europe and America*, in the second chapter (pp. 17–21), Vidmar wrote: *“I had always imagined Tesla as an artist, as a poet who suffers while creating, who withdraws from the world and finds money repugnant, who dislikes absurd titles and decorations, who lives only for his ideas and needs neither comfort nor luxury. I described him in this way in the annual report of the University of Zagreb, convinced that I was not mistaken. Yet I longed for a meeting that would confirm that my image was correct.”*

Of his first impressions of the meeting, he wrote: *“I immediately saw that my expectations had not deceived me. But Tesla is even simpler than I had thought. He still possesses an unspoiled, open, somewhat shy, warmly trusting soul that he inherited from his parents, who lived on barren, poor soil. The noise, greed, and raw passion of the wild American land did not touch it. This is the soul of a child, a poet, a sufferer. The soul of an idealist, a saint.”*

Vidmar's description of his meeting with the genius Nikola Tesla is inspiring and worth reading repeatedly. It confirms the unwritten rule that the greatest minds are exceptionally simple people, from whom ordinary mortals could learn much, above all modesty and humility, which are also among the values of Freemasonry.

EIN FREIMAURER BESUCHT EIN GENIE, EINEN FREIMAURER OHNE SCHÜRZE, DER IN SEINER JUGEND EBENFALLS IN MARIBOR LEBTE

Zusammenfassung

Nikola Tesla (1856–1943), Elektroingenieur, Erfinder, Physiker, Maschinenbauingenieur, Chemiker und Mathematiker, eines der größten Genies, lebte von September 1878 bis März 1879 in Maribor. Einige seiner Biografen sind überzeugt, dass diese Zeit der Reifung seinen weiteren, brillanten Werdegang als einer der größten Denker der Menschheit maßgeblich prägte. Soweit bekannt, war Tesla kein Freimaurer, doch seine bekannten Gedanken, die häufig in den Medien und sozialen Netzwerken kursieren, ähneln den Prinzipien und Werten der Freimaurerei. Einer der wenigen Slowenen, die persönlich mit Nikola Tesla in Kontakt standen, war der Akademiker Dr. Milan Vidmar, der ihn 1936 in New York traf. Er beschrieb seine Begegnung mit Tesla in seinem Buch *„Med Evropo in Ameriko“* im Jahr 1937. Die Schilderung dieser Begegnung beeindruckte ihn tief. Daher sind einige seiner Gedanken auch in diesem Artikel festgehalten. Akademiker und Schachgroßmeister Dr. Milan Vidmar Sr. (1885–1962), Elektroingenieur, Schachspieler, Philosoph und Schriftsteller, wurde am 27. Februar 1931 in die Zagreber Loge Maksimilijan Vrhovac aufgenommen. Vidmar, einer der wenigen wahren Kosmopoliten unter den slowenischen Intellektuellen der 1930er Jahre, war auch einer der wenigen Slowenen, die in direktem Kontakt mit Nikola Tesla standen. Vidmar besuchte die USA erstmals 1927, um an einem Schachturnier teilzunehmen, und ein zweites Mal im September 1936, als er am Weltenergiekongress in Washington teilnahm. Im Rahmen des Kongresses wurde er als Vertreter des Königreichs Jugoslawien und Freimaurer im Weißen Haus von Präsident Franklin D. Roosevelt empfangen, der ebenfalls Freimaurer war und den 33. Grad des Alten und Anerkannten Schottischen Freimaurerordens sowie des Altägyptisch-Arabischen Ordens der Edlen des

Mystischen Schreins (A.E.A.O.N.M.S.) – Shriners International – innehatte. Vidmar begrüßte Roosevelt später mit Wohlwollen und lobte dessen Reformbemühungen, die die Menschheit und die Vereinigten Staaten aus der Krise führen sollten – Wirtschaftsplanung und eine auf Vernunft basierende Politik. Schon vor diesem Ereignis hatte Vidmar die Gelegenheit, Tesla zu treffen. Vidmar schrieb in seinem Buch „*Med Evropo in Ameriko*“ im Kapitel 2 auf den Seiten 17–21 Folgendes: „*Ich hatte mir Tesla immer als Künstler vorgestellt, als einen Dichter, der beim Schaffen leidet, der sich von der Welt zurückzieht und Geld verabscheut, der prestigeträchtige Titel und Auszeichnungen ablehnt, nur für seine Ideen lebt und keinen Komfort und Luxus braucht. So beschrieb ich ihn im Jahresbericht der Universität Zagreb, überzeugt, mich nicht geirrt zu haben. Doch ich sehnte mich nach einer Begegnung, die meine Vorstellung bestätigen würde. Er schrieb über seine ersten Eindrücke bei dieser Begegnung: „Ich sah sofort, dass ich mich nicht getäuscht hatte. Aber Tesla ist noch einfacher, als ich dachte. Er hat immer noch eine unverdorbene, aufrichtige, etwas schüchterne, warmherzige Seele, die er von seinen Eltern geerbt hat, die auf kargem Boden lebten. Der Lärm, die Gier und die ungezügelte Leidenschaft des wilden Amerikas haben sie nicht berührt. Das ist die Seele eines Kindes, eines Dichters, eines Leidenden. Die Seele eines Idealisten, eines Heiligen.“*

Vidmars Schilderung seiner Begegnung mit dem Genie Nikola Tesla ist inspirierend. Es lohnt sich, sie mehrmals zu lesen. Sie bestätigt die ungeschriebene Regel, dass die größten Geister ganz einfache Menschen sind, von denen gewöhnliche Sterbliche viel lernen können, insbesondere Bescheidenheit und Demut – zwei Werte, die auch in der Freimaurerei hochgehalten werden.

Izkoriščenost topoklimatskega vinogradniškega potenciala v Slovenskih goricah

Igor Žiberna*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.296>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 911.2:634.8(497.4-18)

Potrjeno – Accepted: 1. 11. 2025 | Objavljeno – Published: 29. 12. 2025

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Igor Žiberna: Izkoriščenost topoklimatskega vinogradniškega potenciala v Slovenskih goricah. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 96=61(2025), 3, str. 92–117

V članku obravnavamo topoklimatski potencial v Slovenskih goricah in spremembe njegove izkoriščenosti v obdobju 2000–2025. Topoklimatski vinogradniški potencial združuje reliefne značilnosti (relativna višina, naklon in ekspozicije pobočij) in z njimi povezan Sončev obsev. Vse navedeno vpliva na lokalne podnebne značilnosti, pri katerih je eden od najpomembnejših modifikatorjev relief. Vinska trta je kultura, ki je v naših geografskih širinah zelo odvisna od topoklimatskih značilnosti in ji bolj ugajajo toplejša, bolj osončena območja. V članku najprej tipiziramo Slovenske gorice z vidika topoklimatskih značilnosti, v nadaljevanju pa analiziramo dejansko rabo tal na za vinsko trto najkakovostnejših topoklimatskih območjih. Obravnavamo tudi spremembo rabe tal in smeri spremembe rabe tal na teh območjih v obdobju 2000–2025.

Ključne besede: topoklima, raba tal, vinogradništvo, Slovenske gorice.

* Dr. Igor Žiberna, red. prof., (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, igor.ziberna@um.si – Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), University of Maribor, Faculty of Arts, The Department of Geography, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, igor.ziberna@um.si

Igor Žiberna: Utilization of the Topoclimatic Viticultural Potential in the Slovenske gorice. Review for History and Ethnography, Maribor 96=61(2025), 3, pp. 92–117

The article examines the topoclimatic potential of the Slovenske gorice region and changes in its utilization in the period 2000–2025. Topoclimatic viticultural potential combines relief characteristics, relative elevation, slope, and slope aspect, together with the associated solar radiation. All of these factors influence local climatic conditions, among which relief is one of the most important modifiers. Grapevine is a crop that, at our geographical latitudes, is highly dependent on topoclimatic characteristics and is better suited to warmer and more sun-exposed areas. The article first provides a typification of the Slovenske gorice from the perspective of topoclimatic characteristics, and then analyzes actual land use in the highest-quality topoclimatic areas for grapevine cultivation. It also examines changes in land use and the directions of land-use change in these areas in the period 2000–2025.

Keywords: topoclimate, land use, viticulture, Slovenske gorice.

UVOD

Vinogradništvo je gospodarska dejavnost gojenja vinske trte in pridelovanja grozdja, ki se pri nas predela v vino. Grozdje je uporabno še za svežo porabo (namizno grozdje ali grozdje za zobanje) in za sušenje (sušeno grozdje, rozine) (Veliki splošni leksikon, 2006). Po Kladniku (1999, 256) je vinogradništvo intenzivna, sorazmerno stara kmetijska panoga, ki se ukvarja z gojenjem vinske trte v vinogradu za pridobivanje vina, namiznega grozdja, grozdnega soka ... Vključuje tudi vinarstvo, predelavo grozdja v vino, ravnanje z njim in njegovo skladiščenje. Med vinogradniške dejavnosti spada tudi trsničarstvo. Vinogradniška dejavnost daje poseben pečat pokrajini in pomembno oblikuje njeno identiteto ter življenjski slog njenega prebivalstva. Pridelava grozdja in vina pa ne pomeni le vpliva na videz kulturne pokrajine, pač pa predstavlja tudi vedno bolj pomembno gospodarsko panogo, saj se z dopolnjevanjem turistične ponudbe pogosto navezuje na turistično dejavnost (Kerma 2018).

Po podatkih Popisa vinogradov Statističnega urada Republike Slovenije (Medmrežje 1) se je v letu 2020 z vinogradništvom ukvarjalo 28.481 pridelovalcev. Število pridelovalcev grozdja je bilo za 6 % manjše kot ob prejšnjem popisu vinogradov leta 2015; skupna površina vinogradov se je zmanjšala za 3 %. V Sloveniji je bila povprečna velikost vinograda 0,54 ha, pri čemer so nastopale velike razlike med obema kohezijskima regijama: v zahodni kohezijski regiji je bil povprečen vinograd velik 1,2 ha, v vzhodni pa le 0,38 ha. Leta 2020 je kar 91 % vseh vinogradnikov na 31 % vseh vinogradniških površinah imelo vinograde s površino, manjšo od 1 ha. V vinogradih v Sloveniji so leta 2020 gojili 70 % belih sort (predvsem laški rizling, šardone in sovinjon) in 30 % rdečih sort (predvsem refošk, žametovka in merlot). Vertikalno zasajenih vinogradov je bilo 80 % vseh vinogradov (Medmrežje 1).

Poleg razdrobljenosti vinogradniških površin v Sloveniji velik problem predstavlja tudi starost vinogradov. Če smo v obdobju 1992–1996 obnovili 503 ha vinogradov, v obdobju 1996–2000 pa 565 ha vinogradov, je po tem obdobju površina obnovljenih vinogradov zaradi spremenjenega načina subvencioniranja začela padati. V obdobju 2001–2006 je bilo obnovljenih 348 ha, v obdobju 2007–2011 pa le še 240 ha vinogradov. Površina obnovljenih vinogradov se je v obdobju 2011–2016 sicer dvignila na 316 ha, medtem ko je v obdobju 2017–2021 znašala 301 ha (Hauptman in ostali, 2023). Avtorji študije so tudi zapisali, da se »po letu 2001 dejansko uresničujejo črnoglede napovedi agrarnih ekonomistov, da bo, zaradi neurejenih odnosov vinogradništvo kot kmetijska panoga po vstopu v EU utrpelo velike in za Slovenijo tragične posledice. Vsem težavam, vključno z neekonomično in drago pridelavo v strmih vinogradih, manjšo porabo vina, moramo dodati tudi nepovezanost in nesodelovanje pridelovalcev med seboj ter prepočasno prilagajanje novim tržnim zahtevam. Vse to je pripeljalo do zmanjševanja površin vinogradov in do zmanjšanja zanimanja mladih za vinogradništvo. Večina ljubiteljskih vinogradnikov, ki so praviloma starejši, vinogradov več ne obnavljajo, temveč jih zapuščajo in tudi krčijo.« (Hauptman in ostali, 2023, 17–18).

Zelo natančnih podatkov o količini pridelanega vina na žalost nimamo. Na osnovi registra pridelovalcev grozdja in vina pa vemo, da smo med leti 2011 in 2015 pridelali 53,4 milijonov litrov vina, od tega največ v vinorodni deželi Podravje (22,7 milijonov litrov) (Badovinac in ostali, 2017). Evropska unija sodi med vodilne pridelovalce vin. Francija, Italija, Španija in Nemčija pridelajo slabo polovico svetovne produkcije vin. Slovenija se uvršča med prvo trideseterico držav na svetu (Kerma, 2018, 79). V absolutni potrošnji vina so na prvem mestu ZDA (31 milijonov hl vina letno), sledijo pa Francija, Italija, Nemčija in Kitajska. Pri potrošnji vina na prebivalca je popolnoma drugačna slika: na prvem mestu sta državi Vatikan in Andora, medtem ko je Slovenija s 44,07 l na prebivalca letno na četrtem mestu (Kerma 2018, 80). Uživanje vina je torej močno zasidrano v kulturi Slovencev, žal pa se to (pre)pogosto izrojeva v alkoholizmu.

Vino je tudi pomemben izvozni produkt. V letu 2016 smo izvozili za skoraj 14 milijonov evrov vina, uvozili pa smo ga za slabih 13 milijonov evrov. Vrednostno smo kar 85 % vina uvozili iz samo petih držav (Italije, Francije, Makedonije, Nemčije in Španije), izvozili pa smo ga prav tolikšen delež (85 %) v 10 držav, od tega največ v Italijo, Združene države, Avstrijo, Hrvaško in na Nizozemsko. V zadnjih 10 letih se je močno povečal izvoz vina na Kitajsko; v 2007 smo tja izvozili za 91.000 evrov vina, v 2016 za 845.000 evrov vina, v prvih sedmih mesecih leta 2017 pa že več kot za milijon evrov vina (Plešivčnik 2017, 2).

Pomen vinogradništva lahko prepoznamo v različnih funkcijah: po eni strani ohranja videz značilne kulturne pokrajine, po drugi strani pa – v povezavi s turizmom – predstavlja pomembno gospodarsko dejavnost, predvsem tam, kjer so možnosti za druge oblike gospodarjenja zaradi razgibanega reliefa in velikih strmin pobočij onemogočene.

METODOLOGIJA DELA

Osnovni vir informacij o rabi tal in razširjenosti vinogradniških površin so bili podatki Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP), ki jih to v georeferenciranem vektorskem formatu objavlja na svoji spletni strani (Medmrežje 2). Podatke smo za območje celotne Slovenije iz vektorskega formata pretvorili v rastrski format z velikostjo slikovne točke 5 m × 5 m. Zaradi preglednejše analize smo skupine rabe tal generalizirali v 11 razredov: njive in vrtovi, vinogradi, sadovnjaki, ostali trajni nasadi, travniki, zemljišča z zaraščanju, mešana raba zemljišč, gozd, pozidana in sorodna zemljišča, ostalo in vodne površine. V nadaljevanju smo se omejili na analizo vinogradniških površin, kamor smo poleg vinogradov uvrstili tudi matičnjake (površine, zasajene z matičnimi rastlinami, namenjene za pridelavo ključev podlag vinske trte (Interpretacijski ključ, 2013).

Drugi vir informacij so bili georeferencirani podatki o topoklimatskih vinogradniških bonitetnih razredih. Pri tem smo z uporabo podatkov digitalnega modela višin z velikostjo slikovne točke 5 m × 5 m (Medmrežje 3) in z GIS programskimi orodji za območje mezoregije Slovenske gorice (Žiberna, 2024) izdelali potrebne rastrske sloje o morfometrijskih podatkih (nadmorska višina, relativna višina, naklon pobočij in ekspozicija pobočij).

Za potrebe analize izkoriščenosti vinogradniškega potenciala smo območje Slovenskih goric tipizirali tudi glede na topoklimatsko primernost leg za vinogradništvo. Z izrazom topoklima razumemo lokalno podnebje, ki je močno modificirano zaradi vpliva reliefnih značilnosti, predvsem relativne višine, naklona in ekspozicije pobočij in ki vključuje območja reda velikosti nekaj 10 km (Barry, Blanken, 2016, 3; Bendix, 2004, 23).

Pri tem smo uporabili dva glavna kriterija: relativno višino in globalni Sončev obsev (GSO). Relativne višine smo izračunali kot višinsko razliko dane slikovne točke (piksla) s sosednjim dnom doline, pri čemer smo v ta območja uvrstili tista, ki po morfometrijskih kriterijih ustrezajo ravnini ali slabo nagnjenem površju z naklonom pod 2° (Perko, 2001, 29). Nadmorske višine se v obpanonski severovzhodni Sloveniji v splošnem znižujejo proti Panonski kotlini, torej proti jugovzhodu, zato so v to smer pretežno nagnjena tudi dna dolin. Kot izhodiščno ravnino za računanje relativnih višin smo

zato najprej modelirali ravnino petega reda, ki smo jo na osnovi podatkov o nadmorskih višinah dna dolin ustvarili z GIS programskimi orodji, nato pa od podatkov nadmorskih višin za vsako slikovno točko odšteli podatek o višini te točke v modelirani ravnini. Napako med na ta način modeliranimi relativnimi višinami in dejanskimi relativnimi višinami, izmerjenimi iz temeljnih topografskih načrtov v merilu 1:25000, smo nato za pobočja in slemena Slovenskih goric testirali in ta je v splošnem znašala reda velikosti nekaj metrov, ni pa presegala vrednosti 5 m, kar smo ocenili za sprejemljivo. Vrednost slikovne točke rastrskih podatkov v naši analizi je znašala namreč $5\text{ m} \times 5\text{ m}$. Pomen relativne višine za vinsko trto je zelo visok: v višjih relativnih višinah je pojav slane in pozebe redkejši; zaradi manj pogoste megle je večja tudi insolacija (trajanje sončnega obsevanja). Večji globalni Sončev obsev pomeni večjo prejeto količino energije, kar godi vinski trti (Žiberna 1992). Pri modeliranju globalnega Sončevega obseva smo poleg astronomskih dejavnikov (geografska širina, višinski kot Sonca, ki je odvisen od dneva v letu in ure v dnevu) upoštevali še reliefne značilnosti (naklon in ekspozicija pobočij) (Žiberna 2011, 49–50). Relativna višina ima večji pomen v nočnem času, globalno sončno obsevanje pa podnevi (Žiberna 1992, 129–130). Pri topoklimatskem bonitiranju vinogradniških leg smo te razdelili v štiri razrede, pri čemer prvorazredne lege predstavljajo najkakovostnejša topoklimatska vinogradniška območja. Metodologija in tipizacija topoklimatskih bonitetnih razredov kot kombinacije relativne višine in globalnega Sončevega obseva je prikazana v Preglednici 1.

Preglednica 1: Metodologija in tipizacija topoklimatskih bonitetnih razredov.

Relativna višina (m)	Globalni Sončev obsev (kWh/m ²)		
	nad 1200	1000–1200	pod 1000
nad 50 m	1. razred	1. razred	2. razred
25–50 m	2. razred	2. razred	3. razred
pod 25 m	3. razred	3. razred	4. razred

Naj na tem mestu opozorimo, da naravni pogoji za vinsko trto seveda niso odvisni le od podnebnih značilnost, pač pa imajo pomemben vpliv tudi pedogeografske, kamninske in hidrogeografske značilnosti, zato naša tipizacija ni kompleksna, in to zaradi omejenega obsega niti ni namen članka. V nadaljevanju smo za topoklimatske vinogradniške bonitetne razrede analizirali dejansko rabo tal in tako ugotovili izkoriščenost vinogradniškega topoklimatskega potenciala. Na osnovi primerjave rabe tal smo za topoklimatske vinogradniške bonitetne razrede analizirali še smeri spremembe rabe tal po posameznih bonitetnih razredih.

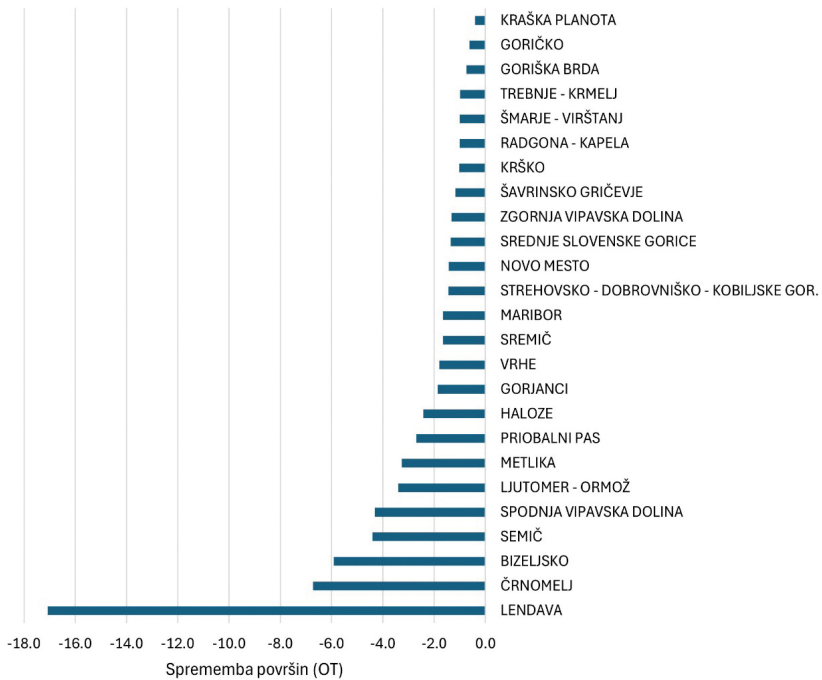
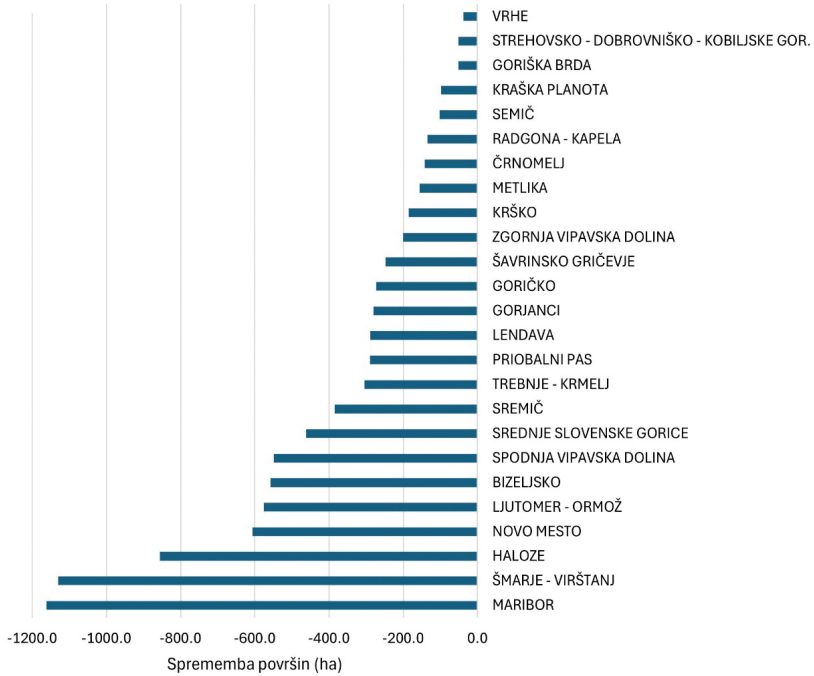
REZULTATI IN RAZPRAVA

Spremembe vinogradniških površin po vinogradniških podokoliših v Sloveniji

Da bi spremembe vinogradniških površin in izkoriščenost topoklimatskega vinogradniškega potenciala v Slovenskih goricah razumeli v širšem (slovenskem) kontekstu, v uvodu navajamo nekaj splošnih značilnosti spremembe vinogradniških površin v Sloveniji po vinogradniških podokoliših. Po Pravilniku o seznamu geografskih označb za vina in trsnem izboru (UL RS 2007, 6732–6738) delimo Slovenijo na vinorodne dežele, vinorodne okoliše, vinorodne podokoliše, vinorodne ožje okoliše, vinorodne kraje in vinorodne lege. Zaradi celovitejše analize smo Goriška Brda, ki imajo sicer status vinorodnega okoliša, vključili tudi v analizo na nivoju vinorodnih podokolišev. Spremembe vinogradniških površin smo analizirali v absolutnem smislu (v ha) in v relativnem smislu (v odstotnih točkah ali OT).

Meje vinogradniških podokolišev se ne skladajo z mejami mezoregij in tako tudi podokoliši, ki ležijo na območju Slovenskih goric (Maribor, Srednje Slovenske gorice, Radgona-Kapela, Ljutomer-Ormož) niso skladni z mejami mezoregije Slovenske gorice, kot je bila zastavljena v raziskovalnem projektu Regionalna geografska monografija Slovenije (Belec 1994a; Belec 1994b; Kert 1994a; Kert 1994b). Vinogradniške površine so se v obdobju 2000–2025 v vseh podokoliših zmanjšale, v absolutnem smislu pa najbolj prav v podokolišu Maribor, ki sicer vključuje še vznožje Pohorja in dele Dravinjskih goric (zmanjšanje za 1162,0 ha); izstopata tudi podokoliša Ljutomer-Ormož (zmanjšanje za 575,4 ha) in Srednje Slovenske gorice (za 461,4 ha). Precej manjše zmanjšanje vinogradniških površin je bilo zaznati v podokolišu Radgona-Kapela (za 134,3 ha). Vsekakor pa Slovenske gorice sodijo med območja, kjer je prišlo do nadpovprečnega zmanjšanja vinogradniških površin glede na slovensko povprečje. Če je v obdobju 2000–2019 proces umika vinogradniških površin bil najbolj izrazit v podokolišu Šmarje Virštanj (podokoliš Maribor pa je bil v tem pogledu na drugem mestu) (Žiberna, 2019a), se je proces umika vinogradov v podokolišu Maribor v letih 2019–2025 močno pospešil.

Oglejmo si še spremembe vinogradniških površin v relativnem smislu v odstotnih točkah (OT). Zaradi sicer večjih vinogradniških površin v podokoliših, ki so v Slovenskih goricah, relativne razlike niso izstopajoče. V vinogradniškem podokolišu Ljutomer-Ormož se je delež vinogradniških površin zmanjšal za 3,4 OT, v podokolišu Maribor za 1,7 OT, v podokolišu Srednje Slovenske gorice za 1,4 OT in v podokolišu Radgona-Kapela za 1,0 OT (Slika 1). Po obeh kriterijih je do najmanjših sprememb vinogradniških

Slika 1: Spremembe vinogradniških površin po vinogradniških podokolišjih v Sloveniji v obdobju 2000–2025 v hektarjih (zgoraj) in odstotnih točkah (OT) (spodaj).

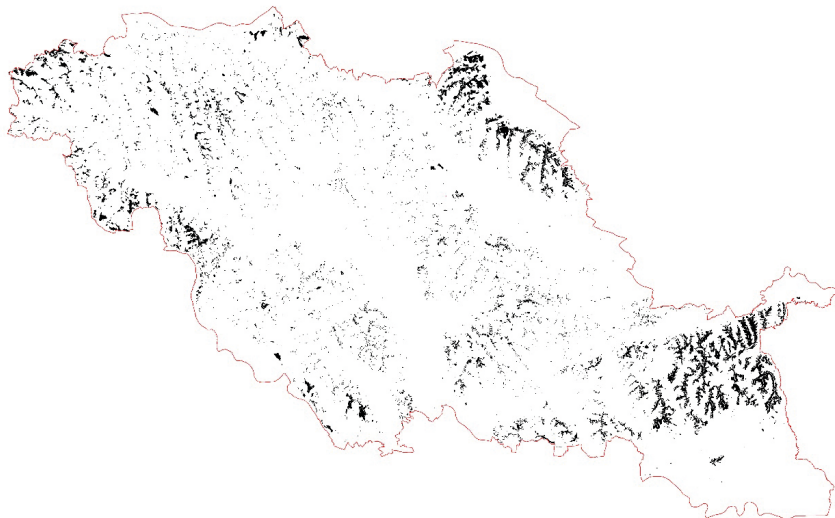
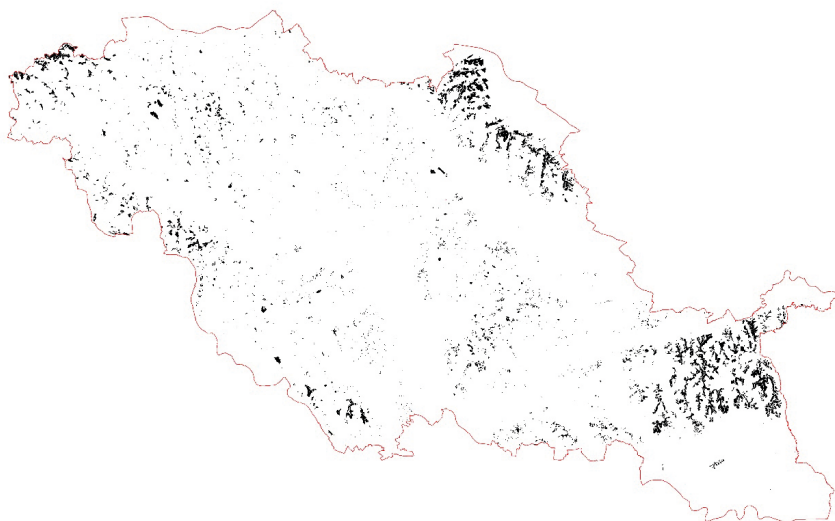
Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2025.

površin prišlo v podokolišu Radgona-Kapela, medtem ko stanje v podokoliših Maribor in deloma Ljutomer-Ormož ni tako ugodno. Naj izpostavimo, da v slovenskem merilu posebej izstopa zmanjšanje vinogradniških površin v podokolišu Lendavske gorice, kjer so se v obdobju 2000–2025 vinogradniške površine več kot prepolovile, saj so se zmanjšale s 492,1 ha na 203,7 ha. Če so leta 2000 vinogradi v Lendavskih goricah pokrivali 29,1 % površja, se je do leta 2025 ta delež znižal na 12,0 % ali za 17,1 OT, kar močno presega stanje v ostalih delih Slovenije.

Vinogradniške površine po submikroregijah v Slovenskih goricah

V nadaljevanju bomo analizirali spremembe vinogradniških površin v mezo-regiji Slovenske gorice in njenih mikroregijah in submikroregijah v skladu z regionalizacijo, ki je bila predstavljena v raziskovalnem projektu Regionalna geografska monografija Slovenije (Belec 1994a; Belec 1994b; Kert 1994a; Kert 1994b), po kateri Slovenske gorice delimo v mikroregije Zahodne, Srednje in Vzhodne Slovenske gorice, te pa naprej v submikroregije Zahodne Slovenske gorice, Mariborske gorice, Osrednje Slovenske gorice, Radgonsko-Kapelske gorice, Ptujске gorice, Spodnja Ščavniška dolina, Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice, Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice in Dobrava s Središkim poljem (Žiberna 2024).

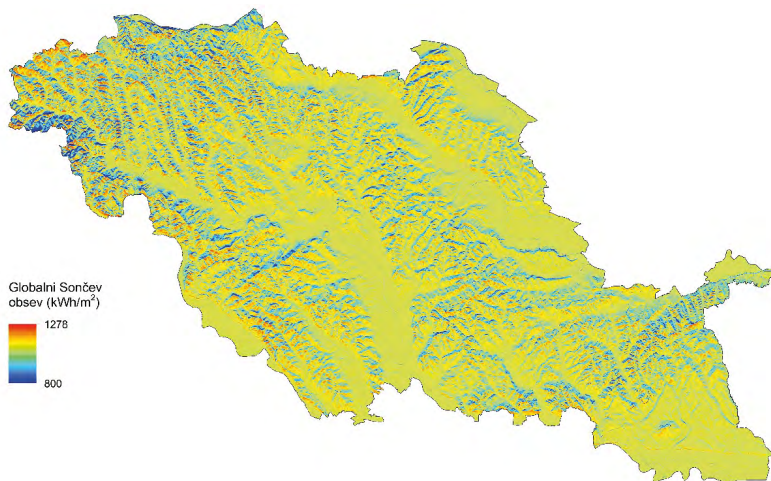
Na območju celotnih Slovenskih goric so se vinogradniške površine med leti 2000 in 2025 zmanjšale s 5378,8 ha (5,0 % celotnega površja) na 3654,1 ha (3,4 % celotnega površja) ali za 1724,7 ha (za 1,61 OT). Leta 2025 je bilo največ vinogradniških površin v submikroregiji Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice (1193,6 ha), kjer so pokrivale 15,4 % površja te submikroregije. V Radgonsko-Kapelskih goricah jih je bilo 834,2 ha (7,1 %), v Zahodnih Slovenskih goricah 511,3 ha (2,9 %), v Ptujskih goricah 325,9 ha (1,9 %) in v Mariborskih goricah 296,5 ha (3,4 %). Manj vinogradniških površin je bilo v submikroregijah Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice (268,4 ha ali 2,4 %) in v Osrednjih Slovenskih goricah (205,7 ha ali 0,9 %). Najmanj vinogradniških površin je bilo v pretežno ravninskih submikroregijah: v Spodnji Ščavniški dolini 5,2 ha (0,2 %) in v Dobravi s Središkim poljem (13,4 ha ali 0,2 %). Vinogradniške površine so se v obdobju 2000–2025 najbolj zmanjšale v submikroregijah Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice (za 336,0 ha ali za 4,3 OT), Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice (za 270,0 ha ali za 2,4 OT), Ptujске gorice (za 325,9 ha ali za 1,4 OT) in Mariborske gorice (za 236,9 ha ali za 2,7 OT). Relativno majhno stopnjo zmanjšanja je bilo mogoče zaznati v Radgonsko-Kapelskih goricah (zmanjšanje za 101,0 ha ali za 0,9 OT).

2000**2025**

Slika 2: Vinogradniške površine v Slovenskih goricah leta 2000 (zgoraj) in leta 2025 (spodaj). Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2025.

Topoklimatski vinogradniški bonitetni razredi v Slovenskih goricah

Topoklimatski vinogradniški bonitetni razredi predstavljajo kombinacijo vrednosti globalnega Sončevega obseva in relativne višine. V vrednostih globalnega Sončevega obseva so kombinirani astronomski in morfometrijski dejavniki, kot so geografska širina in z njo povezana sprememba višinskega kota Sonca ter dolžine dneva v teku dneva in leta, naklon pobočij in ekspozicija pobočij. Ponoči je pomembnejša spremenljivka relativna višina. Takrat se zaradi odsotnosti kratkovalovnega Sončevega sevanja tla, s tem pa tudi zrak nad tlemi ohlajajo. Hladnejši zrak počasi polzi po pobočjih do dna dolin, kjer se nabira in lahko oblikuje celo t. i. jezero hladnega zraka. S kompenzacijskimi vetrovi na pobočja doteka manj ohlajen zrak. Zato je v višjih relativnih višinah pojav slane in pozebe redkejši; zaradi manj pogoste megle je podnevi večja tudi insolacija (trajanje Sončevega obsevanja) (Žiberna 1992).

Slika 3: Globalni Sončev obsev v Slovenskih goricah (v kWh/m²).

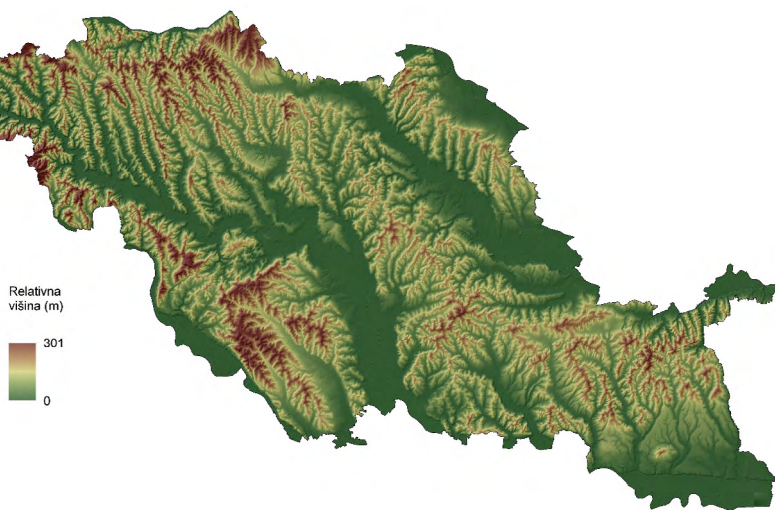
Vir: Podatki DMV 5 (Medmrežje 3); Lastni izračuni, 2025.

Globalni Sončev obsev se na območju Slovenskih goric spreminja med 800 kWh/m² in 1278 kWh/m². Območja z višjimi vrednostmi globalnega Sončevega obseva so na južnih ekspozicijah z večjimi strminami¹. Večji zaokroženi kompleksi z višjim Sončevim obsevom so zato na območjih s potekom slemen v smeri vzhod-zahod. Razlike v globalnem Sončevem obsevu med

¹ V času poletnega solsticija je na geografski širini vzporednika 46°35', ki prečka središče Slovenskih goric, višinski kot Sonca v zgornji kulminaciji enak 66,9°. Iz tega izhaja, da takrat na južna pobočja z naklonom 23,1° Sončevi žarki padajo pod pravim kotom (Žiberna, 2021).

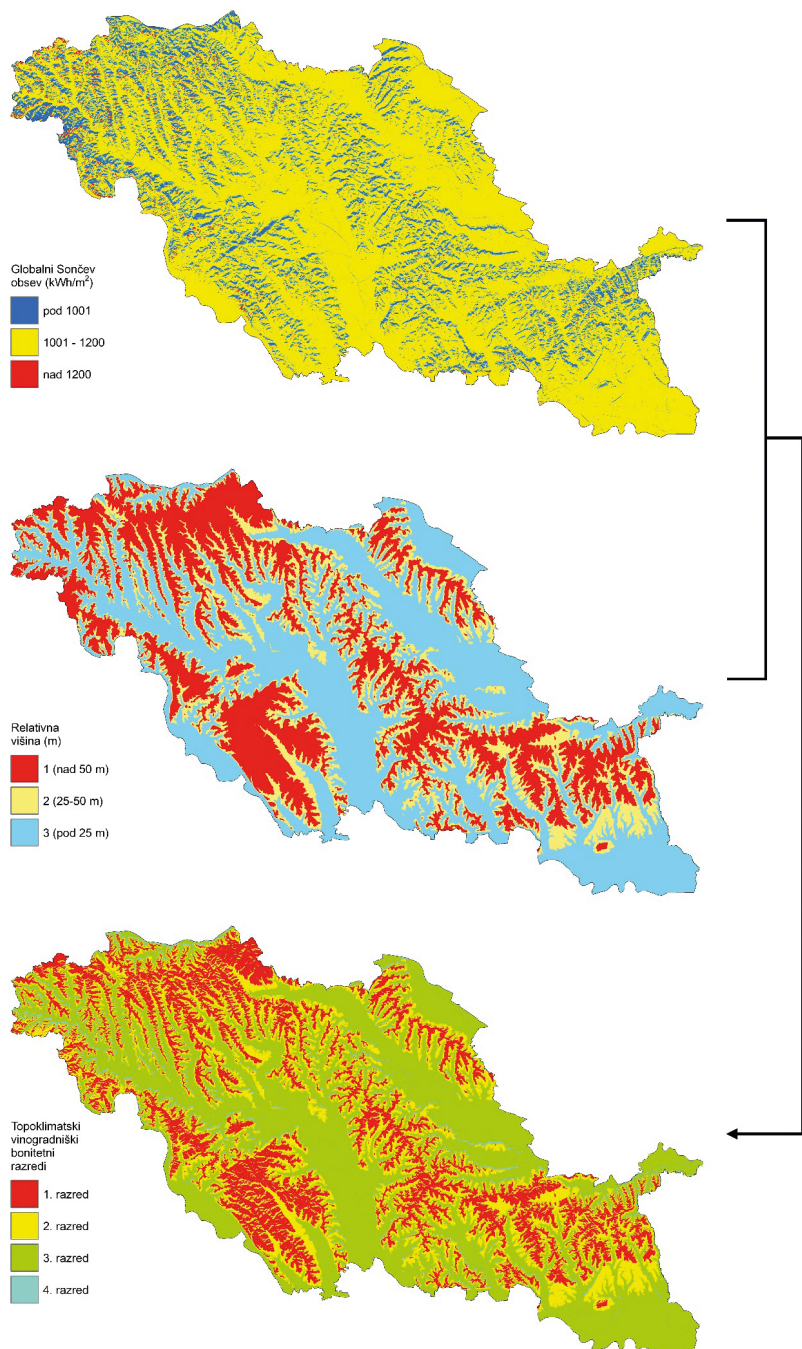
submikroregijami v Slovenskih goricah niso pretirano velike, kar je posledica velike razgibanosti in pestrosti poteka slemen, ki jim na robovih glavni poudarek dajejo potek rek Drave in Mure, v osrčju pa Pesnice in Ščavnice s številnimi pritoki.

Večje razlike med submikroregijami nastopajo v relativnih višinah. V tektonskem smislu Slovenske gorice »visijo«³ proti jugovzhodu, zato se nadmorske višine znižujejo v tej smeri. Potek antiklinal in sinklinal v balatonski tektonski smeri severovzhod-jugovzhod (Mioć, Markovič, Brkić, Žnidarčič 1998) vpliva na relativne višine in naklone. Ti so v Srednjih goricah, čez katere poteka sinklinala, nekoliko manjši, v Zahodnih Slovenskih goricah in v Ljutomersko-Ormoških goricah, v katerih je teme Koške antiklinale razgaljeno (Belec 1968) pa večji. Povprečne relativne višine so zato najvišje prav v Zahodnih Slovenskih goricah (50,1 m) in Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (41,5 m), najnižje pa v Spodnji Ščavniški dolini in v Dobravi s Središkim poljem (v obeh po 9,0 m). Povprečni nakloni pobočij so najvišji v Zahodnih Slovenskih goricah (13,4°), v Mariborskih goricah (19,8°) in v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (10,0°), najnižji pa v Dobravi s Središkim poljem (2,7°) in v Spodnji Ščavniški dolini (3,3°) (Žiberna 2024).

Slika 4: Relativne višine v Slovenskih goricah (v m).
Vir: Podatki DMV 5 (Medmrežje 3); Lastni izračuni, 2025.

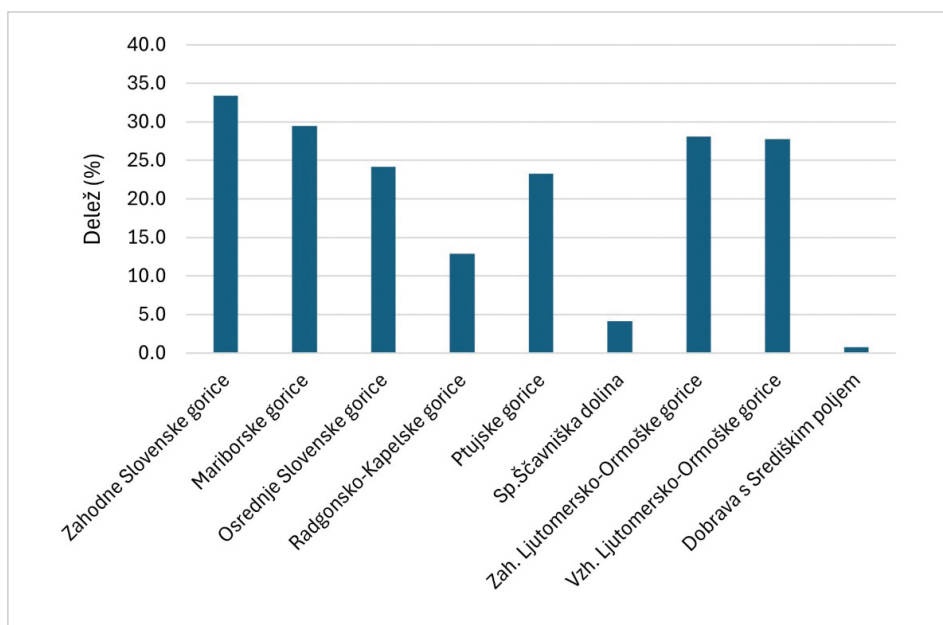
S kombinacijo podatkov o globalnem Sončevem obsevu in relativnih višinah smo v skladu s postopki, ki so predstavljeni v poglavju o metodologiji dela in prikazani na Sliki 5, ustvarili sloj podatkov o topoklimatskih vinogradniških bonitetnih razredih, pri čemer 1. razred predstavlja s topoklimatskega vidika najugodnejša območja za vinogradništvo.

Slika 5: Shematski prikaz izdelave sloja topoklimatskih vinogradniških bonitetnih razredov (spodaj) kot kombinacije sloja globalnega Sončevega obseva (zgoraj) in sloja relativnih višin (sredina) za območje Slovenskih goric.

Vir: Podatki DMV 5 (Medmrežje 3); Lastni izračuni, 2025.

Podatki kažejo, da so v Slovenskih goricah prvorazredne topoklimatske vinogradniške površine na 25181,9 ha ali na 23,5 % površja Slovenskih goric, drugorazrednih topoklimatskih vinogradniških površin je 29469,1 ha (27,6 %), tretjerazrednih 49036,6 ha (45,9), medtem ko v četrti razred (osojne strme lege bližje dolinskemu dnu) sodi 3261,3 ha (3,0 %). Najkakovostnejše prvo in drugorazredne lege torej skupaj pokrivajo 51,1 % površja Slovenskih goric. Prvorazredne lege so zelo neenakomerno razporejene po submikroregijah (Slika 6). Najvišji delež prvorazrednih leg je v Zahodnih Slovenskih goricah, kjer te predstavljajo 33,4 % vsega površja submikroregije, v Mariborskih goricah (29,5 %), Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (28,1 %) in Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (27,7 %).

Slika 6: Deleži prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških površin po submikroregijah v Slovenskih goricah. Vir: Lastni izračuni, 2025.

V srednjem delu Slovenskih goric so ti deleži nižji, najmanjši pa seveda v ravninskih submikroregijah. Vzroke za tako razporeditev lahko iščem v tektonskih, litoloških in reliefnih razlogih. Omenili smo že, da med Dravskim in Murskim poljem skozi osrčje Slovenskih goric poteka sinklinala, ki znižuje absolutne in relativne višine. V sinklinali so kamnine iz mlajšega miocena in celo pliocena, ki so manj odporne na erozijsko delovanje. Za razliko od osrčja Slovenskih goric pa čez severozahodni in jugovzhodni del Slovenskih goric potekata dve antiklinali, zaradi česar v razgaljenih temenih antiklinal prihajajo na površje kamnine iz srednjega in starejšega miocena, ki so bolj

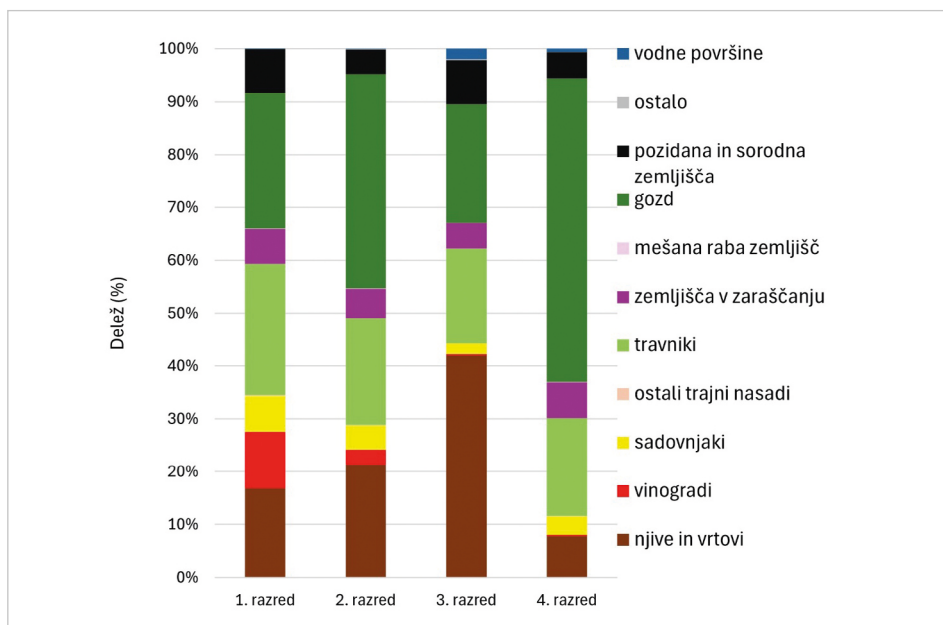
odporne na erozijsko delovanje, kar se manifestira v višjih absolutnih in relativnih višinah in večjih strminah pobočij (Šlebinger 1968; Mioč, Žnidarčič 1989; Mioč, Markovič, Brkić, Žnidarčič 1998). Najnižji delež prvorazrednih leg je seveda v obeh pretežno ravninskih submikroregijah: v Spodnji ščavniški dolini 4,2 %, v Dobravah s Središkim poljem pa 0,8 %.

Kako so vse prvorazredne topoklimatske vinogradniške lege Slovenskih goric razporejene po submikroregijah? 23,3 % vseh slovenjegoriških prvorazrednih leg leži v Zahodnih Slovenskih goricah, 22,4 % v Mariborskih goricah, 16,2 % v Ptujskih goricah in 12,6 % v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah, medtem ko so v ostalih submikroregijah ti deleži nižji.

Raba tal glede na topoklimatske vinogradniške razrede v Slovenskih goricah

Da je topoklimatski vinogradniški potencial v gričevnatih pokrajinah severovzhodne Slovenije izkoriščen v ne dovolj veliki meri, so nakazale že nekatere dosedanje raziskave (Žiberna 2015; Žiberna 2018; Žiberna 2019b; Žiberna in ostali 2022). Stanje na območju celotnih Slovenskih goric ni dosti drugačno, čeprav nastopajo med submikroregijami pomembne razlike. Leta 2025 so na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah v Slovenskih goricah prevladovali gozdovi, ki so pokrivali 6448,5 ha ali 25,6 % teh leg. Travniki so ležali na 6247,8 ha (24,8 %) prvorazrednih leg, sledile so njive (4237,3 ha ali 16,8 %) in šele na četrtem mestu vinogradi (2697,9 ha ali 10,7 %). Precej simptomatično je tudi, da je kar 2103,3 ha ali 8,4 % prvorazrednih leg pozidanih. V obdobju 2000–2025 so se na prvorazrednih topoklimatskih legah najbolj zmanjšale površine vinogradov (za 1205,1 ha ali za 4,8 OT) in njiv (za 392,4 ha ali za 1,6 OT). Na prvorazrednih legah so se najbolj povečala zemljišča v zaraščanju (za 1461,2 ha ali za 6,8 OT) in travniki (za 853,9 ha ali za 3,4 OT). Procesu nakazujejo nekakšno protislovje: na najkvalitetnejših topoklimatskih legah se vinogradniške površine, ki so za strme lege najprimernejša oblika rabe tal in katerih produkti lahko ustvarjajo veliko dodano vrednost, umikajo; zamenjujejo jih v (pre)veliki meri zemljišča v zaraščanju. Seveda na območja v zaraščanju lahko gledamo večplastno: to niso samo v ekonomskem smislu neizkoriščena območja, pač pa lahko v naravnih sukcesijskih procesih prepoznam tudi obnavljanje naravnih habitatov z višjo stopnjo biodiverzitete (Geister 2025).

Na drugorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah je leta 2015 bilo največ gozdov (11938,6 ha ali 40,5 %), njiv (6289,4 ha ali 21,3 %) ter travnikov (5946,7 ha ali 20,2 %). Vinogradov je bilo na drugorazrednih legah le 826,8 ha (2,8 %).

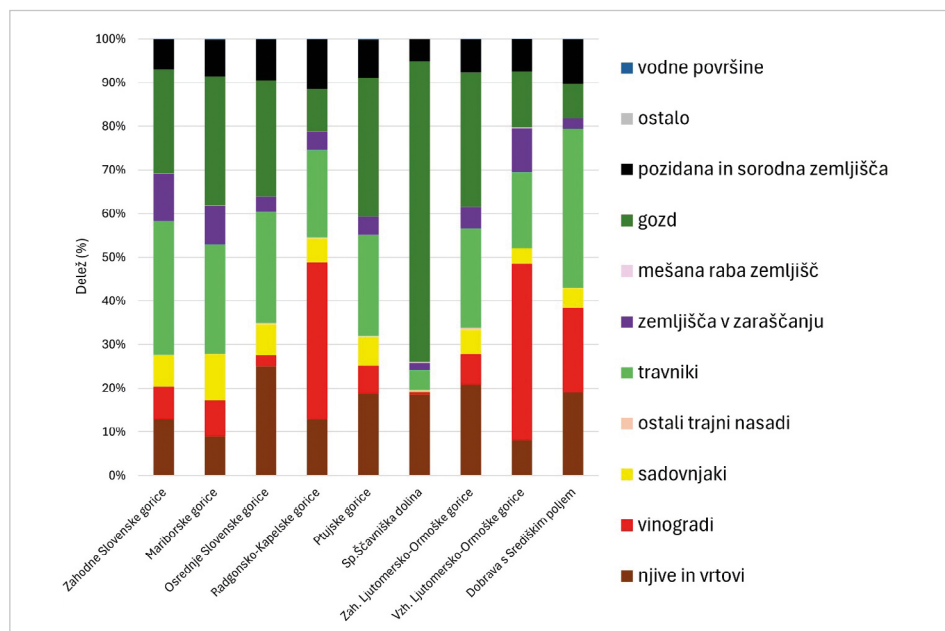

Slika 7: Struktura rabe tal v Slovenskih goricah leta 2025 glede na topoklimatske vinogradniške razrede.

Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2025.

Struktura rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah se med submikroregijami Slovenskih goric precej razlikuje. V relativnem smislu je bil delež vinogradov na najkvalitetnejših legah najvišji Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah, kjer so ti pokrivali 40,5 % prvorazrednih leg in v Radgonsko-Kapelskih goricah (35,9 %). Ostale submikroregije po deležu vinogradniških površin na najkakovostnejših legah precej zaostajajo: v Mariborskih goricah je ta delež 10,7 %, v Zahodnih Slovenskih goricah 7,0 %, v Ptujskih goricah 6,3 %, v Osrednjih Slovenskih goricah pa le 2,5 %. Delež travnikov na prvorazrednih legah je najvišji v Zahodnih Slovenskih goricah (30,6 %). Tam je tudi najvišji delež zemljišč v zaraščanju (10,8 %). Vzroke za neugodno stanje lahko iščemo v relativno starih vinogradih (površine obnovljenih vinogradov v vinorodni deželi Podravje po letu 2018 padajo), neugodnem razmerju med ljubiteljskimi in tržno usmerjenimi vinarji, neugodni starostni strukturi lastnikov, ki niso več motivirani za obdelavo, razdrobljenostjo vinogradniških parcel (čeprav je slednje lahko z ekološkega in biodiverzitetnega vidika prednost) in visokih stroških za obdelavo majhnih vinogradov na strmih legah (Hauptman in ostali 2023), kar velja predvsem za Zahodne in deloma Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice. Natančnejša analiza vsega naštetega v povezavi s spremembo rabe tal presega zastavljen obseg članka, a je vredna samostojne raziskave.

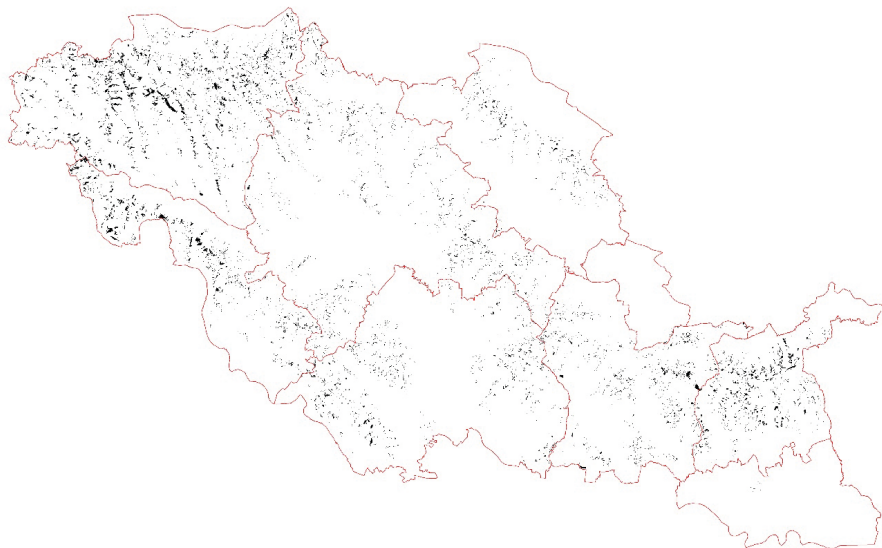
Vinogradi so se na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah v obdobju 2000–2025 v absolutnem smislu najbolj zmanjšali v Zahodnih Slovenskih goricah (za 240,6 ha ali za 4,1 OT), v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 218,3 ha ali za 6,9 OT), v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 204,8 ha ali za 9,5 OT, kar je največja relativna sprememba) in v Mariborskih goricah (za 157,7 ha ali za 6,1 OT). Na drugorazrednih legah so umiki vinogradov v splošnem manj izraziti, največji pa v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 107,9 ha ali za 9,5 OT).

Slika 8: Struktura rabe tal v Slovenskih goricah leta 2025 na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah po submikroregijah Slovenskih goric.

Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2025.

Če bi na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah obstoječim vinogradniškim površinam (2697,9 ha) dodali še novonastala zemljišča v zaraščanju na teh legah (2042,7 ha), bi vinogradniške površine na najkakovostnejših območjih skoraj podvojili. Največ teh potencialnih leg je v Zahodnih Slovenskih goricah (764,5 ha), Mariborskih goricah (273,1 ha), Osrednjih Slovenskih goricah (262, ha) in v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (239,4 ha); med gričevnatimi pokrajinami je takih leg najmanj v Radgonsko-Kapelskih goricah, kar navdaja z optimizmom (Slika 9). Seveda moramo pri ocenjevanju izkoriščenosti potenciala upoštevati še socioekonomske elemente (lastništvo, motivi za obdelovanje, starostna struktura, ekonomska struktura itd.), a je neizkoriščen naravni potencial nedvomno zelo visok.

Slika 9: Novonastala zemljišča v zaraščanju na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah v obdobju 2000–2025 predstavljajo potencialna kakovostna vinogradniška območja. Največji neizkoriščen topoklimatski potencial je v Zahodnih Slovenskih gorah, Mariborskih gorah, Osrednjih Slovenskih gorah in Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorah. Vir: Lastni izračuni, 2025.

Sklenemo torej lahko, da je vinogradniški potencial na najkakovostnejših legah trenutno najbolj izkoriščen v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorah in Radgonsko-Kapelskih gorah, a vinogradi na najkakovostnejših legah nikjer ne presegajo vsaj polovice teh površin in razen v že omenjenih submikroregijah nikjer drugje na teh površinah vinogradi niso prevladujoča kategorija rabe tal.

Smeri spremembe rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah

V nadaljevanju želimo predstaviti prevladujoče procese spreminjanja rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah in razlike v teh procesih med submikroregijami v Slovenskih gorah v obdobju 2000–2025. Omenili smo že, da vinogradi na prvorazrednih legah praviloma niso prevladujoča oblika rabe tal kljub zelo visokemu topoklimatskemu potencialu. A tudi med prevladujočimi kategorijami je v obravnavanem obdobju prihajalo do sprememb. Na območju celotnih Slovenskih gor je bila na prvorazrednih legah najpogostejša smer spremembe rabe tal prehod vinogradov v travnike (na 912,1 ha), travnikov v njive (na 842,1 ha), travnikov v zemljišča v zaraščanju

(na 738,6 ha), sadovnjakov v travnike (463,4 ha) in travnikov v sadovnjake (na 401,6 ha). Kakšne so bile najpogostejše spremembe vinogradniških površin na teh legah? Poleg že zgoraj omenjenih sprememb vinogradov v travnike so se vinogradniške površine najpogosteje spreminjale še v njive (na 262,8 ha), zemljišča v zaraščanju (na 256,2 ha), sadovnjake (na 171,5 ha) in pozidana in sorodna zemljišča (na 73,1 ha). Novonastalih vinogradniških površin je na prvorazrednih legah bilo bistveno manj. Nove vinogradniške površine na teh legah so najpogosteje nastale na nekdanjih travnikih (206,4 ha), njivah (167,0 ha), sadovnjakih (72,0 ha) in zemljiščih v zaraščanju (17,3 ha).

Smeri spremembe rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah se po submikroregijah med seboj razlikujejo. V Preglednici 2 navajamo za vsako submikroregijo tri najpogostejše smeri spremembe rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah v obdobju 2000–2025 in površine, na katerih so se ti procesi zgodili.

Preglednica 2: Najpogostejše smeri spremembe rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah po submikroregijah v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2025. Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2025.

Zap. št.	Submikroregija	Smer spremembe rabe tal	Površina (ha)
1	Zahodne Slovenske gorice	– travnik v zemljišče v zaraščanju – njiva v travnik – vinograd v travnik	338,6 282,7 205,5
2	Mariborske gorice	– njiva v travnik – travnik v zemljišče v zaraščanju – vinograd v travnik	107,8 95,0 84,1
3	Osrednje Slovenske gorice	– njiva v travnik – travnik v njivo – sadovnjak v travnik	356,3 283,2 131,4
4	Radgonsko-Kapelske gorice	– njiva v travnik – travnik v njivo – sadovnjak v travnik	93,6 81,6 50,3
5	Ptujske gorice	– njiva v travnik – travnik v njivo – vinograd v travnik	255,6 139,6 133,5
6	Sp. Ščavniška dolina	– travnik v njivo – njiva v travnik – travnik v zemljišče v zaraščanju	1,4 1,3 0,7
7	Zah. Ljutomersko-Ormoške gorice	– vinograd v travnik – njiva v travnik – travnik v njivo	158,4 145,1 114,6
8	Vzh. Ljutomersko-Ormoške gorice	– vinograd v travnik – travnik v zemljišče v zaraščanju – njiva v travnik	160,9 87,7 47,9
9	Dobrava s Središkim poljem	– vinograd v travnik – njiva v travnik – travnik v njivo	6,5 1,7 1,0

Opazimo lahko, da se novonastali vinogradi na najkakovostnejših legah ne pojavljajo in da na teh legah pogosto prihaja do spremembe obdelovalnih zemljišč² v neobdelovalna. V absolutnem smislu je bilo mogoče največji umik obdelovalnih zemljišč na prvorazrednih legah zaznati v Ptujskih goricah (zmanjšanje za 288,5 ha), Zahodnih Slovenskih goricah (zmanjšanje za 238,8 ha), Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (zmanjšanje za 228,7 ha) in v Osrednjih Slovenskih goricah (zmanjšanje za 169,4 ha). V tem lahko prepoznamo dva značilna procesa: prvorazredne topoklimatske vinogradniške lege postajajo vedno manj izkoriščene za vinogradništvo; hkrati se na njih zmanjšujejo tudi obdelovalne površine. Zaradi dražje strojne obdelave na strmih legah je to do določene stopnje razumljivo, najbrž pa s tem ne moremo razložiti vseh vzrokov za opuščanje obdelovalnih površin.

ZAKLJUČEK

Vinogradništvo kot kmetijska dejavnost ima v Slovenskih goricah zelo dolgo tradicijo, ki sega vse do antičnega obdobja. Po drugi strani je vinogradniška dejavnost vse do danes pomembno zaznamovala identiteto te pokrajine v geografskem, historičnem, etnološkem in ekonomskem smislu. V zadnjih desetletjih je mogoče opaziti izrazitejšo zmanjševanje vinogradniških površin tudi tam, kjer je naravnogeografski, predvsem topoklimatski potencial zelo visok. Prihaja do vedno večjega razkoraka med naravnimi možnostmi in dejansko izkoriščenostjo le-teh. Vinogradniški potencial na najkakovostnejših legah je najbolj izkoriščen v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah in Radgonsko-Kapelskih goricah, a vinogradi na najkakovostnejših legah nikjer ne presegajo vsaj polovice teh površin in razen v obeh omenjenih submikroregijah nikjer drugje na teh površinah vinogradi niso prevladujoča kategorija rabe tal.

Z izjemo Radgonsko-Kapelskih gor in Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gor na najkakovostnejših vinogradniških topoklimatskih legah prevladujejo neobdelovalne površine, pri čemer izstopajo gozdne in travniške površine. Tudi smeri spremembe rabe tal na najbolj kakovostnih legah nakazujejo procese opuščanja obdelovalnih površin. Topoklimatski potencial je v gričevnatih submikroregijah (pre)slabo izkoriščen, procesi spremembe rabe tal pa nakazujejo, da se ta še niža. Vinogradništvo je v Slovenskih goricah seveda še vedno močno zasidrano, vprašanje pa je, ali bo ob nadaljevanju sedanjih trendov v prihodnje v vseh slovenjegoriških submikroregijah še vedno

² Med obdelovalna zemljišča smo po Vrišerjevi metodologiji (Vrišer 1995, 45; Vrišer 1998, 366) uvrstili njive in vrtove, vinograde, sadovnjake ter ostale trajne nasade.

igralo tako veliko težo v smislu njenih ekonomskogeografskih značilnosti, fiziognomije in identitete.

IZJAVA O RAZISKOVALNIH PODATKIH

Članek temelji na raziskovalnih podatkih, ki so navedeni v poglavju Viri in literatura in na modeliranih podatkih, ki so na voljo pri avtorju na utemeljeno zahtevo.

VIRI IN LITERATURA

Badovinac, I., Vodovnik Plevnik, T., Rusjan, T., (2017): Vinarstvo v Sloveniji danes. V: 5. slovenski vinogradniško-vinarski kongres, Šentjernej, 12. maj 2017. Kmetijski inštitut Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Kmetijsko gozdarski zavod Novo mesto. Kmetijski inštitut Slovenije. Ljubljana.

Barry, R. G., Blanken P. D., (2016): *Microclimate and Local Climate*. Cambridge University Press. Cambridge.

Belec, B., 1994a: Subpanonska Severovzhodna Slovenija. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

Belec, B., 1994b: Ljutomersko-Ormoške gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

Bendix, J., (2004): *Geländeklimatologie*. Gebrüder Borntraeger Verlagbuchhandlung. Berlin. Stuttgart.

Kert, B., 1994a: Zahodne Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

Kert, B., 1994b: Srednje Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

Geister, I. (2025): *Soočenje z naravo. Eseji o divjini in kulturi*. Umco. Ljubljana.

Hauptman, S., Mavrič Štrukelj, M., Škvarč, A., Martinčič, J., Torič, M., Breznik, M., (2023): Slovenski vinogradi. V: 6. slovenski vinogradniško-vinarski kongres: zbornik prispevkov. Ptuj, 21.–22. april 2023. Kmetijsko gozdarski zavod Ptuj. Ptuj.

Interpretacijski ključ. Podroben opis metodologije zajema dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Direktorat za kmetijstvo. Služba za register kmetijskih gospodarstev. 2013. Ljubljana.

Kerma, S., (2018): *Vinski turizem z geografskim poreklom*. Založba Univerze na Primorskem. Koper.

Kert, B., 1994a: Zahodne Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

Kert, B., 1994b: Srednje Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.

- Mioč, P., Žnidarčič, M., 1989: Tolmač za list Maribor-Leibnitz. Osnovna geološka karta 1:100000. Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko. Ljubljana.
- Mioč, P., Marković, S., Brkić, M., Žnidarčič, M., 1998: Tolmač za list Čakovec. Osnovna geološka karta 1:100000. Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko. Ljubljana.
- Perko, D., (2001): Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Geografija Slovenije. Št. 3. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Plešivčnik, S., (2017): Vinogradništvo in vino v Sloveniji. Statistični urad RS. (Dostopno na: https://www.stat.si/StatWeb/File/DocSysFile/9647/05_NK_2017-10-27_Vinogradnistvo.pdf).
- Pravilniku o seznamu geografskih označb za vina in trsnem izboru. UL RS, št. 49/07, 2007.
- Šlebinger, C., (1968): Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. V: Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968. Založba Obzorja. Maribor.
- Veliki splošni leksikon. Priročna izdaja. 19. tr-vo. DZS, 2006. Ljubljana.
- Vrišer, I. (1995): Agrarna geografija. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- Vrišer, I. (1998): Gospodarska geografija. V: Geografija Slovenije. Slovenska Matica. Ljubljana.
- Žiberna, I., (1992): Vpliv klime na lego in razširjenost vinogradov na primeru Srednjih Slovenskih gor. Geografski zbornik. 32. SAZU. Ljubljana. str. 51–139.
- Žiberna, I., (2011): Izbrane naravnogeografske značilnosti občine Radlje. Revija za geografijo. 11. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Maribor. str. 47–60.
- Žiberna, I., (2015): Spreminjanje rabe tal v vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gor. V: Obdobju 2000–2015 v povezavi z izbranimi fizično geografskimi značilnostmi. Revija za geografijo. [Tiskana izd.]. 2015, 10, št. 2. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Maribor.
- Žiberna, I., (2018): Land use changes in relation to selected physical geographical features from the viewpoint of marginalization: the case of Svečinske Gorice, Slovenia. V: PELC, Stanko (ur.), KODERMAN, Miha (ur.). Nature, tourism and ethnicity as drivers of (de)marginalization: insights to marginality from perspective of sustainability and development. Cham: Springer, cop. 2018. Str. 43–58, ilustr. Perspectives on geographical marginality, vol. 3. ISBN 978-3-319-59001-1. ISSN 2367-0002. DOI: 10.1007/978-3-319-59002-8_3.
- Žiberna, I., (2019a): Spremembe vinogradniških površin po vinorodnih okoliših in podokoliših v Sloveniji v obdobju 2000–2019. Revija za geografijo. 14. Št. 1. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Mariboru. Maribor.
- Žiberna, I., (2019b): Spreminjanje rabe tal v Halozah v obdobju 2000–2015. V: Drozg, V. (ur.), Kulturna pokrajina Haloz. 1. izd. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. Maribor.
- Žiberna, I., (2021): Praktikum iz Planetarne geografije. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Mariboru. Maribor.

Žiberna, I., Jöbstl, G., Pucko, K., Žagavec, A., (2022): Spremembe rabe tal na območju Dravinjskih gor. *Revija za geografijo*. 17, Št. 1. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Mariboru. Maribor.

Žiberna, I., (2024): Raba tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 2024, letnik 95. št. 1. Zgodovinsko društvo v Mariboru. Maribor. DOI: 10.62409/czn.252

Medmrežje 1: <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/9568> (12. 8. 2025)

Medmrežje 2: <http://rkg.gov.si/GERK/> (18. 7. 2025).

Medmrežje 3: <https://ipi.eprostor.gov.si/jgp/data> (12. 3. 2025)

IZKORIŠČENOST TOPOKLIMATSKEGA VINOGRADNIŠKEGA POTENCIALA V SLOVENSKIH GORICAH

Povzetek

Vinogradništvo je v Sloveniji pomembna kmetijska dejavnost predvsem tam, kjer so možnosti za druge oblike gospodarjenja zaradi razgibanega reliefa in velikih strmin pobočij onemogočene in v zadnjih desetletjih v nekaterih slovenskih pokrajinah pomembno dopolnjuje turistično ponudbo. Hkrati daje tem pokrajinam značilni zunanji videz in predstavlja del njihove identitete. Popis vinogradov Statističnega urada Republike Slovenije kaže, da se je v letu 2020 z vinogradništvom ukvarjalo 28.481 pridelovalcev. Število pridelovalcev grozdja je bilo za 6 % manjše kot ob prejšnjem popisu vinogradov leta 2015, skupna površina vinogradov pa se je zmanjšala za 3 %. V Sloveniji je bila povprečna velikost vinograda 0,54 ha, pri čemer so nastopale velike razlike med obema kohezijskima regijama: v zahodni kohezijski regiji je povprečen vinograd meril 1,2 ha, v vzhodni pa le 0,38 ha. Leta 2020 je kar 91 % vseh vinogradnikov na 31 % vseh vinogradniških površinah imelo vinograde s površino, manjšo od 1 ha. V Sloveniji velik problem predstavlja tudi starost vinogradov, katerih obnova v zadnjih letih celo pada. Težave slovenskega vinogradništva so tudi neekonomična in draga pridelava na strmih legah, manjša poraba vina ter marsikje nepovezanost in nesodelovanje pridelovalcev med seboj. Zanimanje mladih za vinogradništvo ponekod pada, medtem ko je danes večina ljubiteljskih vinogradnikov praviloma starejših, vinogradov pa več ne obnavljajo, marveč jih krčijo ali celo opuščajo.

V članku smo želeli prikazati izkoriščenost ene od za vinsko trto pomembnih naravnih danosti, to je topoklimatskega vinogradniškega potenciala v Slovenskih goricah in spremembe njegove izkoriščenosti v obdobju 2000–2025. Topoklimatski potencial združuje reliefne značilnosti (relativna višina, naklon in ekspozicije pobočij) in z njimi povezan Sončev obsev. Vinska trta je namreč kultura, ki je v naših geografskih širinah zelo odvisna od topoklimatskih značilnostih in ji bolj ugajajo toplejša, bolj osončena območja. Pri določanju stopnje kvalitete topoklimatskih vinogradniških leg smo uporabili modelirane podatke globalnega Sončevega obseva (tu so vključeni podatki o naklonu in ekspoziciji pobočij ter podatki o višinskem kotu Sonca) ter podatke o relativnih višinah. Oba podatka smo kombinirali in v nadaljevanju določili štiri kakovostne razrede topoklimatskih vinogradniških leg, pri čemer prvorazredne lege predstavljajo najkakovostnejša topoklimatska vinogradniška območja. V nadaljevanju smo za ta območja analizirali rabo tal leta 2000 in leta 2025, spremembe rabe tal in smeri spremembe rabe tal v tem obdobju.

Struktura rabe tal na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah se med submikroregijami Slovenskih goric razlikuje. V relativnem smislu je bil delež vinogradov na najkvalitetnejših legah najvišji v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (40,5 %) in v Radgonsko-Kapelskih goricah (35,9 %). V Mariborskih goricah je ta delež 10,7 %, v Zahodnih Slovenskih goricah 7,0 %, v Ptujskih goricah 6,3 %, v Osrednjih Slovenskih goricah pa le 2,5 %. Vinogradi so se na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah v obdobju 2000–2025 najbolj zmanjšali v Zahodnih Slovenskih goricah (za 240,6 ha ali za 4,1 OT), v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 218,3 ha ali za 6,9 OT), v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 204,8 ha ali za 9,5 OT) in v Mariborskih goricah (za 157,7 ha ali za 6,1 OT). Na drugorazrednih legah so umiki vinogradov v splošnem manj izraziti, največji pa v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 107,9 ha ali za 9,5 OT).

Na območju celotnih Slovenskih goric je bila na prvorazrednih topoklimatskih vinogradniških legah najpogostejša smer spremembe rabe tal prehod vinogradov v travnike (na 912,1 ha), travnikov v njive (na 842,1 ha), travnikov v zemljišča v zaraščanju (na 738,6 ha), sadovnjakov v travnike (463,4 ha) in travnikov v sadovnjake (na 401,6 ha). Poleg že zgoraj omenjenih sprememb vinogradov v travnike so se vinogradniške površine najpogosteje spreminjale še v njive (na 262,8 ha), zemljišča v zaraščanju (na 256,2 ha), sadovnjake (na 171,5 ha) ter pozidana in sorodna zemljišča (na 73,1 ha).

Razen v Radgonsko-Kapelskih goricah in v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah na najkakovostnejših vinogradniških topoklimatskih legah prevladujejo neobdelovalne površine, predvsem gozdne in travniške površine. Tudi smeri spremembe rabe tal na najbolj kakovostnih legah nakazujejo procese opuščanja obdelovalnih površin. Topoklimatski potencial je v Slovenskih goricah (pre)slabo izkoriščen in procesi spremembe rabe tal nakazujejo, da se ta še niža. Ob nadaljevanju sedanjih trendov lahko pričakujemo, da se bo struktura kmetijske dejavnosti, ki je oblikovala značilno kulturno pokrajino in identiteto, marsikje pomembno spremenila.

UTILIZATION OF THE TOPOCLIMATIC VITICULTURAL POTENTIAL IN THE SLOVENSKE GORICE

Summary

Viticulture is an important agricultural activity in Slovenia, particularly in areas where other forms of farming are limited by rugged relief and steep slopes, and in recent decades it has also significantly complemented the tourist offer in some Slovenian regions. At the same time, it gives these regions a distinctive external appearance and represents an important part of their identity. The Vineyard Census of the Statistical Office of the Republic of Slovenia shows that in 2020, 28,481 producers were engaged in viticulture. The number of grape producers was 6 percent lower than at the previous vineyard census in 2015, while the total vineyard area decreased by 3 percent. The average vineyard size in Slovenia was 0.54 ha, with large differences between the two cohesion regions. In the western cohesion region, the average vineyard measured 1.2 ha, while in the eastern cohesion region it measured only 0.38 ha. In 2020, as many as 91 percent of all winegrowers cultivated vineyards smaller than 1 ha, covering 31 percent of all vineyard areas. A major problem in Slovenia is also the age structure of vineyards, as vineyard renewal has even declined in recent years. Additional challenges of Slovenian viticulture include uneconomic and costly production on steep slopes, lower wine consumption, and in many places a lack of cooperation and connectivity among producers. Interest in viticulture among young people is declining in

some areas, while today most hobby winegrowers are generally older and no longer renew vineyards, but instead uproot them or abandon them altogether.

In this article, we aimed to present the utilization of one of the natural factors important for grapevine cultivation, namely the topoclimatic viticultural potential in the Slovenske Gorice, and changes in its utilization in the period 2000–2025. Topoclimatic potential combines relief characteristics, relative elevation, slope, and slope aspect, together with the associated solar radiation. Grapevine is a crop that, at our geographical latitudes, is highly dependent on topoclimatic characteristics and is better suited to warmer and more sun-exposed areas. To determine the quality levels of topoclimatic viticultural sites, we used modeled data on global solar radiation, including slope and aspect data and data on the solar elevation angle, as well as data on relative elevations. These datasets were combined, and four quality classes of topoclimatic viticultural sites were identified, with first-class sites representing the highest-quality topoclimatic viticultural areas. For these areas, land use in 2000 and 2025, land-use changes, and directions of land-use change during this period were analyzed.

The structure of land use on first-class topoclimatic viticultural sites varies among the sub-microregions of the Slovenske Gorice. In relative terms, the share of vineyards on the highest-quality sites was highest in the Eastern Ljutomer–Ormož Hills (40.5 percent) and in the Radgona–Kapela Hills (35.9 percent). In the Maribor Hills, this share was 10.7 percent, in the Western Slovenske Gorice 7.0 percent, in the Ptuj Hills 6.3 percent, and in the Central Slovenske Gorice only 2.5 percent. In the period 2000–2025, vineyards on first-class topoclimatic viticultural sites decreased the most in the Western Slovenske Gorice, by 240.6 ha or 4.1 percentage points, in the Western Ljutomer–Ormož Hills by 218.3 ha or 6.9 percentage points, in the Eastern Ljutomer–Ormož Hills by 204.8 ha or 9.5 percentage points, and in the Maribor Hills by 157.7 ha or 6.1 percentage points. On second-class sites, vineyard withdrawal was generally less pronounced, with the largest decrease in the Eastern Ljutomer–Ormož Hills, by 107.9 ha or 9.5 percentage points.

Across the entire Slovenske Gorice, the most frequent direction of land-use change on first-class topoclimatic viticultural sites was the conversion of vineyards to grasslands, covering 912.1 ha, followed by the conversion of grasslands to arable land on 842.1 ha, grasslands to land undergoing overgrowth on 738.6 ha, orchards to grasslands on 463.4 ha, and grasslands to orchards on 401.6 ha. In addition to the already mentioned conversions of vineyards to grasslands, vineyard areas were most frequently converted to arable land, covering 262.8 ha, to land undergoing overgrowth, covering 256.2 ha, to orchards, covering 171.5 ha, and to built-up and related land, covering 73.1 ha.

Except in the Radgona–Kapela Hills and the Eastern Ljutomer–Ormož Hills, non-cultivated areas, primarily forests and grasslands, dominate the highest-quality topoclimatic viticultural sites. The directions of land-use change on the most suitable sites also indicate processes of agricultural land abandonment. The topoclimatic potential in the Slovenske Gorice is poorly utilized, and land-use change processes suggest that its utilization is continuing to decline. If current trends persist, significant changes can be expected in the structure of agricultural activities that have shaped the characteristic cultural landscape and identity of the region.

NUTZUNG DES TOPOKLIMATISCHEN WEINBAUPOTENZIALS IN SLOVENSKÉ GORICE

Zusammenfassung

Der Weinbau ist in Slowenien ein wichtiger landwirtschaftlicher Wirtschaftszweig, insbesondere dort, wo andere Bewirtschaftungsformen aufgrund des unwegsamen Geländes und der steilen Hänge nicht möglich sind. In den letzten Jahrzehnten hat er das touristische Angebot in einigen slowenischen Regionen deutlich bereichert. Gleichzeitig prägt er das charakteristische Erscheinungsbild dieser Regionen und ist Teil ihrer Identität. Die Weinbergszählung des Statistischen Amtes der Republik Slowenien ergab, dass im Jahr 2020 28.481 Winzer tätig waren. Die Zahl der Winzer lag 6 % niedriger als bei der vorherigen Zählung im Jahr 2015, und die Gesamtfläche der Weinberge ging um 3 % zurück. In Slowenien betrug die durchschnittliche Rebfläche 0,54 ha, wobei große Unterschiede zwischen den beiden Kohäsionsregionen bestanden: In der westlichen Kohäsionsregion maß die durchschnittliche Rebfläche 1,2 ha, in der östlichen Region hingegen nur 0,38 ha. Im Jahr 2020 besaßen 91 % aller Winzer Weinberge, während 31 % der übrigen Winzer Weinberge mit einer Fläche von weniger als einem Hektar bewirtschafteten. In Slowenien stellt das hohe Alter der Weinberge ein großes Problem dar, da deren Erneuerung in den letzten Jahren sogar zurückgegangen ist. Zu den Problemen des slowenischen Weinbaus zählen außerdem die unwirtschaftliche und teure Produktion an Steilhängen, der geringere Weinkonsum sowie vielerorts die mangelnde Vernetzung und Kooperation zwischen den Erzeugern. Das Interesse junger Menschen am Weinbau schwindet mancherorts, während die meisten Hobbywinzer heutzutage älter sind. Weinberge werden nicht mehr erneuert, sondern eher gerodet oder gar aufgegeben.

In diesem Artikel möchten wir die Nutzung eines für den Weinbau wichtigen natürlichen Merkmals aufzeigen: das topoklimatische Weinbaupotenzial in Slovenske gorice und dessen Entwicklung im Zeitraum 2000–2025. Das topoklimatische Potenzial umfasst Reliefmerkmale (relative Höhe, Hangneigung und Exposition) sowie die damit verbundene Sonneneinstrahlung. Die Weinrebe ist eine Kulturpflanze, die in unseren geografischen Breiten stark von den topoklimatischen Gegebenheiten abhängt und wärmere, sonnigere Gebiete bevorzugt. Zur Bestimmung der Qualitätsstufe topoklimatischer Weinbaulagen verwendeten wir modellierte Daten zur globalen Sonneneinstrahlung (einschließlich Daten zur Hangneigung, Exposition und zum Sonnenstand) sowie Daten zur relativen Höhe. Wir kombinierten beide Daten und ermittelten anschließend vier Qualitätsklassen für topoklimatische Weinbaulagen, wobei die Lagen erster Klasse die höchste topoklimatische Qualität aufweisen. Anschließend analysierten wir die Landnutzung in diesen Gebieten in den Jahren 2000 und 2025, die Veränderungen der Landnutzung sowie die Richtung der Landnutzungsänderungen während dieses Zeitraums.

Die Struktur der Landnutzung in erstklassigen topoklimatischen Weinbaustandorten variiert zwischen den Submikroregionen von Slovenske gorice. Relativ gesehen war der Anteil der Weinberge in den hochwertigsten Lagen am höchsten im östlichen Teil von Ljutomersko-Ormoške gorice (40,5 %) und in Radgonsko-Kapelske gorice (35,9 %). In Mariborske gorice beträgt dieser Anteil 10,7 %, im westlichen Teil von Slovenske gorice 7,0 %, in Ptujске gorice 6,3 % und im zentralen Teil von Slovenske gorice nur 2,5 %. Die Weinberge in erstklassigen topoklimatischen Weinbaustandorten gingen im Zeitraum 2000–2025 am stärksten zurück im westlichen Teil von Slovenske gorice (um 240,6 ha bzw. 4,1 OT), im westlichen Teil von Ljutomersko-Ormoške gorice (um 218,3 ha bzw. 6,9 OT), im östlichen Teil von Ljutomersko-Ormoške gorice (um 204,8 ha bzw. 9,5 OT) und in Mariborske gorice (um 157,7 ha oder 6,1 OT). In zweitklassigen Lagen ist der Rückgang

der Weinberge im Allgemeinen weniger ausgeprägt, wobei der größte Rückgang im östlichen Teil von Ljutomersko-Ormoške gorice (um 107,9 ha oder 9,5 OT) zu verzeichnen ist.

Im gesamten Weinbaugebiet Slovenske gorice war die häufigste Landnutzungsänderung in erstklassigen topoklimatischen Weinbaulagen die Umwandlung von Weinbergen in Wiesen (912,1 ha), von Wiesen in Felder (842,1 ha), von Wiesen in Brachland (738,6 ha), von Obstgärten in Wiesen (463,4 ha) und von Wiesen in Obstgärten (401,6 ha). Neben den genannten Umwandlungen von Weinbergen in Wiesen waren die häufigsten Änderungen in Weinbergflächen die Umwandlung in Felder (262,8 ha), Brachland (256,2 ha), Obstgärten (171,5 ha) und Siedlungs- und Nutzflächen (73,1 ha).

Mit Ausnahme der Weinbaugebiete Radgonsko-Kapelske gorice und östlichen Teil Ljutomersko-Ormoške gorice werden die besten topoklimatischen Lagen für den Weinbau von Brachflächen, vorwiegend Wald- und Wiesenflächen, dominiert. Die Landnutzungsänderungen in diesen Gebieten deuten ebenfalls auf eine Aufgabe von Anbauflächen hin. Das topoklimatische Potenzial der Weinbaugebiete Slovenske gorice ist (zu) unzureichend genutzt, und die Landnutzungsänderungen lassen auf eine weitere Abnahme schließen. Setzen sich die aktuellen Trends fort, ist zu erwarten, dass sich die Struktur der landwirtschaftlichen Aktivitäten, die die charakteristische Kulturlandschaft und Identität geprägt hat, vielerorts deutlich verändern wird.

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

DAN PRIMOŽA TRUBARJA 2025

Glazerjeva dvorana Univerzitetne
knjižnice Maribor, 9. junija 2025

Počastitve spominskega dneva, posvečenega Primožu Trubarju, ki jih pripravljajo Univerzitetna knjižnica Maribor, Zveza kulturnih društev Maribor in mariborska izpostava Javnega sklada za kulturne dejavnosti, stopajo v drugo desetletje. Namen prireditev je v prvi vrsti utrjevati zavedanje o pomenu dela Primoža Trubarja za slovenski in evropski kulturni in duhovni prostor ter približati novejša strokovna dognanja o slovensko govoreči skupnosti v 16. stoletju in razširiti vedenje tudi o drugih ustvarjalcih tega časa – ne samo med poznavalci in strokovnjaki s tega področja. Nagovarjajo torej širši krog ljudi in tako osvežijo morda nekoč že usvojeno znanje ter pomagajo iskati vzporednice med preteklim in sodobnim pogledom na Trubarjevo delo in zgodovinski kontekst, v katerem je živel in ustvarjal.

Ko govorimo o protestantizmu na Slovenskem, je pozornost najpogosteje usmerjena v osrednjo Slovenijo, nekdanjo Kranjsko, in kraje zunaj njenih meja, ki so neposredno ali posredno povezani s Primožem Trubarjem in drugimi ustvarjalci prvih petdesetih slovenskih knjig, ki jih je v monografiji *Stati inu obstati* (2024) uvrstil Kozma Ahačič. Med letoma 1550 in 1603 je pri njihovem nastanku sodelovalo devetnajst avtorjev, a nihče med njimi

ni neposredno povezan z Mariborom. Vendar je protestantizem pomembno zaznamoval zgodovino mesta in njegove okolice, predvsem njegovo nemško govoreče meščanstvo in plemstvo ter tudi okoliško slovensko govorečo skupnost.

Kako se je uveljavljal protestantizem v Mariboru in o njegovem zatrtju je spregovoril zgodovinar **doc. dr. Žiga Oman**, raziskovalec na Inštitutu IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, ki je svoje predavanje naslovil **Protestantska skupnost v novoveškem Mariboru**. Za zloženko, ki je pospremila njegov nastop, je pripravil povzetek svojega predavanja. Nanj se opira pričujoče poročilo.

Predavatelj je pojav protestantizma v Mariboru in njegovi okolici v dvajsetih letih 16. stoletja postavil v širši evropski okvir, v oris vzrokov in posledic verskega konflikta med katolicizmom in luteranstvom v nemškem cesarstvu. Prva omemba recepcije idej Martina Luthra in drugih zgodnjih reformatorjev v mestu sega v leto 1528, ko so bile nove ideje v mestu že razširjene med duhovniki in meščani, verniki pa so že bili navzoči pri prvi »lutrovski«
pridigi. Med tistimi meščani, ki so imeli v lasti prepovedane tiske, je bil tudi mestni sodnik Krištof Willenrainer, organizator obrambe deželnoknežjega mesta Maribor med osmanskim obleganjem leta 1532. Prestana nevarnost je okrepila samozavest avtonomnih mestnih oblasti, dodatno utrjena z razširjeno-

stjo augsburške veroizpovedi v mestu. Leta 1541 je mestni sodnik Koloman Holzmann sodeloval v odposlanstvu že pretežno protestantskih štajerskih deželnih stanov, ki so deželnega kneza Ferdinanda I. Habsburškega prosili za svobodo veroizpovedi, vendar niso bili uslišani.

Mariborska protestantska skupnost je svoj prvi vrhunec doživela med letoma 1554 in 1586, ko je mestno župnijo vodil Jurij Siechel. On je bil katoličan, vendar je deloval v takratnem pogostem prepričanju, da bo le konfesionalna strpnost privedla do ponovne združitve zahodnega krščanstva. Skrbel je za vso duhovno oskrbo tudi protestantov; ena od njegovih treh hčera se je omožila s protestantom Adamom Haidfalkom, večkratnim mestnim sodnikom. Protestanti so prevladali celo v mestnem svetu, in to se je zaznalo tudi na deželni ravni. Leta 1572 je mestni svet Maribor oklical za *mesto augsburške veroizpovedi* in ta naziv uporabljal celo v komunikaciji s katoliškimi deželnimi knezi. To je bil politični izraz pripadnosti deželnim stanovom, ki so se s Ferdinandovim sinom Karlom II. pogajali o upravljanju dežele in verski svobodi. Štajersko plemstvo je svoje zahteve po svobodi veroizpovedi doseglo na deželnem zboru v Gradcu leta 1572; na meddeželnem zboru v Brucku 1578 so svobodo veroizpovedi dosegli tudi prebivalci Judenburga in Gradca, vsi drugi prebivalci pa svobodo vesti. Karlove koncesije so bile obakrat ustne, a so stanovi tiste iz Brucka dali zapisati v t. i. Bruški libel. Tega so podpisali tudi predstavniki mest, ki jim Karel ni podelil svobode veroizpovedi, med njimi mariborski mestni sodnik Baltazar Herbstberger, ki je mesto zastopal že v

Gradcu. Na njegov podpis libela so se mariborski protestanti nato sklicevali skoraj dvajset let, tudi pred deželnim knezom.

Proti vsem, ki jih Karlove koncesije niso zajele, so kmalu začeli ukrepati. Žiga Oman je v svojem povzetku zapisal: »Maribor je protireformacija prvič resneje prizadela leta 1587, ko je mestno župnijo prevzel vikar Anton Manicor iz južne Tirolske in protestante takoj izločil iz njenih struktur. Enako je doletelo več podeželskih župnij in s tem okoliško plemstvo, že prej pa Ptuj. Zlasti zaradi prepovedi uporabe dotlej skupnih pokopališč se je lokalno plemstvo in meščanstvo še isto leto organiziralo v skupno versko občino Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi, ki mu je načeloval v Mariboru živeči deželnostanovski uslužbenec Klemen Welzer pl. Eberstein. Okraj je od lastnika Betnave Wolfa Viljema barona Herbersteina pri dvorcu prejel zemljišče za pokopališče, v betnavski kapelici pa je začel bogoslužja opravljati Sigmund Lierzer, Korošec iz okolice Cobrca (Afritz am See) pri Osojskem jezeru. Pokopališče pri Betnavi so vzpostavili do leta 1589; ker pa so ga uporabljali tudi mariborski protestanti, ki so obiskovali še bogoslužja v dvorcu, se je Herberstein znašel pod udarom deželnega kneza. Da bi oboje zaščitili, je zemljišče postalo last deželnih stanov in Lierzer je prišel na njihovo plačilno listo. Leta 1590 so pri Betnavi zgradili leseno cerkev ali molilnico, ki so jo morali zaradi rastočega obiska dvakrat povečati, leto zatem pa še šolo.

Karlovi smrti leta 1590 je sledil zadnji vrhunec mariborske in dravskopoljske protestantske skupnosti. Tedaj se je med protestante javno prištevala vsaj

slaba polovica meščanov in v mestu je delovala tudi protestantska šola, ki jo je sprva vodil domačin Jurij Krejač, kasneje pa sta dečke in deklice poučevala betnavski učitelj Nikolaj Sobrius in njegova žena. Leta 1593 je Lierzerja na Betnavi zamenjal Georg Lautenschlager, po rodu iz danes bavarskega Lauingena, predikant gospodov Stubenbergov z Vurberka. To je prizadelo protestante s ptujskega konca, morda pa tudi slovenske kmete, ki so obiskovali bogoslužja na Betnavi. Leta 1595 so namreč želeli slovenskega predikanta, ki so ga mogoče že imeli v Lierzerju. Ker je bil doma s tedanje jezikovne meje na Koroškem, je morda znal slovensko.«

Leta 1596 je Ferdinand II. preklical koncesije Karla II. protestantom na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. V dveh letih so bili mariborski protestanti odstranjeni iz mestnih oblasti, šolo so zaprli, dodatno izgubo je povzročila še Welzerjeva smrt leta 1598. Toda za mariborske protestante je bil usoden prihod protireformacijske komisije na začetku leta 1600. Njeno oboroženo spremstvo je uničilo betnavsko pokopališče, cerkev in šolo in protestanti so se morali spreobrniti ali izseliti. Lautenschlager in Sobrius sta z Betnave pravočasno pobegnila in se čez dve leti izselila. S tem je bilo konec Dravskopoljskega okraja. Mnogi mariborski protestanti so se spreobrnil le navzven in se tako zaščitili pred izgonom. Pri tem so jih zaradi skrbi za avtonomijo mesta dolgo podpirale celo katoliške mestne oblasti. Zato ne preseneča, da je konec dvajsetih let 17. stoletja v mesto še vedno prihajal tajni predikant. Zadnja znana javno izpričana mariborska protestantka pred 19. stoletjem je umrla leta 1637.

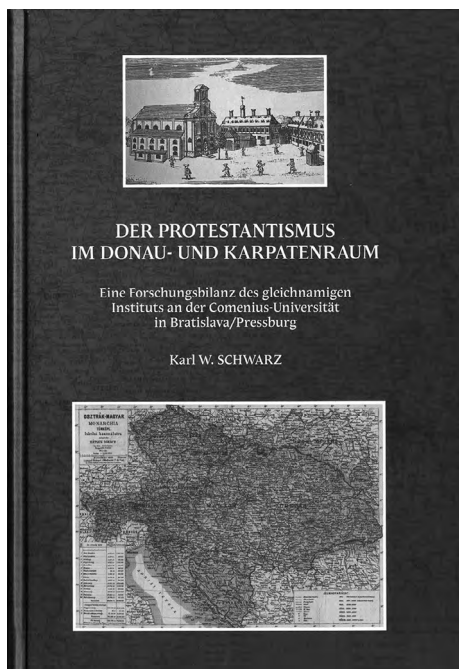
Novodobni evangeličani so se začeli priseljevati v Maribor iz avstrijskih in nemških dežel od polovice 19. stoletja naprej. Njihovo število je raslo zelo počasi in doseglo skoraj dva tisoč pripadnikov tik pred prvo svetovno vojno. Mariborska cerkvena občina se je osamosvojila leta 1862; današnjo podobo je konec šestdesetih let devetnajstega stoletja zgrajena cerkev dobila leta 1908. Ulica, ki poteka na vzhodni strani cerkvene stavbe, se je prvotno imenovala Lutrova, leta 1919 pa jo je mestni svet preimenoval v Trubarjevo ulico.

Majda Potrata

KARL W. SCHWARZ, DER PROTESTANTISMUS IM DONAU- UND KARPATENRAUM. EINE FORSCHUNGSBILANZ DES GLEICHNAMIGEN INSTITUTS AN DER COMENIUS- UNIVERSITÄT IN BRATISLAVA/ PRESSBURG.

Vydavatelstvo prešovske univerzity,
Prešov, 2024, 250 strani.

Karl W. Schwarz, evangeličanski teolog, zgodovinar cerkvenega prava in cerkvene zgodovine in strokovnjak za avstrijsko državno cerkveno pravo ter dober poznavalec slovenske reformacije, je izdal knjigo, v kateri predstavlja bilanco lastne znanstveno-raziskovalne dejavnosti v letih 2000–2023, ko je vodil Inštitut za cerkveno zgodovino donavskega in karpatskega prostora (*Institut für Kirchengeschichte des Do-*

nau- und Karpatenraumes/Inštitút pre cirkevne dejiny v oblasti Dunaja a Karpát), ki se je pod njegovim vodstvom leta 2000 preselil iz Dunaja na univerzo Komenskega v Bratislavi (*Univerzita Komenského v Bratislave*), kjer je deloval kot raziskovalni inštitut tamkajšnje Evangeličanske teološke fakultete. Inštitut je pod vodstvom Karla Schwarza nadaljeval delo leta 1972 ustanovljenega Inštituta za protestantsko cerkveno zgodovino na Dunaju (*Institut für Protestantische Kirchengeschichte Wien*). Med sodelavci tega inštituta so bili poleg avstrijskih tudi vidni raziskovalci reformacije ter protestantske zgodovine in teologije na Madžarskem in Češkem. Med sodelavci sta bila tudi Herbert Patzelt (1925–2023), ki je med drugim raziskoval zgodovino protestantizma v Trstu, ter Oskar Sakrausky (1914–2006), prvovrsten raziskovalec slovenske reformacije in Primoža Trubarja.

V knjigi objavljene razprave obsegajo pretežno obdobje od devetnajstega stoletja do razpada Avstro-Ogrske leta 1918. Razprave predstavljajo dragocen doprinos za poznavanje in razumevanje razvoja protestantskih Cerkva v Monarhiji po revolucionarnem letu 1848, ko so skupaj z zahtevami po narodni enakopravnosti bile izražene tudi zahteve po verski enakopravnosti, kar pa ni zadevalo le ožjega verskega področja, temveč se je prepletlo z nacionalno jezikovnimi zahtevami različnih narodov v državi. Razvoj in razreševanje te problematike s strani države v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja Schwarz odlično predstavi na osnovi arhivskega gradiva, ki doslej ni bilo deležno zaslužene pozornosti. Znanstvena predstavitev dogajanja je zelo pomembna tudi za razumevanje versko-političnega dogajanja v slovenskem prostoru.

Kratka predstavitev knjige po posameznih poglavjih.

Pod prvim naslovom »*Der Protestantismus im Donau- und Karpatenraum. Ein persönlich gefärbter Überblick*« pojasni avtor geografsko razsežnost donavsko-karpatskega prostora, ki ga med Bratislavo in Sedmograško objema 1400 km dolg lok Karpatov in je do konca prve svetovne vojne spadal v ogrski del Avstro-ogrske. Po prvi svetovni vojni se je to področje delilo na različne države Madžarsko, Slovenijo, Avstrijo, Romunijo, Ukrajino, Poljsko in Slovaško.

Razpravo nadaljuje s prikazom razširjenosti ter organizacijskega in številčnega stanja protestantov augsburške in reformirane veroizpovedi, ki sta bili v Monarhiji leta 1781 dovoljeni s tolerančnim patentom cesarja Jožefa II. Številčno stanje prikaže na

osnovi štetja prebivalstva leta 1910. V tem okviru obravnava tudi protestante na slovenskem govornem področju »Cislajtanije« in slovenske protestante v Prekmurju, ki so spadali v okvir protestantskih Cerkev ogrskega dela Avstro-Ogrske (Translajtanije). Na Ogrskem je bila največja reformirana (kalvinska) Cerkev, ki je bila jezikovno pretežno madžarska, na drugem mestu pa evangeličanska Cerkev Augsburgske veroizpovedi, ki je jezikovno delovala v slovaškem, nemškem, madžarskem ter v Prekmurju v slovenskem jeziku. V okviru ogrske države je delovala še evangeličanska Cerkev sedmograških Sasov, ki je temeljila na starih privilegijih sedmograške saške nemške skupnosti. V Bosni je delovala tako imenovana »Bosanska sinoda«, ki je združevala štiri evangeličanske skupnosti v Bosni in Hercegovini s središčem v Sarajevu. Poseben status je imela še evangeličanska farna skupnost v Zagrebu, ki je bila za razliko drugih skupnosti v Hrvaški – Slavoniji omejena na glavno mesto Zagreb in se ni prištevala niti k madžarski luteranski-augsburški niti reformirani Cerkvi. Na Ogrskem je bilo po ljudskem štetju leta 1910 4,7 milijona protestantov. Med protestantske Cerkve je štela še cerkev »radikalne reformacije« Unitarijcev s središčem v mestu Cluj-Napoca (nem. Klausenburg), ki je bila na Sedmograškem dovoljena od leta 1568 ter v zadnji tretjini 19. stoletja ustanovljene prve »svobodne Cerkve« (Freikirchen) na Češkem. V nadaljevanju je prikazano delovanje protestantskih Cerkev v novonastalih državah naslednicah Avstro-Ogrske po letu 1918.

Naslednja razprava »*Andreas Lang – «ein pur lauter Flacianer, hat das Land Kärndten mit seiner Falschen Lehr stark*

inficirt und viel Disputat erwecket« poseže na Koroško. Prikazana je vloga flacijanca Andreasa Langa, ki je deloval v letih 1571 do 1575 kot predikant na Koroškem. Bil je pristaš Matije Vlačića (Flacius Illyricus); aktivno je sodeloval v tako imenovanem celovškem konfliktu glede nauka o izvornem grehu med pridigarji pri špitalski cerkvi in cerkvi svetega Egidija. Imel pa je tudi širši vpliv v avstrijskih deželah preko učenca Nakolaja Gallusa, ki je od leta 1553 do smrti 1570 deloval kot predikant v Regensburgu in je imel velik vpliv pri nastavljanju flacijanskih predikantov v avstrijskih deželah.

V naslednji razpravi *Käsmark/Kežmarok/Kesmark versus Nehre/Strážky nad Popradom(Nagyőr oder Zips/Spiš/Szepes – zwischen Melancthon und Luther* analizira verski spor med gnesioluterani in filipisti, ki je izbruhnil na sinodi v Košicah leta 1574 in se nato nadaljeval v sporu glede sprejema *Formulae Concordiae*, katerega središče je postalo mesto Spiš. Na začetku 17. stoletja so nesoglasja pripeljala do dokončne ločitve med luterani in kalvinci, ki je vplivala na nadaljnji razvoj in etabliranje obeh veroizpovedi na Ogrskem in je zajela tudi slovenski prostor v Prekmurju, kjer je poleg večinske luteranske obstajala tudi kalvinska veroizpoved. Dogajanje so obravnavale številne sinode in ohranjenih je veliko število tozadevnih spisov.

V razpravi *Der Glaube ist Gottes Geschenk»: Über Anfänge der Toleranz im Südosten, Westen und Norden* obravnava uveljavljanje tolerance od 16. stoletja naprej. Na prvem mestu predstavi Sedmograško kot pionirsko regijo verske svobode. Tamkajšnji deželni zbor je leta 1557 sprejel sklep

da je vsakemu dovoljeno živeti v veri, po kateri želi` (*dass jeglicher des glaubens leben könne, des er wolle*«), ki ga je leta 1568 potrdil sedmograški knez, vendar je »toleranca« veljala le za stanovce, ki so bili zastopani v deželnem zboru, ne pa tudi za podložnike osebno. Zajete so bile katoliška, luteranska, kalvinska in unitarijska veroizpoved, ki je bila dovoljena le še na Poljskem, drugje pa strogo prepovedana in preganjana. V nadaljevanju je opisana »pruska toleranca«, ki jo je razglasil volilni knez Friderik Wilhelm brandenburški (1620–1688) s postdamskim ediktom leta 1685, veljala pa je predvsem za kalvinske izgnance iz Francije, ne pa tudi za katoličane. Kalvinsko veroizpoved so s prestopom volilnega kneza Johana Sigismunda leta 1613 sprejeli tudi Hohenzollnerji, vendar niso dosegli prestopa celotne dežele v smislu »*cuius regio eius religio*«. Ortodoksni luteranski deželni stanovi so tolerančnemu patentu močno nasprotovali, vendar je volilni knez njihov odpor zlomil tudi s podporo kalvinskih priseljencev. K novemu razumevanju tolerance je bistveno pripomogel Samuel von Pufendorf (1632–1694), knezov tajni svetnik, ki je utemeljeval pomen tolerance pri vodenju države, ker te niso bile ustanovljene zaradi religij. Sledi prikaz »jožefinske tolerance« cesarja Jožef II. leta 1781, ki je veljala tudi za slovenski jezikovni prostor. Na odpor je tolerančni patent naletel na Ogrskem, ker ga ni sprejel ogrski državni zbor; oviro je odpravil cesar Leopold II., ko ga je sklical leta 1790/91 in je ta sprejel zakonski člen XXVI/1791, ki je reformacijskim cerkvam omogočil avtonomijo.

Razprava *Freikirchliche Entwicklung in Österreich im Kraftfeld von Metho-*

dismus und Herrnhut. Vom protestantischen »Awakening« zur staatlichen Anerkennung obravnava razvoj in uveljavljanje evangelsko-metodistične Cerkve v Avstriji po letu 1870.

»*So walte denn ein guter Geist (...)* Über diesem heiligen Werke der Glaubenseinigung!«. Moritz Kolbenheyer und die Union der protestantischen Kirchen in Ungarn. Moritz Kolbenheyer (1810–1884) si je kot župnik v Prešovu začeni s pridigo leta 1841 in nato kot superintendent v Šopronu prizadeval za zedinjenje, unijo, med luterani in kalvinci na Ogrskem po vzoru pruskega kralja Friderika Viljema III iz leta 1817, ki so mu sledile tudi druge nemške dežele. Na Ogrskem je dobila ideja podporo pri načrtu ustanovitve skupne protestantske luteransko-kalviniistične visoke šole leta 1841, kjer pa je luteranski šolski inšpektor Károly Zay (1797–1871) poudaril, da je bodočnost ogrskega protestantizma zagotovljena samo pod madžarskim predznakom, s čimer je postavil madžarizem pred obstoječe konfesije.

Kolbenheyer je bil tudi zagovornik »Protestantskega patenta leta 1859« za Ogrsko, ki ni bil uveljavljen. Patent so zavračali Madžari, branili pa Slovaki, ker jim je omogočal večjo samostojnost z ustanovitvijo superintendenca v Bratislavi. Pod močnim vplivom Kolbenheyerja je bil leta 1846 sicer dosežen dogovor med kalvinci in luterani, ki je bil objavljen v madžarskem, slovaškem in nemškem jeziku, vendar je zmagal madžarizem z izjavo »bodisi da smo luterani ali kalvinci, pravoslavni ali rimokatoliški, bodisi kristjani ali judje, smo najprej Madžari/Seien wir weder Lutheraner noch Calviner, weder Orthodoxe noch Römisch-Katholische,

weder Christen noch Juden, seien wir aber Magyaren«. Do uresničitve unije ni prišlo tudi zaradi teoloških diferenc in končno zaradi nasprotovanja Slovakov, predvsem Josefa Miloslava Hurbana (1817–1888), ki so ga Madžari obtoževali panslavizma in propagiranja »ustanovitve velike in močne zahodno-slovanske države pod okriljem habsburškega žezla«. Unijo so zavrnilo tudi kalvinistični konfesionalisti na univerzi v Debrecenu, ki je veljala za središče ogrskega kalvinizma.

Razprava *Gustav Steinacker und die Emanzipation der »Akatoliken« in der Habsburgermonarchie: Ein Transformationsprozess mit Widerständen* obravnava konkretna prizadevanja nekaterih protestantov za odpravo jožefinskih omejitev ter popolno enakopravnost s katoliško Cerkvijo v predmarčni dobi ter leta 1848, kar je protestantom do leta 1851 v glavnem tudi uspelo. Gustav Steinacker (1809–1877), od leta 1846 evangeličansko župnik v Trstu, je imel pri tem vodilno vlogo. Bil je odločen zagovornik protestantske unije in je v tem času sodeloval pri pisanju nove verske ustave (Verfassung) za združene luteranske in reformirane avstrijske protestantske Cerkve. Ker se je zavzemal za toleranco do katoliškega gibanja nemških katolikov (Deutschkatholiken), ki so politično podpirali idejo enotne nemške nacionalne države, ga je minister Leo Thun leta 1853 razrešil službe župnika, njegovih nazorov pa niso sprejeli niti v protestantski Cerkvi. Thunovi sodbi, da je povezan s prepovedano in državi škodljivo družbo, namesto da bi sledil obstoječim zakonom in namesto da bi se trdno držal augsburške veroizpovedi, s čimer je doprinesel k

ustvarjanju sekt, je pritrtil tudi cerkveni konzistorij.

V razpravi »Od Thuna do Schmerlinga. O protestantski politiki Habsburžanov sredi 19. stoletja (*Von Thun zu Schmerling. Über die Protestantpolitik der Habsburger in der Mitte des 19. Jahrhunderts*)« obravnava urejanje verskih zadev v petdesetih letih 19. stoletja. Na katoliški strani je bil odpor do jožefinske cerkvene ureditve odpravljen s konkordatom leta 1555, ki je veljal za vso državo. Prav tako je država želela urediti tudi odnos s protestantskimi cerkvami. Naloga je pripadla Leo Thunu, ki je bil v letih 1849 do 1860 minister za vere in izobraževanje (*Minister für Cultus und Unterricht*). Schwarz ugotavlja, da je verska politika (*Kultuspolitik*) ministra Lea Thuna-Hohenstein postala v zadnjem času atraktivna tema, ker tvori pisan spekter cerkvenih, pravnozgodovinskih, teoloških in socialno zgodovinskih ter političnih faset. Thun v novih razmerah ni bil prvi kandidat za ministra; cesar je pred njim imenoval člana cesarske akademije znanosti Čeha Františka Palackega (1798–1876), ki je imenovanje odklonil z utemeljitvijo, da kot pripadnik protestantske veroizpovedi kot nekatoličan v tako kritičnih časih ne bi bil primeren za vodenje tega resorja. Leo Thun-Hohenstein je veljal za »ključno osebnost fevdalnih konservativcev«, medtem ko so tudi menili, da je »protestantska glava s katoliškim srcem«. Kasneje so ga negativno ocenjevali predvsem zaradi sprejetja konkordata s Svetim sedežem, kar so tolmačili kot uspeh za katoliško Cerkev ter mu očitali neuspešno urejanje protestantskih zadev.

Thun je bil zaslužen za reformo šolstva, kjer je na državnih ustanovah

omogočil delovanje tudi protestantskim profesorjem. V nacionalnih sporih, predvsem med Slovaki in Madžari, se je v verskih zadevah postavil na stran Slovakov. Pri urejanju protestantskega vprašanja je deloval v smeri državne politike, ki je želela vključiti protestantizem v uresničitev ideje enotne države, pri čemer sta bila glavna sodelavca Slovak in nemški Sas iz Sedmograške, medtem ko ni našel skupnega jezika z Madžari. To usmeritev je vseboval predlog »Vortrag« ministra Thuna cesarju 5. februarja 1853. Da je bila zadeva silno zahtevna, kaže že dejstvo, da je cesar nanj odgovoril (resolviral) šele 9. decembra 1854. Protestant Josef Andreas Zimmermann (1810–1897) in minister Thun sta predlagala novo, enotno protestantsko cerkveno ureditev za celo državo z enim za celotno državo pristojnim vrhovnim cerkvenim svetom (Oberkirchenrat) na Dunaju kot vrhovno cerkveno nadzorno ustanovo (Aufsichtsbehörde), čemur so se odločno uprli Madžari, pozitivno pa ga niso sprejeli niti v Zimmermannovi sorojaki Sasi na Sedmograškem. Zaradi tega nasprotovanja predloga ni sprejel niti cesar, ki je popustil madžarskim ugovorom in zahteval ločeno ureditev protestantskega vprašanja najprej z Madžari, nato s Sasi in končno s protestanti v Cislajtaciji.

Pomembno vlogo pri urejanju razmer na Madžarskem je imel Slovak Karol Kuzmány (1806–1866). Kuzmány je zahteval enotno protestantsko cerkveno upravo v državi, ker bi zahteva po »cerkveni avtonomiji« nasprotne (madžarske) strani služila le madžarizaciji in kalvinizaciji luteranskih Slovakov.

Za konferenco na Dunaju leta 1855, ki je izdelala predloge za bodočo ure-

ditev protestantskega vprašanja in na katero je bila vabljen samo duhovna stran (predikanti in superintendenti), ne pa tudi svetna, je podal Kuzmány naslednja izhodišča:

- hitro končanje nove protestantske cerkvene ureditve, in sicer s cesarskim patentom;
- novo ureditev cerkvenih distriktov z upoštevanjem etničnega stanja;
- združitvev različnih cerkvenih enot (*Kirchenkörper*) v avstrijsko enotno cerkev z enotnim državnim cerkvenim svetom (*Reichskirchenrat*); njegove člane bi imenoval cesar in plačevala država;
- država bi plačevala tudi superintendente, ki bi imeli fiksen čas službe (*mit fixen Amtszeiten*);
- prednostni položaj (*Vorrangstellung*) bi imeli nosilci duhovnih služb, ne pa svetni člani (plemstvo);
- Kuzmány je odklanjal predlog cerkvene ustave (*Kircheverfassung*) na osnovi duhovništva vseh vernikov, ker je menil, da zadeva ta osnovni protestantski aksiom le zveličavni red ne pa tudi področja cerkvene uprave (*Kirchenregiment*). Kuzmány se je v organizacijskem pogledu naslanjal na rensko-westfalski cerkveni red.

Odstranitvi »svetnih« nosilcev cerkvenih oblasti so nasprotovali zlasti v reformirani (kalvinski) Cerkvi, ker so ti zahtevali enako mesto v presbiteriju in na sinodah, kot so ga imeli presbiterji (duhovniki). Konferenca pa je sprejela – z nekaterimi zadržki – predlog ustanovitve vrhovnega konzistorija, ki bi ga financirala država. Uspela je tudi zahtevo, da samostojno sprejema sinodalne ustavne sklepe brez prisotnosti

države. Na to zahtevo je minister Thun pristal, ker so bile kompetence glede cerkvenih zadev v rokah »deželnega gospoda«, ki je moral potrditi sklepe. Te sklepe je potrdil tudi ministrski svet. Domala sočasno so bili urejeni odnosi s katoliško Cerkvijo, ko je sedem dni za tem, 11. 8. 1855, cesar podpisal konkordat s Svetim sedežem.

Na osnovi gornjih sklepov je izdelal Zimmermann zakonski predlog, ki ga je cesar potrdil 23. julija 1856. Vendar je predlog naletel na hud odpor; reformirane Cerkve so namreč menile, da je usmerjen proti njihovi avtonomiji, ker da lahko take sklepe sprejme le sinoda; odklanjale so tudi odstranitev dotodanje veljave svetnih funkcionarjev, ki sta jim pripadala predsedovanje (Vorsitzführung) ter pomnožitev superintendentov, kar bi koristilo Slovakom, medtem ko so predlog pozdravile številne nemške protestantske skupnosti.

Zakonskemu predlogu so nasprotovali predvsem Madžari, medtem ko so Slovaki predlog podprli, vendar so bili številčno v manjšini. O zakonskem predlogu je nato med 2. in 26. aprilom 1859 devetkrat razpravljali ministrski svet; cesar ga je potem podpisal 1. septembra 1859 kot »Ogrski protestantski patent«. Veljal je za kraljevini Ogrsko in Hrvaško ter Slavonijo, za Vojvodino, Srbijo s Temišvarskim Banatom in Vojno krajino. Na Ogrskem je naletel patent na tako močan odpor, da se je ministrski svet med oktobrom 1859 in februarjem 1860 še 27-krat ukvarjal s tem vprašanjem. Vendar Madžari niso popustili, minister Thun pa se je postavil na stran Kuzmányja in s tem na stran Slovakov z argumentom, da bo v primeru, če zmaga madžarska opozicija proti patentu, slovaška manjšina

na sinodah prepuščena samovolji madžarske večine in tudi protestantska duhovščina bo v popolni odvisnosti od laikov.

Na Slovaškem so se razmere zaostriale predvsem zaradi ustanovitve nove superintendature s sedežem v Bratislavi, ki je bila jezikovno slovaška, Kuzmány pa njen superintendent. Obsegala je 178 farnih skupnosti in je veljala za predstopnjo evangeličansko-luteranske samostalne Cerkve Slovakov. Od skupaj 559 protestantskih verskih občin se jih je, skladno s patentom, novi superintendaturi dokončno priključilo 229 s 207.000 verniki, medtem ko se je madžarskim nasprotnikom priključila ena fara več, 330, vendar z veliko večjim številom vernikov, 554.000. Med nasprotniki je bila tudi Banská Bystrica, mesto bivanja Kuzmányja, ki jo je bil primoran zapustiti; vrnil se je na Dunaj. Predvsem pa je »Ogrski protestantski patent« prišel izgubljati veljavo po 19. aprilu 1859, ko je postal guverner Ogrske protestant Ludwig Ritter von Benedek (1804–1891); leta 1867 je bila ukinjena še superintendatura v Bratislavi. 22. aprila 1860 je bil na prosvetnem ministrstvu na Dunaju ustanovljen oddelek za zadeve evangeličanske Cerkve, ki deluje še danes, ki ga je nekaj časa vodil avtor knjige Karl Schwarz.

Pod Thunovim naslednikom ministrom Schmerlingom, je bil patent predelan v smislu madžarskih zahtev. Čeprav je nastopila nova »liberalna era« in je bil za prvo zasedanje parlamenta 29. aprila predviden sprejem zakona o protestantskih verskih zadevah, minister Schmerling temu ni zaupal in je dosegel, da tudi tokrat ni bil sprejet kot zakon, temveč kratko prej, 8. aprila

1861 kot »Protestantski patent« (*Protestantenpatent*), ki mu tokrat Madžari, ki jih je zadovoljil, niso nasprotovali. Schmerling je želel urediti tudi odnose med katoličani in protestanti v državi. V ta namen je sklical komisijo, s katoliške strani je sodeloval kasnejši dunajski nadškof Johann Rudolf Kutschker (1810–1881), ki je izdelala skupno izhodišče za pogajanja, vendar do dokončnega dogovora ni prišlo, ker je Sveti sedež odklonil kakršnekoli spremembe konkordata iz leta 1855, ki je »katoliško Cerkev rešil jožefinskih spon« (leta 1870 ga je cesar preklical), kakor tudi zaradi odhoda ministra Stadiona leta 1865.

Sprejem patenta je odmeval še v naslednjih desetletjih na zgodovinopisni ravni, saj so v »liberalni« eri protestanti zasluge za sprejetje patenta pripisovali le ministru Schmerlingu, medtem ko je bilo delo ministra Thuna in njegovih protestantskih sodelavcev zamolčano ali ocenjeno negativno, kot na primer v delih zgodovinarjev iz Nemčije Walterja Rogge v delu »*Österreich von Világos bis zur Gegenwart*, Leipzig I, II, 1872, 1873) ter Georga Loescheja. Na začetku 20. stoletja se je razvila polemika glede zasluge za doseženo enakopravnost protestantov z drugimi verami v državi med Georgom Loeschejem in Franz Josephom Zimmermannom, sinom Josepha Andreasa Zimmermanna v Thunonovem ministrstvu. Loesche je v knjigah *Geschichte des Protestantismus in Österreich* (1902) ter delu *Von der Duldung zur Gleichberechtigung* (1911) zasluge za sprejem patenta pripisal le ministru Schmerlingu iz liberalnega tabora, medtem ko predhodnega desetletnega dela grofa Thuna in njegovih protestantskih sodelavcev ni niti

omenil. Proti temu je protestiral Franz Zimmermann, ki je Loescheja obtožil celo potvarjanja zgodovine. Karl David Georg Loesche (1855–1932) je bil rojen v Berlinu; študiral je na nemških univerzah teologijo v Bonnu, Tübingenu, Jeni in Berlinu, kjer se je tudi habilitiral. Leta 1887 je dobil profesuro za cerkveno zgodovino na evangeličanski fakulteti Univerze na Dunaju. Pomemben pečat je avstrijskemu protestantskemu zgodovinopisju vtisnil kot ustanovitelj in skozi štirideset let izdajatelj revije »*Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*«. Leta 1925 je postal redni član Avstrijske akademije znanosti. Bil je deklariran pristaš nemško nacionalnega liberalizma. Zimmermann je pri Avstrijski akademiji znanosti nameraval izdati gradivo za predzgodovino protestantskega patenta, ki je kazalo prizadevanja ministra Thuna, s katerim je sodeloval njegov oče. Zimmermann, dober poznavalec zgodovinskih virov za zgodovino protestantov na Sedmograškem in dejavnosti ministrstva v petdesetih letih, je Loescheju očital nepoznavanje in neupoštevanje tozadavnega gradiva, vendar pri tem ni uspel, ker se je Avstrijska akademija znanosti postavila na stran svojega člana. Zimmermannovo obširno delo *Rechtsurkunden der Evangelischen in Österreich 1815–1920* zaradi tega spora ni izšlo pri Avstrijski akademiji, temveč ga je izdal osebno (Steyr 1920). Vsekakor gre za izredno pomembno publikacijo izdaje arhivskih dokumentov, ki daje možnost znanstvene presoje tudi današnjim raziskovalcem.

V razpravi *Palacký – Masaryk – Skalský. Historische Anmerkungen zur Theologenausbildung in Wien und Prag*

obravnava verske razmere v novi državi Čehoslovaški, kjer je bila odločilna usmeritev Masaryka z gibanjem »proč od Rima – Los von Rom« za ustanovitve samostojne češke husitske Cerkve.

Za slovenski prostor je pomembna razprava *Kultruwissenschaftliche Anmerkungen zum Protestantismus in Übermurgebiet/Prekmurje*, v kateri nemško govoreči publiki predstavi obstoj in delovanje slovenskih protestantov v Prekmurju.

Sledijo še zapisi ob smrti prof. Petra F. Bartona (1925–2014), dr. Herberta Patzelta, (1925–2023), prof. Davida Paula Daniela (1940–2020) in dragoceeno imensko kazalo.

Schwarzova knjiga daje odličen vpogled v posamezna vprašanja protestantske problematike v Habsburški monarhiji, predvsem v njenem ogrskem delu, ter zahtevnost urejanja verskih in nacionalnih razmer v državi, ki se je v prizadevanju po poenotenju srečala s partikularnimi zahtevami njenih enot, predvsem Ogrske, kjer so veroizpovedi, katoliška, kalvinska (reformirana) in luteranska igrale pomembno, večkrat tudi odločilno politično vlogo. Z novimi zahtevami po narodni in verski enakopravnosti v državi po letu 1848 se je nacionalno-versko vprašanje med Madžari in Slovaki še dodatno zaostriilo. Knjiga pa lahko tudi z bogatim navajanjem najnovejše znanstvene literature na področju raziskovanja verske zgodovine, protestantske in katoliške, obogati proučevanje verske zgodovine v Prekmurju.

Vincenc Rajšp

OGENJ GASITI IN LJUDEM V POMOČ BITI

Gasilska zveza Lenart, Lenart 2025, 304 str.

Ob 70-letnici Gasilske zveze (GZ) Lenart v Slovenskih goricah je izšla bogata barva monografija. V njej je s prispevki sodelovalo 23 avtorjev in avtoric, ki jih je vodil odgovorni urednik dr. Marjan Toš. Lektorica je bila Mateja Kramberger, naslovnico je oblikovala Katarina Šuster, notranjo grafično podobo in pripravo za tisk pa sta opravili Katarina Šuster in Nina Zorman iz agencije Kreativna Pika v Lenartu. Fotografije so iz arhiva GZ Lenart in iz arhivov vseh desetih Prostovoljnih gasilskih društev (PGD). Mnogo fotografij so prispevali tudi posamezni avtorji prispevkov s pomočjo sorodnikov nekdanjih vodilnih funkcionarjev v PGD in GZ Lenart. Publikacija je izšla v nakladi 400 izvodov.

Pri snovanju in realizaciji projekta spominske monografije Gasilske zveze Lenart je uredniškemu odboru pod vodstvom Marka Šilca glede na čas, ki so ga imeli na voljo, uspelo zbrati bogato bero različnih virov in dokumentacije. Ti verodostojno orisujejo čas izpred sedemdesetih let in v nekaterih segmentih posegajo tudi v drugo polovico 19. stoletja, ko se je v letih 1874 in 1875 začela pisati zgodovina slovensko goriškega gasilstva v kontekstu nastajanja in razvoja gasilske organizacije na Slovenskem v moderni dobi. To zgodovino so pomagali pisati tudi gasilci med Dravo in Muro, najprej pri Lenartu leta 1874 in nato pri Sv. Trojici leta 1875. Po prevratu in razpadu avstro-ogrške monarhije pa v prvi jugoslovanski državi še v drugih krajih osrednjih Slovenskih goric.

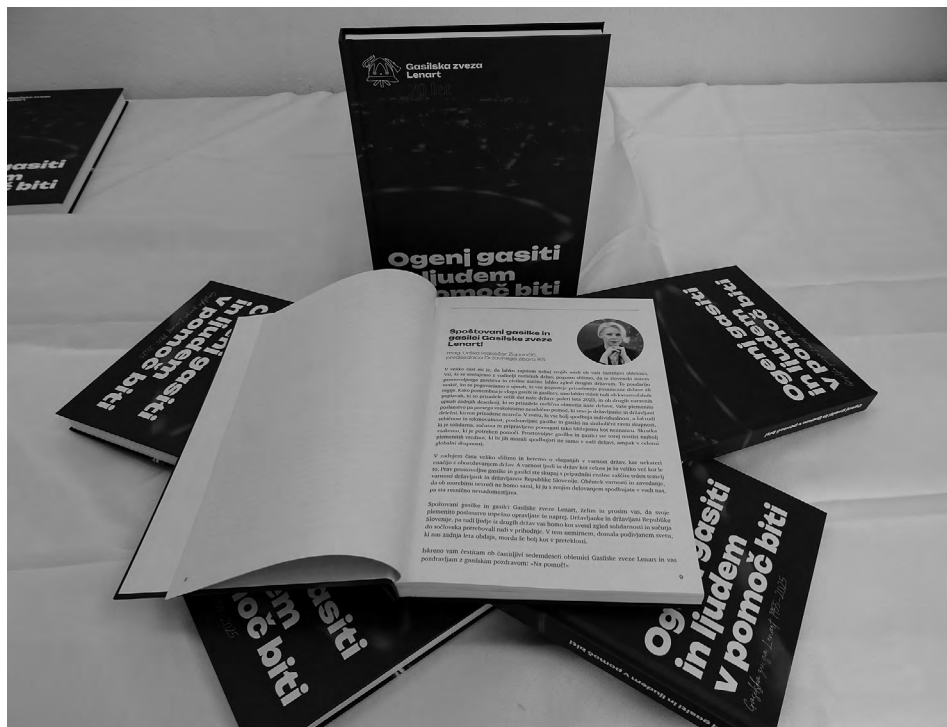

Foto Marjan Toš

Monografija je razdeljena na sedem nosilnih poglavij. Del se nanaša na zgodovino, del pa tudi na novejši čas delovanja Gasilske zveze Lenart in vseh njenih društev. Zgodovinski del prinaša poleg splošnih informacij tudi sestavke o zgodovini in dejavnosti vseh desetih PGD, ki so vključena v GZ Lenart. Njene korenine segajo v čas daljših priprav na novo organiziranost slovenskih občin oz. komun leta 1955. V tem kontekstu so potekale tudi priprave na področju reorganizacije gasilstva. Namesto okrajnih gasilskih zvez so bile ustanovljene nove občinske gasilske zveze, med njimi tudi občinska zveza na območju Lenarta v Slovenskih goricah, ki je bilo do takrat vključeno v Okrajno gasilsko zvezo Maribor levi breg. Nova Občinska gasilska zveza Lenart je povezala vsa takratna gasilska društva (GD) na tem območju Sloven-

skih goric, in sicer Gradišče v Slovenskih goricah, Voličino, Jurovski Dol, Osek, Cerkvenjak, Selce, Župetince, Zg. Ščavnico in Benedikt. Ustanovni občni zbor je bil 2. septembra 1955 v pisarni GD Lenart. Za prvega predsednika zveze je bil izvoljen Maks Erman iz GD Gradišče v Slovenskih goricah, za prvega tajnika Franjo Škerbinc iz GD Voličina, za prvega blagajnika Rihard Tušak iz GD Cerkvenjak in za prvega poveljnika Andrej Kramberger iz GD Lenart. Kljub novi organizaciji, ki je povezala delujoča društva, je težišče delovanja še naprej ostajalo v posameznih društvih, še posebej v lenarškem. Vsa društva so za nemoteno delovanje zbirala denar na različne načine, na primer z izkupički dobro obiskanih tradicionalnih gasilskih veseljc in s prostovoljnimi prispevki občanov. Ustanovljen je bil občinski požarni

sklad, ki pa ni zadoščal za vse potrebe. Razmere okoli financiranja gasilskih društev so se bistveno izboljšale šele po letu 1977, ko je bila ustanovljena Samoupravna interesna skupnost varstva pred požarom Občine Lenart. A pot do takrat je bila dolga in naporna. Ob ustanovitvi so namreč samo tri gasilska društva imela primerna gasilska vozila. Večina ostale tehnike v društvih, vključno z brizgalnami, je izvirala še iz predvojnega časa.

Po prvi reformi lokalne samouprave v letu 1994 se je leta 1995 dotedanja Občinska gasilska zveza Lenart preimenovala v Gasilsko zvezo Lenart. Nova zveza je 24. maja 1996 zaprosila oddelek za upravne notranje zadeve pri Upravni enoti Lenart za potrditev sprememb in dopolnitev statuta zveze. V skladu z veljavnim zakonom o društvih je lenarška upravna enota 18. februarja 1997 izdala odločbo in v register društev vpisala Gasilsko zvezo Lenart s sedežem v Nikovi ulici 9/II. Kot zakoniti zastopnik zveze je bil vpisan takratni predsednik Stanislav Steinbauer. V takšni organizacijski obliki je zveza dočakala 70-letnico uspešnega delovanja.

Knjigi je dodana obsežna in verodostojna kronologija delovanja po letih in po posameznih področjih. Zelo zanimive so anekdote, ki jih je zbrala in uredila Mateja Kramberger in so vse iz PGD na lenarškem območju. S tem so otete iz pozabe in na šaljivi način dopolnjujejo pestro dejavnost in vsakdanjik gasilcev vse do danes. Velika dodana vrednost publikacije je množica arhivskih dokumentov in fotografij, ki nazorno ilustrirajo razvejano dejavnost gasilcev v osrednjih Slovenskih goricah. Čeprav je pisana v poljudnem,

vsem razumljivem jeziku, ima dodan obširni znanstveni aparat za zahtevnejše bralce. Monografija je nadvse dragoceni prispevek v zakladnico gasilskega in lokalnega zgodovinopisja in je s tem dragoceni vir za raziskovalce novejših zgodovine osrednjih Slovenskih goric. Zajetna publikacija ni zaključeno delo in naj bo izziv mlajšim raziskovalcem in zgodovinarjem, da z novimi viri in spoznanji osvetlujejo novejša poglavja zgodovine gasilstva v Slovenskih goricah. Imeli bodo veliko dela, saj so gasilci v času vse pogostejših nepredvidljivih naravnih katastrof in nesreč nepogrešljivi pri odpravljanju njihovih posledic in pri reševanju življenj.

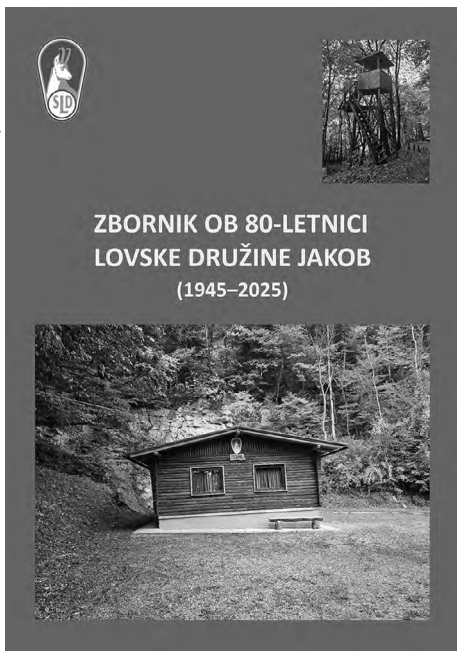
Marjan Toš

ZBORNİK OB 80-LETNICI LOVSKE DRUŽINE JAKOB

Izdala LD Jakob, 57 str., Jakobski
Dol 2025

Ob okroglem jubileju je LD Jakob v Slovenskih goricah izdala zbornik, ki je nadvse dragocen prispevek v zakladnico slovenskega lovskega zgodovinopisja. Uredil ga je Peter Mulec, lektorirala in grafično oblikovala pa dr. Ana Koritnik. Izšel je v nakladi 100 izvodov na 57 straneh in z barvno naslovnico.

Zbornik je zasnovan v dveh sklopih. V prvem delu je predstavljen pregled delovanja lovske družine po obdobjih – od povojnih začetkov, ko so se ustanovni člani s skromnimi sredstvi in z veliko vnemo trudili za ustanovitev lovske družine (t. i. lovske zadruge v

Svetem Jakobu v Slovenskih goricah), in vse do današnjega časa. V njem je prikazana pot, kako je ta LD rasla, se soočala z izzivi, gradila kočo, urejala lovišče, razvijala gospodarjenje z divjadjo in se povezovala z vsemi deležniki v domačem okolju. Drugi del zbornika pa prinaša predstavitve in osebne zgodbe. K sodelovanju so povabili vse člane in vsak je imel priložnost, da je zapisal svoje spomine, izkušnje ali anekdote. Poleg predstavitev so nekateri člani v zborniku objavili kratka razmišljanja o prehojeni poti in paberke iz družabnega lovskega življenja. Urednik je zato pravilno zapisal, da ne gre za izbrano zbirko pripovedi, spominov in lovskih anekdot, temveč za *»pristen mozaik osebnih pogledov članov zelene bratovščine, ki so del zgodovinske pripovedi o bogastvu tega lovskega kolektiva«*. V zapisih lovskih funkcionarjev in članov se razkrivajo mnoge osebne poti, pozitivne in negativne izkušnje, posebni

trenutki, vrednote in doživetja, ki so znamenovala posamezne generacije. Ob tem jubileju se zdajšnji člani LD Jakob z velikim spoštovanjem spominjajo vseh, ki so s svojim trudom tlakovali pot, po kateri lovci stopajo že 80 let. Zbornik združuje bogato zgodovino in dragocene spomine, je v spremni besedi uvodoma zapisal starešina te LD Danijel Valentan. Naj kot zanimivost zapišem, da so v njem osebne poglede in izkušnje objavili prav vsi člani LD Jakob. Med njimi tudi najstarejši član Anton Grajfoner, ki bo kmalu dopolnil sto let. Redkost je, da se v lovskem zborniku s prispevki pojavijo vsi člani. Vsebina je obogatena tudi z dragocenim dokumentarnim gradivom: od statističnih podatkov in dokumentov oblastnih organov do črno belih in barvnih fotografij, ki pričajo o pestri dejavnosti te LD. Zbornik je urejen kronološko, po zaokroženih vsebinskih sklopih, v katerih so se dogajali vzponi in padci. Posamezni sklopi obsegajo najvažnejše dogodke in razvojne prelomnice. In še nekaj je treba dodati – LD ima očitno dober arhiv, iz katerega so lahko vsi avtorji črpali temeljne podatke. Naslonili so se tudi na druge vire, na lovsko revijo Lovec in na časopisje ter na ohranjene osebne arhive posameznih članov. Zato je to pristna kronologija zelene bratovščine na zaokroženem lokalnem nivoju, ki je tudi nadvse dragocen prispevek za krajevno zgodovino. V tem je celo njena dodana vrednost.

Iz zgodovine zgolj nekaj osnovnih kratkih paberkov: Lovska družina (LD) Jakob je nastala jeseni leta 1945 iz Lovske zadruge Jakob. Njeni ustanovitelji so bili Viktor Purgaj, Franc Šantl, Ivan Jaušnik, Anton Šantl, Jožef Ketiš, Franc Trojner, Franc Poš, Milan Šnuderl, Ivan

Pihler, Franjo Polančič, Ferdo Lorber, Mirko Senčič, Ivan Peklar, Jožef Šrumf, Jože Purgaj, Anton Petrič, Ivan Ribič, Franc Petrič, Franc Harc, Matija Šnofl, Franc Ferik, Eric Ferik, Aleks Samoljenko, Franc Samoljenko, Alojz Bračko, Ivan Črnčič, Rudolf Škofič, Libert Brus, Slavko Haring, Anton Roškar in Franjo Žmavc. Lovska zadruga se je leta 1946 preimenovala v Lovsko družino Jakobski Dol, kar potrjuje odločba Okrajnega ljudskega odbora Maribor – levi breg z dne 9. 12. 1946, s katero je le-ta potrdil ustanovitev LD Jakobski Dol s 17 člani in z loviščem, ki je merilo 2790 hektarjev. LD Jakob je po ustanovitvi doživela več organizacijskih sprememb,

združitve in razdružitve s sosednjimi LD. 28. marca 1971 je bila na občnem zboru vnovič in dokončno ustanovljena samostojna LD Jakob z loviščem v izmeri 1.750 hektarjev. S tem je bila odprta pot učinkovitejšemu delovanju LD vse do danes, ko uspešno upravlja z 2166 ha velikim nižinskim loviščem, v katerem je poglavitna vrsta divjadi srnjad.

Zbornik LD Jakob je izšel ob pravem času. Gre za mozaično besedilo, ki bo morda zanimivo tudi za tiste, ki niso lovci. Če bo to tako, so z zbornikom res dosegli pravi namen.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (Univerzitetna knjižnica Maribor) 2000 Maribor.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezagodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str. ter DOI številko (če jo vir ima).

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, DOI št., za zbornik, kraj in leto izida, strani ter DOI št., če jo vir ima.

Raziskovalni podatki – avtorji morajo vse uporabljene podatkovne vire ustrezno citirati oz. v »Izjavi o raziskovalnih podatkih« ustrezno opisati, če podatki niso digitalizirani ali zaradi drugih omejitev (npr. Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2), Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah (ZASP)) niso objavljeni.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (University Library Maribor) 2000 Maribor.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages. DOI number (if the source has one).

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages and DOI no.; for a book of proceedings publication place and publication year, pages. DOI no. (if the source has one).

Research data – authors must properly cite all data sources used or describe them in the "Research Data Statement" if the data is not digitized or is not published due to other restrictions (e.g. the Personal Data Protection Act (ZVOP-2), the Copyright and Related Rights Act (ZASP)).

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
mag. Tadej Ian

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
450 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru, Gospejna ulica 10, (Univerzitetna knjižnica Maribor) 2000 Maribor (dejan.kac@um.si) ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (University Library Maribor) 2000 Maribor or at the editorial office (zupanur@gmail.com).*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €